

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Славиша Н. Арсић
Митар Ковач
Вангел Милковски
Милан Миљковић
Радојица Лазић
Владимир М. Цветковић
Сандра Радоњић
Јован Јањић

Александар Гајић
Никола Рајић
Вања Глишин
Ивана Лукнар
Синиша Домазет
Страхиња Обреновић

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

The Policy of National Security

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса: Светозара Марковића 36, Београд

Телефон: 011/3349203, 011/3349204, 011/3349205

Е-mail: pnb@ips.ac.rs

www.ips.ac.rs

За издавача

др Живојин Ђурић, научни саветник

ISSN 2334-959X UDK 351.862/.863(497.11)

DOI: 10.22182/pnb.2212022.1

Vol. 22. Број 1/2022.

Часопис излази два пута годишње.

Главни и одговорни уредник

Др Марија Ђорић, виши научни сарадник

Редакција часописа

Љубиша Деспотовић, Дејана Вукасовић, Драгана Коларић, Владан Петров,

Eugen Strautiu, Дејан Антић, Слободан Поповић

Савет часописа

Сима Аврамовић, Миле Бјелајац, Радован Радиновић, Дарко Танасковић,
Миленко Целетовић, Горан Матић, Бојан Добовшек, Снежана Никодиновска
Стефановска, Marius Vacarelu, Markéta Kosmanová

Секретари редакције

Вања Глишин, Страхиња Обреновић

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Слог и штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж: 50

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештампавати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени.

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

САДРЖАЈ

Уводник.....7-8

I СТАРИ И НОВИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ

Славиша Н. Арсић, Митар Ковач

ПРЕХРАМБЕНА СИГУРНОСТ КАО ЧИНИЛАЦ
НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....9-40

Вангел Милковски, Милан Миљковић

ИНТЕРАКЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ ПРИСИЛЕ И
ОДВРАЋАЊА – ПОУКЕ ИЗ АГРЕСИЈЕ НА САВЕЗНУ
РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ 1999. ГОДИНЕ.....41-66

Радојица Лазић

ЕКОНОМСКА БЕЗБЕДНОСТ У ФУНКЦИЈИ
НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ.....67-79

Владимир М. Цветковић, Сандра Радоњић

УГРОЖАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЛОКАЛНИХ
ЗАЈЕДНИЦА У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА
ИЗАЗВАНИМ ПОПЛАВАМА.....81-105

Јован Јањић

УРУШАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
АКЦИЈАМА РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ.....107-125

II ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДИЛЕМЕ

Александар Гајић, Никола Рајић

ГЕОПОЛИТИЧКИ ОКВИР РУСКЕ ВОЈНЕ
ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У УКРАЈИНИ.....127-146

Вања Глишин

БУЈАНОВАЧКО-ПРЕШЕВСКА ОБЛАСТ КАО
ПОТЕНЦИЈАЛНО ГЕОПОЛИТИЧКО ЖАРИШТЕ
У СРБИЈИ.....147-169

III САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТ

Ивана Лукнар

ЗЛОУПОТРЕБА ИНФОРМАЦИОНИХ И
КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА:
ПОЈАМ И УРЕЂЕЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ.....171-188

Синиша Домазет

САЈБЕР ШПИЈУНАЖА И ПРАВО НА ПРИВАТНОСТ
СА АСПЕКТА ДОСАДАШЊЕ ПРАКСЕ ЕВРОПСКОГ
СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА
И УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА.....189-209

ПРИКАЗ

Страхиња Обреновић

БЕЗБЕДНОСНА ФУНКЦИЈА ДРЖАВЕ.....211-214

THE POLICY OF NATIONAL SECURITY

TABLE OF CONTENTS

Foreword.....	7-8
---------------	-----

I OLD AND NEW SECURITY PROBLEMS

Slaviša Arsić, Mitar Kovač

FOOD SECURITY AS A NATIONAL SECURITY FACTOR.....	9-40
---	------

Vangel Milkovski, Milan Miljković

INTERACTION OF THE COERCIVE AND DETERRENT STRATEGIES - LESSONS FROM THE AGGRESSION AGAINST THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA IN 1999.....	41-66
---	-------

Radojica Lazić

ECONOMIC SECURITY IN THE FUNCTION OF NATIONAL SECURITY.....	67-79
--	-------

Vladimir M. Cvetković, Sandra Radonjić

ENDANGERING THE SECURITY OF LOCAL COMMUNITIES IN EMERGENCY SITUATIONS CAUSED BY FLOODS.....	81-105
---	--------

Jovan Janjić

THE COLLAPSE OF YUGOSLAV SAFETY BY ACTIONS OF ROMAN CATHOLIC CHURCH.....	107-125
---	---------

II GEOPOLITICAL DILEMMAS

Aleksandar Gajić, Nikola Rajić

GEOPOLITICAL FRAMEWORK OF RUSSIAN MILITARY INTERVENTION IN UKRAINE.....	127-146
--	---------

Vanja Glišin

BUJANOVACKO-PRESEVSKA AREA AS A POTENTIAL GEOPOLITICAL HOT SPOT IN SERBIA.....	147-169
--	---------

III CYBER SECURITY

Ivana Luknar

ABUSE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY: CONCEPT AND REGULATION IN REPUBLIC OF SERBIA.....	171-188
--	---------

Siniša Domazet

CYBER ESPIONAGE AND THE RIGHT TO PRIVACY FROM THE ASPECT OF THE PREVIOUS PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE UNITED NATIONS.....	189-209
--	---------

BOOK REVIEW

Strahinja Obrenović

THE SECURITY ROLE OF THE STATE.....	211-214
-------------------------------------	---------

УВОДНИК

Поштовани читаоци,

Пред вама је актуелни број часописа „Политика националне безбедности“ који представља синтезу „старог“ и „новог“. Нажалост, прераном смрћу нашег драгог колеге и цењеног уредника, др Радослава Гађиновића, остали смо без главног стуба часописа „Политика националне безбедности“, који је он покренуо и достојно водио. Током пуних 12 година др Гађиновић је предано радио, не само на уздизању часописа до изузетно респектабилног нивоа, већ је одабиром тема које су анализирали компетентни аутори из државе и иностранства, допринео бољој спознаји феномена „националне безбедности“. Колико је национална безбедност важна за сваку државу (а самим тим и за Србију), видимо по констелацији савремених глобалних политичких односа који могу изродити различите врсте нових безбедносних изазова, ризика и претњи. Брзина и интензитет промена на међународном нивоу су толико динамични, да је потребан свеобухватан мултиресорни приступ у коме наука може бити онај „последњи глас разума“, који ће објективно сагледавати модерне политичке феномене, и сходно томе доносити непристрасне и стручне закључке (самим тим и препоруке). То је тај „стари“, проверени пут који је утабао колега Гађиновић, а којим ћемо ми продужити као (надајмо се), достојни наследници.

Да је стари грчки филозоф Хераклит био у праву када је рекао *panta rei* (све тече, све се мења), видимо и по томе што у наш часопис уносимо једну нову енергију са новим сарадницима. Сигурна сам да ћемо сви ми заједно као тим, одговорно радити на очувању и унапређењу рејтинга часописа који нам је покојни Радослав Гађиновић завештао.

Овај број се састоји од девет радова и једног приказа, те је подељен у три тематске целине. Први део часописа је посвећен старим и новим безбедносним проблемима у оквиру чега се аутори баве поукама које је требало да научимо након НАТО агресије 1999. године, као и активностима Римокатоличке цркве у контексту урушавања Југославије. Осим тих „стarih“ безбедносних питања, у новом броју су веома важне анализе савремених потенцијалних проблема у сфери безбедности, каква је предстојећа економска

криза коју стручњаци прогнозирају, а самим тим и прехранбена сигурност као чинилац националне безбедности. Све предикције су такве, да ће се у скоројјој будућности свет сустрести са несташицом енергената и хране. Оне земље које буду поседовале ове ресурсе, имаће предност у сваком смислу речи, укључујући и безбедносне аспекте, те је једна од тема у нашем броју и економска безбедност у функцији националне безбедности. Како су климатске промене једно од „горућих” питања савременог човека које доводе до великих природних непогода, значајно је било анализирати и угрожавање безбедности локалних заједница у време поплава, у оквиру чега је урађено емпиријско истраживање, са посебним освртом на Србију.

Друга тематска целина у часопису носи назив „Геополитичке дилеме“, у којој аутори истражују две актуелне теме на геополитичкој равни. Прва тема је глобална и тиче се рата у Украјини, са значајним фокусом на геополитичке консеквенце, док је други рад посвећен веома битној теми у контексту националне безбедности – „Бујановачко-прешевска област као потенцијално геополитичко жариште у Србији“.

Трећа тематска целина у нашем часопису се бави питањем сајбер-безбедности која је све више актуелна и која се све чешће дотиче феномена хибридних ратова. Наши аутори су елаборирали злоупотребу информационих и комуникационих технологија у Републици Србији, као и корелацију сајбер шпијунаже и права на приватност, са аспекта данашње праксе Европског суда за људска права и Уједињених нација.

Последњи сегмент у часопису смо посветили приказу књиге др Радослава Гаћиновића, чији наслов гласи „Безбедносна функција државе“, у издању Института за политичке студије.

Наш будући научноистраживачки пут ће бити трасиран тако да анализирамо најбитније безбедносне теме како у Србији и региону, тако и у свету, у зависности од њихове актуелности. Редакција ће објављивати радове стручњака из области безбедности, али бићемо спремни да отворимо врата и младим научним радницима, како би им помогли у њиховој даљој афирмацији. Полазећи од Аристотелове мисли да „сваки човек тежи знању“, трудимо се да драгоцену знање наших аутора поделимо са широком читалачком публиком и на тај начин дамо допринос у реалном сагледавању стварности око нас.

Др Марија Ђорић, главни и одговорни уредник

СТАРИ И НОВИ БЕЗБЕДНОСНИ ПРОБЛЕМИ

Славиша Н. Арсић*

Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Митар Ковач

Факултет за пројектни и иновациони менаџмент, Београд

ПРЕХРАМБЕНА СИГУРНОСТ КАО ЧИНИЛАЦ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ**

Сажетак

Сигурност у снабдевању храном је егзистенцијална потреба и глобални изазов. Евентуална нестабилност или дисконтинуитет у прехрани становништва угрожава националну безбедност државе, ствара услове за избијање конфликта и представља подједнаку претњу за регионалну и глобалну безбедност. Држава својом националном политиком треба да омогући сваком становнику перманентан приступ оптималној количини здраве и пуновредне хране из дугорочно одрживих извора. Парадигма приступа храни преко размене роба на светском тржишту у условима мулти-поларног света постаје ограничавајући фактор очувања суверенитета државе и инструмент за усмеравање политичких одлука које не одражавају националне интересе. У таквим околностима потребно је ревидирати и законодавно артикулисати каузалну повезаност исхране становништва и националне безбедности у циљу целисходнијег суочавања са изазовима новог времена.

Кључне речи: прехранбена сигурност, национална безбедност, прехранбени суверенитет, исхрана становништва.

* Контакт: slavisa.arsic@gmail.com

** Рад представља знатно проширено и допуњено разматрање теме коју су аутори обрадили на конференцијама: 1) Slaviša Arsić, Mitar Kovač. 2019. "Food security concept." Security and crisis management - Theory and practice, SeCMan 2019. Belgrade. 291-299., и 2) Slaviša Arsić, Mitar Kovač. 2019. "Importance of applied research in developing the concept of food sovereignty of countries." Importance of applicative research for development of science and solving practical problems in modern society. Belgrade. 31. Истраживање које је представљено у раду је спроведено за потребе израде докторске дисертације првог аутора.

УВОД

Прехрамбена сигурност као витални предуслов за физичку, духовну и културну репродукцију нације одувек је подразумевала могућност обезбеђења главнине хране сопственом производњом, како би се задовољиле потребе становништва. Процеси глобализације и либерализације тржишта, убрзали су проток људи, роба и информација и утицали на промену перцепције и имплементације прехранбене сигурности. Савремени пољопривредно-прехранбени систем од друге половине деветнаестог века до данас развијан је под утицајем Велике Британије и у политичком амбијенту који је у достизању прокламованих хуманих циљева стимулисао развој тржишта роба, тржишта рада, искорењивање глади на планети, поштену трговину и онемогућавао сваки вид државног протекционизма који фаворизује националну безбедност хране и културу исхране.

Доминантан став промовисао је „матрицу“ да је тржиште најбољи гарант прехранбене сигурности а да се појединачна питања несигурности у снабдевању храном требају решавати ван тржишта циљаним мерама политике, хуманитарним радом и филантропијом (Wilkinson 2015). Овакво гледиште омогућило је глобални раст производње хране и преко слободне међународне трговине храну учинило доступном земљама са прехранбеним дефицитом. Приступ храни постао је зависан од платежне моћи земље а не од могућности да самостално произведе храну, чиме је финансијска сигурност постала приоритетнија од прехранбене сигурности. Економисти су храну изједначили са осталим робама и под дејством тржишних принципа у привредном портфолију потпуно занемарили њен виталан значај за опстанак и репродукцију људског потенцијала државе (Kwasek 2012). Храна није роба већ људско право, док су производња и дистрибуција хране питање опстанка људи, а уједно и питање друштвеног и националног суверенитета (Petrović 2019, 9).

Светска економска криза 2007/2008. поново је покренула дебате о оправданости досадашњег приступа по питању прехранбене сигурности, а санкције на увоз прехранбених производа уведене Руској Федерацији 2014. године указале на политичку инструментализацију истог¹. Државе које су антиципирале стратешки значај хране у контексту савремених геополитичких кретања на свим нивоима, у исходишним стратегијским документима редефинишу политички, безбедносни, економски и етички аспект прехранбене сигурности

¹ „Ради се о покушају да се Русија демократизује према западном моделу“, изјавио је професор Лисабонског Универзитета НОВА, Армандо Маркес Гудес (Спутник Србија 2018).

и преоријентишу са на концепт прехранбеног суверенитета и прехранбене самодовољности.

КОНЦЕПТ ПРЕХРАМБЕНЕ СИГУРНОСТИ

Постоји око две стотине појединачних дефиниција прехранбене сигурности (Maxwell, Smith 1992). Свеобухватна дефиниција прехранбене сигурности због своје комплексности није коначна и допуњује се у складу са константним променама друштвене перцепције овог феномена. Појам прехранбена сигурност имао је променљиво значење у зависности од временског дискурса у коме се употребљава и друштвено политичког система у коме се користи, нпр. Руски термини за самодовољност (*самообеспеченность*) и прехранбену сигурност (*продовольственная безопасность*) често су помешани и не поклапају се са уобичајеном употребом у англо-саксонској литератури (Wegren, Elvestad 2018). У односу на детерминантну идеју могуће је издвојити пет приступа у обезбеђењу прехранбене сигурности који су се до сада хронолошки смењивали (Burchi, De Muro 2016):

(I) „доступност хране“ – сопственом пољопривредном производњом успоставити равнотежу између потреба и могућности

(II) „приход“ – тржишном економијом омогућити да се приходима земље, независно од развијености агросектора, увезе довољна количине хране;

(III) „базичне потребе“ – у фокусу је поново храна као основна потреба а не приходи који су потребни да се она купи;

(IV) „право на храну“ – приступачност хране сваком појединцу примарна је у односу на доступност хране на националном нивоу, стога је неопходно одржавати паритет између цене рада и цена хране, и

(V) „одрживи ниво средстава за живот“ – као својеврсна синтеза (III) и (IV) приступа, део је генералне стратегије развоја и смањења сиромаштва, нарочито у руралним подручјима.

У периоду до 80-тих година прошлог века прехранбена сигурност сагледавана је кроз равнотежу између броја становника и количине произведене хране и подразумевала је самодовољност, тј. способност задовољења прехранбених потреба из сопствене производње.² Самопроизводња је била кључна компонента

² Датира од времена венецијанског мислиоца Ђованија Ботера (1588) и Томаса Малтуса (1789), који је утемљивач „Малтузијанске теорије“ по којој се глад може искоренити смањењем броја становника.

самодовољности и дефинисана је као „доступност текућих светских залиха основних животних намирница у условима сталног пораста потрошње хране кроз умеровање сталних флукуација у производњи и у тржишним ценама“³. Убрзавањем глобализације 80-тих, самодовољност је виђена као бескорисна, јер вишак произведене хране није могао бити извезен и продат у иностранству, произвођачи су остајали без веће зараде и на тај начин били егзистенцијално угрожени (Zobe 2001).

Организација Уједињених нација за храну и пољопривреду (FAO), 1983. године редеофинише појам прехранбене сигурности тако „да сви људи, стално, имају физички и платежно доступну основну храну која им је потребна“⁴, како би промовисала идеју баланса између потражње и обезбеђења хране и концепта приступа хране свима. Након извештаја Светске банке⁵ из 1986. године, новом формулацијом: „стално доступна храна за све људе, потребна за активан и здрав живот“⁶, у дефиницију је укључен квантитативни и квалитативни аспект хране. На Светском самиту исхране, 1996. године, истакнут је значај безбедности и нутритивне вредности хране и навика у исхрани и усвојена је следећа комплекснија дефиниција: „Прехрамбена сигурност, на индивидуалном, породичном, националном, регионалном и глобалном нивоу је достигнута када сви људи, стално имају, физички и платежно, приступ довољним, безбедним и хранљивим намирницама које задовољавају њихове прехранбене потребе и навике и омогућавају активан и здрав живот“⁷. У Изјави о прехранбеној несигурности из 2001. године⁸, дефиниција је усавршена додатком социјалне димензије права свих на храну и тиме је добила коначну форму: „Прехрамбена сигурност је ситуација која постоји када сви људи, све време, имају физички, социјални и економски приступ довољним, безбедним и хранљивим намирницама које задовољавају њихове прехранбене потребе и навике и омогућавају активан и здрав живот“.

3 Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), 1974.

4 FAO. 1983. World Food Security: a Reappraisal of the Concepts and Approaches. Director General's Report. Rome.

5 World Bank. 1986. Poverty and Hunger: Issues and Options for Food Security in Developing Countries, Washington DC.

6 Food security: concepts and measurement[, <http://www.fao.org/docrep/005/y4671e/y4671e06.htm>

7 FAO. 1996. Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit Plan of Action. World Food Summit 13-17 November 1996. Rome, <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>

8 FAO. 2002. The State of Food Insecurity in the World 2001. Rome.

Циљеви прехранбене сигурности могу се реализовати само ако су њима симултано обухваћени следећи аспекти: доступност на тржишту, економски и физички приступ храни, искористљивост хране и стабилност која временски повезује остала три аспекта (Food and Agricultural Organization 2008), слика 1.

Слика 1. Димензије прехранбене сигурности

Извор: <https://academicjournals.org/journal/JDAE/article-full-text/5C3ACD759442>

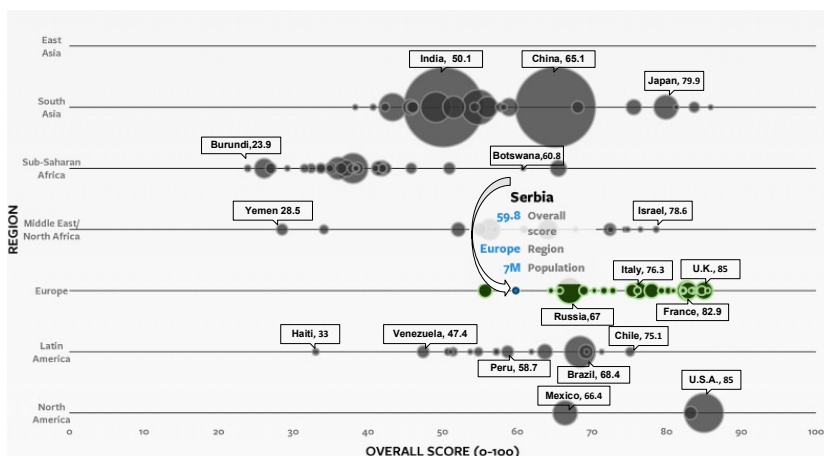
Посебном утемељењу прехранбене сигурности као концепта који развија компаративне предности међународне трговине и доприноси просперитету и смањењу сиромаштва дали су заговорници неолибералног приступа у економији, интернационалне агенције међу којима је Светска банка и други поборници глобализације (Bhagwati 2004), (Ingco, Nash 2004), (Wolf 2004).

Утврђивање нивоа прехранбене сигурности врши се на основу Глобалног индекса прехранбене сигурности (GFSI)⁹, који свеобухватно испитује сигурност хране кроз међународно утврђене димензије: Доступност, Приступ, Квалитет и безбедност укључујући и фактор са називом „Природни ресурси и отпорност“ којим се процењује Стабилност, тј. изложеност земље утицајима климатских промена, осетљивост и адаптилност природних

9 Global Food Security Index (GFSI 2019), је креирала енглеска истраживачка компанија The Economist Intelligence Unit уз финансијску подршку Corteva Agriscience™, пољопривредне дивизије DowDuPont, која фаворизује употребу генетски модификованих организама ради повећања приноса пољопривредних култура по јединици површине земљишта (Corteva Agriscience™ 2017).

ресурса и државе на ризике. Индекс рангира 113 земаља у развоју и развијених земљама света према степену прехранбене сигурности и представља динамички квантитативни и квалитативни модел упоређивања, изграђен из 28 јединствених показатеља међу којима су: стопа смртности, заступљеност неухрањености, приступ храни, дијетална разноликост, приступ води, стратегије суочавања са ризицима и средства за живот. Вредност укупног резултата GFSI земаља према регионима света приказан је на слици 2.

Слика 2. Индекс прехранбене сигурности земаља по регионима света

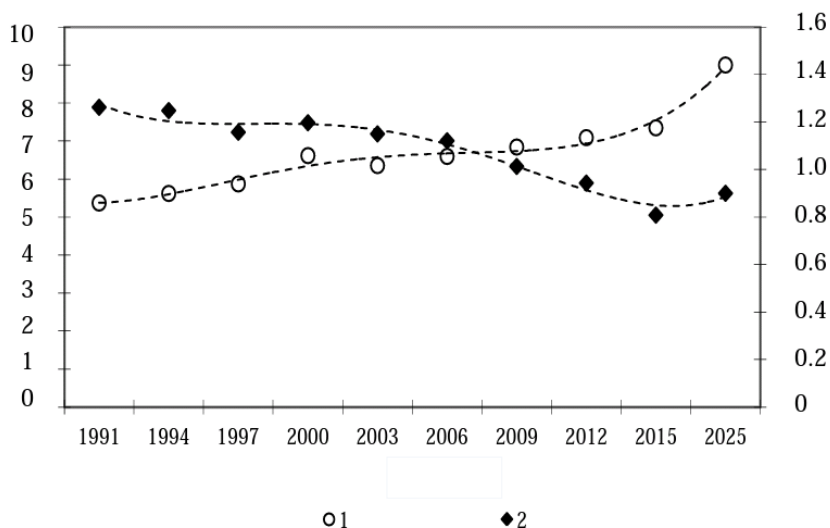
Извор: Food Security Index data tool, <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details>

Индекс пружа заједнички оквир за разумевање узрока несигурности хране испитивањем динамике прехранбених система широм света. У 2017. години уочава се пад индекса у земљама у којима постоје ратни конфликти али и у мирним регионима где је ниво прехранбене сигурности опао услед глобалне финансијске кризе. Упркос свим здруженим напорима број неухрањених и гладних људи у свету је у порасту¹⁰. Према подацима FAO у 2016. години, потхрањеност је заступљена код 11% светске популације (око 815 милиона људи), а подаци Светске Банке из 2017. године показују да 83 милиона људи, у 45 земаља, гладује. Као главни разлози за овакво стање наводе се: природне катастрофе, оружани конфликти, раст популације и сиромаштво. Светска економска

¹⁰ У развијеним регионима не прелази 5%, у регионима у развоју достиже 13%, у Азијским земљама 13% док је у Афричким земљама до 20%.

криза допринела је порасту сиромаштва и глади у свету. Према предвиђањима Организације Уједињених Нација до 2050. године очекује се пораст светске популације до 10.9 милијарди, што ће захтевати пораст залиха хране за 50%, а према неким прогнозама за 75% (Godfrey et al. 2010), слика 3.

Слика 3. Предвиђање кретања 1. укупне популације и 2. броја потхрањених становника у милијардама

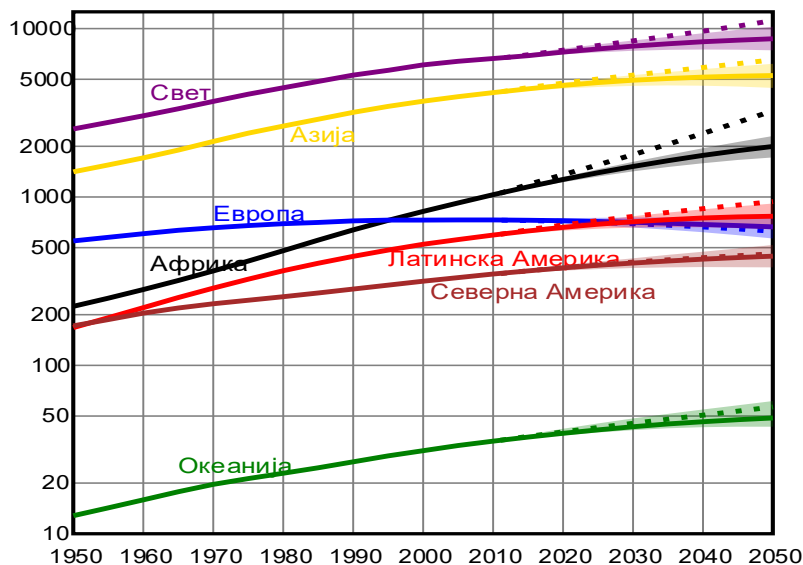

Извор: А. Yu. Prosekov, S. A. Ivanova, 2016

Нарочити пораст потребе за храном¹¹ се очекује у земљама у развоју које конзумирају пиринач као главни извор калорија (60%) и Субсахарској Африци (250%), слика 4.

¹¹ Досадашње потребе организма сагледаване су преко квантитативног показатеља тј. броја калорија али не и структуре нутритивних материја које је чине, нпр. за просечну особу која живи у умереној клими и не бави се тешким физичким радом дневни калоријски унос треба да потиче из протеинских намирница, 13%, намирница богатих мастима, 33% и намирница извора угљених хидрата, 54%.

Слика 4. Предвиђање кретања светске популације у милионима

Извор: https://en.wikipedia.org/wiki/Projections_of_population_growth

Опадање броја становника се очекује једино у развијеним Европским земљама и Православним земљама у развоју. Модерне технологије у производњи хране омогућавају повећање плодности земљишта, коришћење ресурса мора и океана, соларне енергије, предности узгоја хибридних сорти биљака и пасмина животиња, али истовремено постоје и реалне шансе да коришћење ових технологија изазове планетарну еколошку катастрофу. Неки научници решење виде у узгоју и масовном коришћењу инсеката са високопротеинским садржајем као замену за свињско и говеђе месо. Иако тек једна трећина научника фаворизује употребу генетски модификованих организама (ГМО), постоји мишљење да циљ увођења није прехрана широких слојева становништва планете већ повећање прихода ограничене групе појединаца и корпорација које их промовишу (Prosekov, Ivanova 2018).

Потпуна прехранбена сигурност државе је успостављена када су резерве хране за 30%. веће од потреба становништва. Према препорукама FAO прехранбена сигурност државе је успостављена када држава производи 80% количина виталних производа у односу на потребе становништва док Руско законодавство¹² идентификује осам типова хране и ниво сопствене производње намирница

12 Председнички декрет број 120 из 2010. године.

(житарице 95%, месо и производи од меса 85%, млеко и млечни производи 90%, рибљи производи 80%, кромпир 95%, усољена храна 85%) који треба достићи у односу на потребе популације како би се обезбедила прехранбена самодовољност.

У 2018. години FAO је декларисао мото: „Без отпадака хране и губитака хране“¹³. Иако тренутна светска производња хране омогућава прехрану становника са храном која садржи просечних 2884 калорија дневно, односно 81.23 грама протеина и 82.76 грама масти (FAOSTAT 2013)¹⁴, глад није искорењена. Глобални проблем глади не може бити решен једноставним повећањем продуктивности без научно-интензивног развоја биотехнологија које омогућавају чување произведених производа, развоја теорије логистичких шема и рационалног развоја пољопривредне производње (Seragelding 1999). У већини земаља у развоју глад се не јавља због недостатка залиха житарица у свету, већ због ниских примања популације, где су прехранбени производи неприступачни већем броју људи, табела 1.

Табела 1. Удео потхрањених у укупној популацији

Регија	Потхрањени у укупном броју (%)			
	1990-1992	2004-2006	2007-2009	2010-2012
Свет	18,1	13,8	12,9	12,5
Развијене земље	1,9	1,2	1,3	1,4
Земље у развоју	23,2	16,8	15,5	14,9
Азија	23,7	16,3	14,8	13,9
Африка	27,3	23,1	22,6	22,9
Латин. америка	14,6	9,7	8,7	8,3

Извор: Kwasek 2012

Производња хране није равномерно распоређена тако да повећање продуктивности производње хране у развијеним земљама (САД, ЕУ) не доприноси смањењу глади у свету, напротив, циљано генерише јаз како би се под геслом „успостављања демократије“ политички утицало на земље увознице хране. Појава цивилизацијског парадокса, да је око милијарду становника у укупној светској

13 Настају као последица неадекватно развијене инфраструктуре, највише у процесу производње и при складиштењу, нпр. чување хране у неадекватним складиштима генерише око 40% губитака хране (Kwasek 2012). Око 1/3 јестивих прехранбених производа у свету пропадне, и то у Европи и Северној Америци 95-115 кг/ств. а у Африци и Азији 6-11 кг/ств. (FAO 2011).

14 Биланс стања хране представља свеобухватну слику обрасца снабдевања храном у одабраној земљи (подручју) током одређеног референтног периода.

популацији гојазно и здравствено угрожено¹⁵, док је исто толико потхрањено или гладује, иде у прилог тези да за елиминисање глади нема доброг механизма или политичке воље.

Модерни конфликти инспирисани су профитом од продаје наоружања и експлоатацијом ресурса дестабилизираних земаља. У условима униполарног свет и политичке нестабилност у којој се режими држава смењују „преко ноћи“, немогуће се успоставити прехранбену сигурност. Потребно је успоставити економску и политичку контратежу САД и ЕУ, групом развијених земаља¹⁶ које су организоване са циљем усмеравањем глобалних процеса у међународно правне и хумане оквиру развоја (Prosekov, Ivanova 2018).

Прехрамбена сигурност постаје питање националне безбедности развијених држава. Иако имају велику еластичност економије (могућност функционисања у условима нестабилности) зависност од увоза хране у прехранбено сигурним земљама може их оставити изложеним прехранбеној кризи уколико им се уведу извозне санкције, подбаци жетва, настану немири у земљама добављачима или ако буду подвргнуте економским санкцијама. Најупечатљивији пример је Јапан, највећи увозник хране, који је високо рангиран како прехранбено сигурна земља GFSI (79.9), што значи да је високо адаптивна и отпорна земља на прехранбене осцилације, иако производи само 39% хране коју користи у исхрани становништва¹⁷.

Ослањање на међународну трговину и јаку економију може бити потенцијална претња за националну безбедност земље (Group Captain Simon Hindmarsh Royal Air Force 2017).

Економска криза 2007/2008. указала је на рањивост оваквог приступа и прехранбену сигурност поставила не као политичко

15 Гојазност се повезује са променама у животном стилу (седећи начин живота, неодговарајуће навике у исхрани, ниска физичка активност, стрес), али и са повећањем цена хране и њеном корелацијом са нутритивном вредношћу и трошковима производње (Drewnowski 2010).

16 Група земаља: Бразил, Русија, Индија, Кина и Јужна Африка (БРИКС) до 2050. године имаће 36-44% светске популације за изузетним економским и радним потенцијалом (2000. г. производиле су 25-39% светских залиха житарица, 36-41% масти и уља и 23-25% меса), затим ОДКБ (рус. *Организация Договора о коллективной безопасности*) која је формирана са тим циљем, Евроазијска Економска Унија (Јерменија, Белорусија, Казахстан, Киргистан и Русија) и други.

17 Јапан је 1960. г. производио 60% хране за сопствене потребе, а данас је највећи увозник меса на свету, 25% укупног увоза чине житарице и легуминозе из САД а 39% разни прехранбени производи из ASEAN-а (Association of Southeast Asian Nations), Кине и ЕУ. Велика Британија данас производи 61% хране коју користи, а Француска производи вишак од 121% (Vosse et al. 2016).

питање већ као јасан изазов за националну безбедност Јапана, како по питању зависности од увоза житарица тако и по питању нивоа самодовољности у производњи хране. Искуства Јапана упечатљиво показују све аспекте актуелног приступа прехранбеној сигурности у свету. Од другог светског рата Јапан се развијао у економски јаку и просперитетну земљу која је упоредо са индустријализацијом и урбанизацијом, притиснута од стране САД у правцу глобализације, либерализовала увозну политику и укључивањем у међународне финансијске и трговинске аранжмане (Trans Pacific Partnership) смањивала капацитете аграрног сектора. Упоредо са смањивањем могућности пољопривредне производње „вестернизација“ стила живота и навика у исхрани је повећавала потребе за нетрадиционалном јапанском храном чија је производња везана за друге крајеве света, нпр. 1960. г. пиринач је у исхрани био заступљен са 48.4%, а 2005. г. 23.3%, а порасла је и потражња за месом и масноћама¹⁸. Могућност набавке хране на светском тржишту нарочито је угрожена нарастајућом тражњом Кине¹⁹ и Индије, а домаћа производња која је ослоњена на мале фарме са великим логистичким трошковима, фискалним наметима и просечном старосном структуром од 65 година код 50% фармера, нема капацитет да обезбеди прехранбену самодовољност.

Највећа препрека у постизању прехранбене самодовољности створена је „прехранбеном транзицијом“ тј. променом културе исхране Јапанаца, који увозну храну сматрају супериоријом. Јапанска влада је стратешким везама са Аустралијом ублажила потенцијалну прехранбену несигурност али је као трајно решење Министарство пољопривреде, шумарства и рибарства Јапана промовисало политичке мере које укључују:

I) повећање производње домаће хране,

II) националну едукацију о традиционалној јапанској исхрани богатој рибом, рижом и поврћем и

III) осигурање стабилног увоза већом диверсификацијом.

18 „Вестернизација“ је донела финансијске бенефите земљама англо-саксонског говорног подручја. САД, као највећи произвођач кукуруза, формирале су укус потрошача на светском нивоу тако да се у производњи прехранбених производа широм света користи глукозни сируп који се добија од кукуруза, чиме су решили проблем пласмана вишкова ове житарице и учинили традиционалну храну „безукусном“. Треба нагласити да су промене навика у исхрани деградирале здравствени статус и плодност становништва, чиме је повећано тржиште и профит фармацеутског сектора поменутих земаља.

19 Због раста популације али и количине потребне хране по глави становника (1961. г. један становник је користио 4 килограма меса годишње, 1983. г. 16 кг, а у 2009. г. око 58 кг). За производњу једне тоне меса потребно је 20 тона сточне хране, односно 15,5 тона воде.

Тренутне претње систему прехранбене сигурности у свету су (Kwasek, 2012) :

1. Раст светске популације,
2. Повећање тражње за храном,
3. Цена хране²⁰,
4. Нестајање варијетета пољопривредних сорти,
5. Повећање подручја са недостатком воде и земље за обраду,
6. Отпад и губици хране.

Студије указују да је до 14 % становништва САД (Coleman-Jensen et al. 2014) и 9 % становништва ЕУ27 доживело прехранбену несигурност (Borch 2016). Преваленција несигурности у храни варира између држава и земаља. Прехранбена сигурност је глобални изазов, уколико није могуће обезбедити стабилно снабдевање довољном количином хране да се прехрани популација, постоји могућност од избијања конфликта (Martin-Shields, Stojetz 2019)²¹.

ПРЕХРАМБЕНА СИГУРНОСТ У СТРАТЕГИЈАМА НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ РЕЛЕВАНТНИХ ДРЖАВА

Без стратегије националне безбедности, сваки народ и држава су дезоријентисани и принуђени да се последицама тог недостатка баве у будућности, уместо да у њој активно учествују (Ковач 2003).

Прегледом Стратегија националних безбедности (СНБ) земаља у региону и свету, а на основу значаја који се придаје прехранбеној сигурности и начина на који се она изграђује, може се стећи увид о суверености државне политике, изграђености националне свести и стратегијске далековидости државног руководства посматране државе.

У СНБ Републике Албаније (Republic of Albania 2004) на страни 13 у глави IV. Ризици и претње по безбедност, под редним бројем 28. Интерни ризици и претње, храна је наведена као могући ризик по јавно здравље грађана при неконтролисаном промету. Албанија свој економски и друштвени просперитет гради на принципима „слободне трговине” (страна 6, глава I, под редним бројем 8) која је генератор зависности и губитка прехранбеног суверенитета

20 На глобалном нивоу предвиђа се дуплирање цена хране до 2030. године.

21 Храна је постала инструмент хибридног рада. Храном се диригује почетак, интензитет и крај конфликта, привредне и демографске карактеристике држава, бројност и цивилизацијска потентност народа.

(прим.аут.). Нема казуалне повезаности прехране становништва и безбедности.

У СНБ Републике Аустрије (Republic of Austria 2013) у делу 2.1.2. Изазови, ризици и претње (ИРП), на страни 7, недостатак енергије, хране, воде са којима се суочавају Аустрија и ЕУ идентификовани су као један од ИРП, а на страни 4. у првој глави Безбедносна политика за 21. век, пољопривреда је између осталих истакнута као фактор интегралне безбедност државе.

Бијела књига одбране Босне и Херцеговине (Bosna i Hercegovina 2005) не садржи термин храна, исхрана и сл. У делу „Унутарњи изазови“ исказује став у коме спомиње пољопривреду у контексту привредног развоја без осврта на прехранбену сигурност. Декларативно, гарант сигурности становништва у свим сферама је улазак у ЕУ.

У СНБ Републике Чешке (Czech Republic 2015) на страни 8., у глави 14. Стратегијски интереси, алинеја 13, као један од стратегијских интереса убраја се очување енергије, сировина, прехранбене сигурности и одговарајућег нивоа стратегијских резерви. На страни 14, глава 4. „Безбедносно окружење“, у делу Безбедносне претње, наглашен је значај питања прехранбене сигурности и извора водоснабдевања у оквиру претње под називом „Прекид снабдевања стратегијским сировинама или енергијом“. На страни 20., глава 5. „Стратегија за промоцију безбедносних интереса Републике Чешке“ у делу под називом: Стратегија спречавања и сузбијања безбедносних претњи, алинеја 76., у мерама Владе за осигурање снабдевања сировинама и енергијом прехранбена сигурност и извори водоснабдевања имају растући значај. Аранжмани Владе омогућавају узгој усева за енергетску употребу без нарушавања прехранбене сигурности земље, као и одржавање одговарајућег нивоа залиха стратешки важне пољопривредне и прехранбене робе.

У СНБ Републике Бугарске (Republic of Bulgaria 2011), у трећој глави: „Екстерни ризици и претње“, у тачки 38. само се констатује да је један од ризика превелика зависност Републике Бугарске од увоза хране.

У Глобалној стратегији Европске Уније (ЕУ) (EU 2016) стабилност источних и јужних региона директно утичне ра стабилност и виталне интересе ЕУ. У развоју тих региона препознат је утицај енергетске безбедности на елиминисање оскудица у храни и подршке владама кроз развој, дипломатију и научну сарадњу у достизању одрживе производње хране, коришћења воде и енергије (EU 2016, 27). На страни 29. у делу Превенција мира, истакнут је

утицај оскудице у води и храни као једног од могућих узрока избијања конфликта. У оквирима функционалне мултилатералне сарадње за очување стабилности на Блиском истоку и Северној Африци, ЕУ декларише обавезу доприноса у прехранбеној сигурности ових региона (ЕУ 2016, 34, 36). У оквиру територије на којој се простире ЕУ није разматрана прехранбена сигурност.

У Мађарској СНБ (Ministry of foreign affair of Hungary 2012) проблем прехранбене сигурности третира се у контексту безбедносних претњи и изазова за Мађарску и њено руководство. У глави III., алинеја 33. (Ministry of foreign affair of Hungary 2012, 14, 15) се као могући извор глобалних и међудржавних сукоба између осталог наводе проблеми снабдевања храном и приступа пијаћој води, због чега се прехранбеној сигурности генетски немодификоване хране и сигурности приступа довољним количинама пијаће воде придаје изузетан значај²².

Француска Бела књига одбране и националне сигурности (French white paper on defence and national security 2013) у поглављу 6. Имплементација стратегије, на страни 68. се сектор хране декларише као стратешки, а у глави 7. Захтевани ресурси за имплементирање стратегије, на страни 99. у делу Гарантовање континуитета виталних функција, сектор хране се ставља у категорију „од виталног значаја“, одмах након државних војних активности. Француска је значајан светски произвођач и извозник хране (Индекс прехранбене сигурности 82.3, на трећем месту одмах иза САД и ВБ чија је вредност индекса 85) па је и очекиван приоритетни третман области хране и прехранбене сигурности.

Грчка национална безбедносна политика за 21. век (ELIAMEP 2007) не препознаје значај прехранбене сигурности међу стратегијским приоритетима којима се штите витални интереси. Значајно је изнети закључак да је већина чланица ЕУ „уљуљкана“ у сигурност и обећања и да својим напорима стреме ка што бољој позицији у економској и безбедносној архитектури ЕУ и НАТО не ретко долазећи у антагонистички однос према виталним интересима немају проактиван однос (нпр. нерешена територијална питања након инвазије Турске на Кипар и све израженије неоосманске тежње промовисане у књизи „Стратегијска дубина“ А. Давутоглуа).

Стратегија националне сигурности Републике Хрватске (Hrvatski Sabor 2017) у оквиру дела III. Сигурносно окружје,

22 Заштита водоснабдевања и пољопривредног земљишта, обезбеђивање услова за снабдевање становништва чистом питком водом и не-ГМО (генетски модификовани организми) храном.

Глобална разина (Hrvatski Sabor 2017, 3) у амбијенту у коме ће се будући сукоби одвијати у нејасној и тешко разлучивој ситуацији између рата и мира, истиче на првом месту приступ храни, затим води, енергији и комуникацијама као приоритетне безбедносне интересе држава у свету. У делу IV. Стратешки циљеви, инструменти и механизми њихова остваривања, под Б. „Добробит и просперитет грађана“ (Hrvatski Sabor 2017, 12), Република Хрватска планира да производњу здраве хране модерним технологијама, као гране са компаративним предностима у слабије развијеним и насељеним подручјима, користи за демографску ревитализацију и равномернији државни развој (Hrvatski Sabor 2017, 13). Један од приоритета у подручју безбедности и здравља (Hrvatski Sabor 2017, 17) јесте заштита грађана од претњи здрављу због масовне дистрибуције и употребе индустријски произведене хране која повећава ризик од тровања и злоупотребе.

СНБ Румуније (The National Security Strategy Of Romania 2007.) не препознаје прехранбену сигурност као један од виталних интереса. Треба истакнути да Румунија има компаративне предности за производњу и извоз прехранбених производа.

Бела књига Немачке (White Paper On German Security Policy And The Future Of The Bundeswehr 2016) има проактиван приступ ка базичним ресурсима, при чему храну не декларише експлицитно.

У стратегијском прегледу одбране и сигурности Велике Британије (Securing Britain in an Age of Uncertainty 2010) храна се заједно са стратешким минералним ресурсима и водом сматра извором будућих ризика и претњи који би настали као резултат надметања за ресурсе између земља или унутар њих. Такав приступ наметнуо је обавезу државним органима да побољшају своје способности у разумевању промена и одговарајућој реакцији на њих како би се осигурала национална безбедност Уједињеног Краљевства (Securing Britain in an Age of Uncertainty 2010, 52).

Сједињене Америчке Државе имају највећи индекс прехранбене сигурности који износи 85 и постављају себе на позицију лидера у промоцији и ширењу концепта прехранбене сигурности са циљем повећања отпорности на флукуацију тржишта, модернизацију пољопривреде и смањења рањивости сиромашних (National Security Strategy of United States of America 2017, 18). Климатске промене посматрају се са аспекта ургентне и растуће претње по националну безбедност јер доприносе растућим природним катастрофама, кретању избеглица и развоју конфликта због хране и воде (National Security Strategy of United States of America 2017,

12). У контексту преношења и развоја патогена и епидемија путем хране и воде предузимају се мере за јачање националног и глобалног система контроле и превенције (National Security Strategy of United States of America 2017, 14). Прехрамбена сигурност се штити и одбраном инсталација и уређаја за чување хране од сајбер претњи (National Security Strategy of United States of America 2017, 12). У оквиру приоритетних акција за заштиту људи од патњи, подржавају прехрамбену сигурност и здравствене програме који чувају животе (National Security Strategy of United States of America 2017, 42).

Вредност индекса прехрамбене сигурности Народне Републике Кине (НРК) је знатно виши од светског просека и износи 65.1. Као земља са најбржим привредним растом и демографским потенцијалом, позорност око прехране становништва у сталном је фокусу мера привредног развоја у коме НРК предњачи у односу на остале велике светске економије. СНБ НРК (China's National Defense in the New Era 2019) представља својеврстан одговор на СНБ САД из 2017. године, у којој Кина као нарастајућа супер силе редефинише односе стратешког ривалства са постојећим силама, превасходно САД.

Руска Федерација у својој СНБ (Russian National Security Strategy 2015) идентификује све сложеније проблеме везане за светску демографску ситуацију, животну средину, прехрамбену сигурност, мањак слатке воде, последице климатских промена и учестале епидемије узроковане до сада непознатим вирусима (Russian National Security Strategy 2015, 5) Побољшање квалитета живота грађана се гарантује обезбеђивањем, на првом месту сигурности хране а затим, приступачности удобног стамбеног простора, висококвалитетних и сигурних роба и услуга, модерног образовања и здравствене заштите, инфраструктуре и др. (Russian National Security Strategy 2015, 11). Сектор хране има стратешки значај а прехрамбена сигурност РФ се заснива на изградњи независности и суверености у обезбеђењу довољних количина хране из сопствене производње²³, чиме се

23 Достиже се декларисаним убрзаним развојем и модернизацијом агроиндустријских и рибарских комплекса, прехрамбене индустрије, инфраструктуре домаћег тржишта, затим повећањем ефикасности државне подршке пољопривредним произвођачима робе и проширење њиховог приступа тржишту продаје производа, развојем сточарства, селекције, узгојем семена и аквакултура (узгој риба), формирањем довољних федералних резерви семена пољопривредних биљака (укључујући залихе семенских резерви), и развојем производње мешовите хране, протеинских, витаминских и минералних додатака и пред-мешавине и ветеринарских (сточних) препарата; Прехрамбена сигурност условљена је и повећањем плодности тла и спречавањем испрљивања и смањења површина пољопривредних земљишта и пашњака, спречавање неконтролисане циркулације генетски модификованих организама намењених испуштању у животну средину и производа добијених употребом таквих

редефинише постојећи концепт прехранбене сигурности заснован на слободној трговини на светском тржишту. Нова парадигма прехранбене независности биће подстицај и другим земљама за слично промишљање у надолazeћем времену турбулентних промена.

Анализа стратегијског окружења у СНБ Републике Србије (РС) (Република Србија 2019) антиципира недостатак хране и воде као изазов, ризик и претњу (Република Србија 2019, 4) и процењује могућност ширења сукоба у свету због ових виталних ресурса (Република Србија 2019, 5) али изостају концептуалне смернице за превентивно деловање и адекватан одговор РС на потенцијалну дестабилизацију.

Нема јединственог критеријума по коме би се државе класификовале у односу на приступ проблему прехранбене сигурности у СНБ. На основу претходне анализе могао би се изнети закључак да државе са великим геополитичким утицајем (Русија, Кина, САД, ВБ) питање прехранбене сигурности сматрају приоритетом, теже високој прехранбеној аутономији и извозу вишкова хране као једног од инструмената меке моћи којим креирају економске и политичке токове. Материјално развијене земље ЕУ које имају високо продуктивне економије и аграрни сектор, сувереност и способности прехране становништва посматрају као неодвојиве категорије (Немачка, Француска, Италија и др.). Остале разматране земље у зависности од компаративних предности у пољопривредној производњи и перцепције државног руководства, у већој или мањој мери своју прехранбену сигурност заснивају или на делегираним припадљеностима стеченим уласком у ЕУ и војне савезе или проактивно приступају изградњи сопственог одрживог прехранбеног система у складу са декларисаном политиком о неутралности.

НОВА ПАРАДИГМА - ПРЕХРАМБЕНИ СУВЕРЕНИТЕТ

Концепт прехранбене сигурности заснован је на глобалном повезивању тржишта и размени роба у условима униполарног света и постојања доминантне силе која намеће систем вредности и понашања осталих субјеката у међународним односима. Појава

организама или њиховим садржајем и побољшањем система техничке регулације, хигијенског и фитосанитарног надзора и надзора у сфери осигурања безбедности прехранбених производа за здравље људи и оспособљавање научних радника и високо квалификованих стручњака из области пољопривреде (Russian National Security Strategy 2015, 12).

нових актера на светској геополитичкој сцени имплицира извесни степен дестабилизације и редефинисања постојећих односа. Лидери надлазећих промена јесу Русија и Кина са својим савезницима које спроводе активности на ограничавању самовоље појединих геополитичких субјеката и враћању цивилизацијских токова у међународне правне оквире. Један од значајних праваца деловања је успостављање одрживог концепта прехране становништва на државном и глобалним нивоу.

Потреба за променама у начину производње и дистрибуције хране и праведнијом расподелом остварених користи мобилисала је сељачко становништво у глобалним размерама и отворила пут ка развоју праведнијег и целисходнијег прехранбеног концепта. Прехранбени суверенитет као термин први пут је употребљен и дефинисан 1996. године, на другој интернационалној конференцији активиста групе „Пут земљорадника“ (org. La via campesina²⁴) одржаној у Мексику, а исте године је на Светском Самиту Хране у Риму. (La Via Campesina 1996) представљена и дефиниција: „Прехранбени суверенитет је право сваке нације да задржи и развија сопствени капацитет за производњу својих основних прехранбених производа и производне разноликости. Ми имамо право да производимо сопствену храну на нашој територији. Прехранбени суверенитет је предуслов за истинску прехранбену сигурност“. Прехранбени су суверенитет представља алтернативни социјални и економски модел производње хране који се заснива на принципима праведности, демократичности, једнакости и одрживости унутар система производње хране. *La via Campesina* је глобална платформа сељака и бори се за традиционални „сељачки“ модел производње који се супротставља хегеомом концепту корпорацијског прехранбеног система (Петровић 2019).

Шест мултинационалних корпорација (Bayer, DuPont, Monsanto, Dow, Syngenta, BASF) власници су 75% патената на биљне сорте, 60% комерцијалног тржишта семена и 76% агрохемијских инпута (ETC Group 2013). Читав ланац производње и дистрибуције хране контролисан је од неколицине глобалних компанија чије постојање врхуни тржишна доминација, високе профитне стопе, глобални ланци и супермаркети, концентрација корпоративног власништва земље и неодрживо искоришћавање природних ресурса. Либерализација тржишта и финансијски аранжмани Светске банке,

24 Међународни покрет основан 1992. године на конгресу Националне уније фармера и власника домаћинства (UNAG), са седиштем регистрованим 1993. године у Монсу, Белгије. Данас обухвата 182 организације у 81 земљи, са преко 200 милиона сељака (La Via Campesina 2019).

ММФ и Светске трговинске организације заштитили су производњу и тржишта материјално развијених земаља Запада и САД, а осталим земљама онемогућиле самостално руковођење националним системом за производњу хране (Holt-Giménez, Peabody 2008).

Дестимулативно деловање на мале произвођаче и породична газдинства у руралним крајевима, који су већ били потиснути на маргину социјалне лествице, онемогућило је одрживост глобалног система за производњу гране. Иако је агробизнис декларативно устројен на хуманим принципима прехранбене сигурности нација и одрживости производње, ефекти су дијаметрално супротни, број гладних се не смањује а власништво над земљом, семенима, средствима за продукцију и дистрибуцију прелази у руке профитно оријентисаних наднационалних конгломерата²⁵.

Покрет „Пут земљорадника“ бори се за:

- Прехрамбени суверенитет
- Агроекологију и семе које производи сељак
- Земљу, воду и територију
- Сељачка права
- Очување климе и човекове околине
- Интернационалну солидарност
- Достојанство досељеника и најамних радника.

Прехрамбени суверенитет омогућава људима слободу избора начина на који да производе, дистрибуирају и конзумирају храну и базиран је на социјалном, економском, еколошком и културном принципу чија синергија омогућава одрживу пољопривреду и квалитетан и достојанствен живот људи у руралним крајевима. Сељачки модел омогућава социјалну и економску правду, поштује идентитет и знање локалних заједница, даје приоритет локалним тржиштима и оснажује аутономију људи и заједница.

Сељачки покрет се бори против нехуманог деловања транснационалних компанија и агробизниса, капитализма и либерализације тржишта (La Via Campesina 2019).

25 У времену од 1970. г. до данас број малих произвођача Финске, Белгије, Француске и Немачке смањено се за 70%, САД за 50%. Од уласка у ЕУ до 2010. г. Бугарска, Чешка, Естонија и Словачка изгубиле су 40% својих фарми, док је у Пољској нестао скоро 1 милион малих пољопривредника, у Аргентини 33% фарми (1988.-2008.), Чилеу 15% (1997.-2007.), Површина коју су обрађивала пољопривредна домаћинства се смањила у Индији за 50% (1971.-2006.), Кини 25% (1985.-2000.) и Африци (The Guardian 2014).

Слика 6. Прехрамбени суверенитет је базиран на шест стубова

Извор: Tambi et al. 2014

Конзумирање хране је инхерентно и политички чин. Одабиром хране коју конзумирамо на извештан начин се подржавају или не подржавају одређење структуре моћи које дефинишу и контролишу прехранбени систем. Прехрамбени систем се тиче свих, произвођача и потрошача у руралним и урбаним срединама, материјално богатим и сиромашним земљама. Људи су зависни од хране и желе да једу бољу и квалитетнију храну која је произведена на начелима праведности и одрживости. Управо таква начела подржава покрет за прехранбени суверенитет у својој борби за бољи и праведнији систем производње хране (Петровић 2019).

Без прехранбеног суверенитета, никакав политички суверенитет није могућ. Без прехранбеног суверенитета никаква одржива прехранбена сигурност и правда није могућа (Amin 2011). Прехрамбени суверенитет је комплексан и вишедимензионалан феномен који дубоко прожима све сфере реалности, много даље од саме пољопривреде и производње хране, он задира у физичку,

менталну и духовну сферу од појединца преко породице до нације и државе која је гарант опстанка и просперитета појединца, друштва и цивилизације у целини.

ПРЕХРАМБЕНА СИГУРНОСТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Србија је земља са изузетним географским, климатским и педолошким предиспозицијама²⁶, компаративним предностима за воћарску, виноградарску и сточарску производњу²⁷ тј. за производњу здраве хране, која изграђује здраве људе, јаку државу у демографском, социјалном, духовном и економском аспекту.

Индекс прехранбене сигурности (ИПС) РС износи 59.8, што је вредност која указује на извесне слабости изражене кроз бруто друштвени производ (БДП) по глави становника (осликава куповну моћ становништва) и недовољну ефикасност пољопривредне производње. Велики утицај на прехранбену сигурност има степен корупције који се посматра кроз способности Владе да развије и ефективно користи мере пољопривредне политике кроз побољшано снабдевање и смањење трошкова (Aziz 2001).

Према истраживању, у 2013. години је РС достигла куповну моћ Мађарске из 1999. године, Румуније из 2007. г. и Аустрије из 1981. године. Исте године Аустрија је имала четири пута већи БДП по глави становника од РС (Parić-Brankov, Milovanović 2015, 801-812). Главни разлог за овакво стање је пад животног стандарда у претходним деценијама услед изложености РС међународним економским санкцијама и НАТО агресији и нецелисходног третмана агробизнис сектора у привредном развоју РС. Ниска куповна моћ је у директној корелацији са потхрањеношћу становништва²⁸, и у спрези са другим социолошким, духовним и материјалним факторима резултира негативним демографским тенденцијама. На годишњем нивоу РС напушта око 40.000 најпродуктивнијих становника у потрази за бољим животом, 35.000 више умре него што се роди,

26 „Србија је земља таква да не само слично оној обећаној земљи точи мед и млеко, него као да је у себе примила четири времена и ваздух, па их из себе онда раздаје другима...” (Константин Философ, XIV век, савременик Деспота Српског Стефана Лазаревића).

27 Сточарска производња је највећи генератор финансијских бенефита у агробизнису, нарочито говедарство са 30% укупних прихода.

28 Према подацима FAO (Food and Agricultural Organization) просечна потрошња од 2890 калорија дневно по становнику у Србији у периоду 2011-2013. г. је знатно изнад минималне вредности од 2300 калорија која је неопходна за здрав уравнотежен живот, али је далеко испод нивоа развијених земаља (Норвешка-3470 кал., Италија 3610-кал., Грчка-3650 кал.) или неких земаља у региону (Хрватска-3180 кал., Албанија-300 кал., Црна Гора-3040 кал., БиХ-3030 кал.).

а према званичној статистици око 17.000 се због чедоморства²⁹ не роди. Сматра се да је број нерегистрованих чедоморстава вишеструко већи, тј. око 200.000 (Радио-телевизија Војводине 2018). Према подацима института за јавно здравље „Др Милан Јовановић Батут“ у Србији се у просеку региструје 36.000 новооболелих од канцера (Новости 2019).

Сеоско становништво, као доминантни носилац пољопривредне производње, једним делом због својих социолошких и демографских карактеристика, а другим због изостанка подстицајних механизма није у целини предузетнички оријентисано. Према попису пољопривреде из 2012. године у Републици Србији на 3.861.477 ха пољопривредног земљишта има 631.522 пољопривредних газдинстава (1991. године било их је 1.115.663), користи се 89% пољопривредног земљишта што просечно износи 5,4 ха по газдинству. Газдинство се у просеку састоји из шест делова површине 0,98 ха. Просечна старост носиоца газдинства је 59 година³⁰. Сеоски животни стил и бављење пољопривредом имају тенденцију одумирања. Иако пољопривреда представља велики потенцијал за укупни просперитет Србије, процес одумирања је убрзан дејством регулаторних, економских и социјалних механизма.

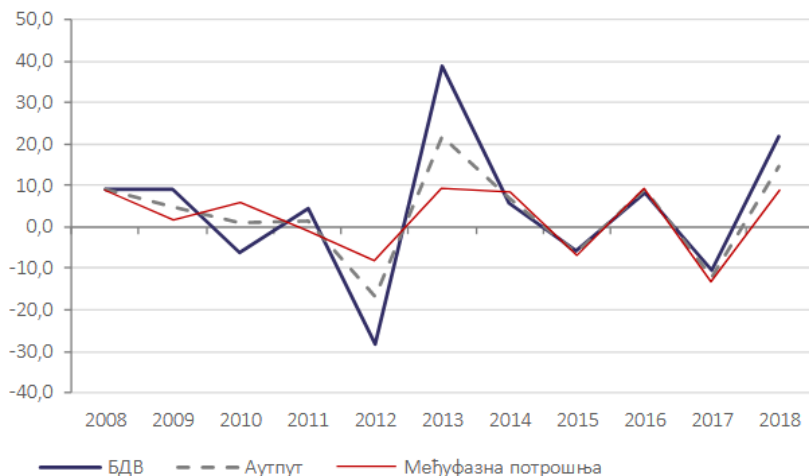
Пољопривреда³¹ као грана привреде са посебним значајем за економију РС, поседује потенцијал за повећање обима производње и прераде пољопривредних производа (Роровић 2009, 64), графикон 1.

29 Српски израз „chedo-morstvo“ или дете-убиство семантички описује овај богопротиван акт злочинења и буди савест и одговорност која има душевни и телесни еполог за појединца, породицу и народ.

30 (Интернет страница: www.popispoljoprivrede.stat.rs, Попис пољопривреде 2012. године у Републици Србији, Коначни резултати)

31 У стручној литератури употребљавају се још и термини агрокомплекс, агропривреда, агробизнис (енг. agribusiness) „збир свих производних радњи и услуга пољопривредне производње, производне радње на фармама, радње које се односе на складиштење, прераду и продају производа направљених од пољопривредних сировина“ (Davis, Goldberg 1957).

Графикон 1. Стопе раста БДВ-а пољопривреде 2008–2018 у %

Извор: Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији, 2007 - 2018., Број 110, година LV, Републички завод за статистику, Београд, 2019

У 2017. години РС је имала негативну стопу раста у пољопривреди од 11,2%, док је стратегијом³² за тај период предвиђен позитиван раст од 9,1%, што указује на одступања од прокламованих циљева и противуречности међу којима је најзначајнија та да је централно место малог произвођача-сељака као покретача развоја у оквиру стратегије занемарено (Петровић 2019, 22). Негативне тенденције огледају се и у власничкој структури над пољопривредним земљиштем у РС. Наиме, Споразумом о стабилизацији и придруживању из 2008. г. је предвиђено да се до 01.09.2017.г. усклади законодавство за стицање својине над непокретностима у Србији како би се држављанима ЕУ обезбедио идентичан третман као сопственим држављанима чиме се либерализује тржиште државног пољопривредног земљишта. До 2015. године на снази је била измена истог закон која је прописивала могућност да страни држављанин закупи пољопривредно земљиште на 30 година што је изванредан број компанија употребио да дође у посед земље која се сада парложи, а домаћи фармери који су је обрађивали и тиме хранили породице, остали су без предмета рада и потиснути на социјалну маргину.

Изменом истог закона из 2017. година ова могућност је ограничена условом да је купац дужан да у тренутку подношења

32 Стратегија пољопривреде и руралног развоја Републике Србије за период 2014-2024. г.

захтева има најмање 10 година пребивалиште у Србији³³. Агросектор је погођен и процесима „land grabbing“–а³⁴ који је нарочито интензиван 2008. г. након пораста цена хране на светском тржишту. Ови процеси подстичу нестајање ситних произвођача, којих је у Србији највише, и локалних економија и заједница и прелазак на индустријско гајење монокултура за глобално тржиште. У периоду након НАТО агресије извршена је „предаторска“ приватизација у којој је у периоду од 2001. до 2012. године приватизовано 256 предузећа која су пословала у области пољопривреде. Више од 65.000 радника који су радили у тим предузећима је остало без посла, а чак 50% продајних уговора било је раскинуто (Шеварлић 2015). Пре приватизације у РС је успешно пословао 91 пољопривредни комбинат и 108 пољопривредних добара. Обрадиво земљиште у друштвеном власништву било је под управом пољопривредних комбината и задруга и у функцији производње хране за становништво.

Утицај развијености пољопривреде на безбедност може се посматрати из три перспективе: прва, као могућност производње потребних количина здраве хране за исхрану сопственог становништва, друга, као могућност зараде развојем агросектора и извозом пољопривредних производа, трећа, као здрав животни стил који ће вратити младе на село, повећати природни прираштај и здравље нације, извршити равномерну дисперзију становништва на територији, запослити људе и наметнути прогресивни развој читавог друштва³⁵. Србија је очувала своју сувереност због жилавости одбране која је изграђена на систему духовних вредности (слободарска традиција) и начину привређивања који се ослањао на пољопривредну производњу и социолошке карактеристике браниоца

33 Србија је једина земља која је то учинила пре самог уласка у ЕУ.

34 Карактеристичан за земље са ослабљеним државним регулаторним механизмима (присутан у Латинској Америци, Африци и неком деловима Азије), а дефинише се као контрола (кроз власништво, концесију, уговор, квоту, надмоћ) великих површина земље од стране лица, физичког или правног, у сврху шпекулативног пословања и контроле ресурса на рачун пољопривредника, прехранбеног суверенитета о људских права (Baker-Smith, Atila 2016).

35 Селачки модел живота у кризним временима омогућава издржљивост одбране. Концентрацијом становништва у великим градовима одбрана земље постаје порознија и рањива. Вишедневни недостатак струје и воде, нарочито грејања у зимским месецима довео би до хуманитарне катастрофе. Концентрација становништва у великим градовима (Београд у коме живи око 30% становништва Републике Србије, затим Ниш, Нови Сад и Крагујевац у којима се одвијају слични демографски процеси) чини их потенцијалним објектима непријатељског деловања асиметричним хибридним методама у циљу нарушавања безбедности и дестабилизације државе, што је нарочито значајно при разматрању тзв. „мигрантског питања“.

произашле из таквог начина живота³⁶.

Све економски развијене државе улажу у прехранбени сектор³⁷, регулишу сопствено тржиште и примењују неки вид протекционизма над стратешким секторима привреде³⁸. На такав начин подстицан пољопривредник из ЕУ производи јефтинију храну од српског сељака и на тржишту је конкурентнији од њега, истовремено либерализацијом увоза и фиксним курсом евра додатно је стимулисан да извози производе на српско тржиште чиме је онемогућен пласман домаћих производа и дугорочно планирање и развој пољопривреде и руралних области. У РС нема стратешког планирања производње, а изостају и значајније мере државног протекционизма којима па производња постаје неисплатива и неодржива (у јавности су познати примери просипања свежег млека, јагодичастиг воћа, затирање воћњака и сточног фонда). Сељак стагнира и пропада јер нема средстава за проширену репродукцију, а држава губи способност за самосталну производњу довољне количине стратешких прехранбених производа. У створеном амбијенту домаћи производи не могу се пласирати на тржиште због увоза субвенционисаних иностраних производа који су ценовно конкурентније и поред нутритивне инфериорности па се потрошачи неретко због социјалних околности одлучују управо за њих и у дужем временском периоду нарушавају нутритивни баланс организма што резултира појавом гојазности, кардиоваскуларних проблема (изазивачи смрти 52% укупног броја умрлих у 2018. године), дијабетеса, а код популације у репродуктивном добу стерилитета који је већ почео да се третира као уобичајена појава. Буџетска средства намењена пољопривреди која су се ненаменски

36 Побеђени Фон Макензен је након пораза сопствене војске, изјавио да је Србија непокорива све док у њој живе горштаци у белим кућицама раштрканим по брдима широм земље. Српски сељак је смеран, радан, поштен, воли Бога који натапа земљу влагом и врши благовосторење ваздуха, у зноју лица свога зарађује хлеб засушни, воли владара домаћина, воли породицу, има јеванђелску мудрост и проницљивост, неустрашив је, храбар и спреман на жртву, има јако домаћинство и породицу. Држава сачињена од таквих породица је неосвојива.

37 ЕУ улаже у аграр 130 америчких долара по становнику, а Србија свега 29 америчких долара (Пејановић, Тица 2005). Буџет за пољопривреду ЕУ у периоду од 2014. до 2020. г. износи у просеку 35% годишње (EU Parliament 2019), док је у Србији према Закону о пољопривреди и руралном развоју тај износ 5%. У реалности се издваја и мање, као на пример у 2016. г. у складу са расходима буџета је предвиђено издвајање од 56 милијарди динара док је стварно издвојено 40, 5 милијарди. Процењује се да су српски пољопривредници на овај начин у периоду 1996.-2016. године оштећени за око 100 милијарди динара (Шеварлић, 2016).

38 Просечна субвенција по хектару производње у ЕУ је око 259 евра, односно око осам пута више него у Србији (EU statistics 2019).

трошила сада се у мултиплицираном износу користе за скупа лечења оболелих становника и вештачку оплодњу.

Стратегијом развоја малих и средњих предузећа и предузетништва у РС предвиђен је доминантан допринос сектора пољопривредне производње и прераде у економског развоју, повећању запослености, приходу од извоза, исхрани становништва и руралном развоју. Може се закључити да постоји потреба за напретком у прехранбеној сигурности РС. Највећа одговорност је на Влади која треба да успостави адекватан систем, пре свега праћење и публикување важних показатеља, целисходну прехранбену стратегију и стандарде, као и борбу против корупције у пољопривредном и прехранбеном сектору. Приоритети треба да буду рурални развој, смањење регионалних диспаритета и стабилизација пољопривредне производње која ће омогућити прехранбену сувереност и борбу против сиромаштва. Извозном оријентацијом и ревитализацијом села и сеоског начина живота, уз улагања у путну, енергетску, прерађивачку и откупну структуру и адекватне субвенције, економски, демографски и безбедносни показатељи имали би већи прираст, а кретања домицилног становништва била би реверзибилна, ка Србији и селу. Насупрот томе, неповољнији сценарио могао би наметнути насељавање и субвенционисање, у отаџбини, Мајци Србији, нама културолошки ненаклоњених демографских формата. Апел славног српског Војводе Живојина Мишића: „Ко не храни своју војску (народ, прим.аут.), храниће туђу“, актуелан је увек и опомиње.

ЗАКЉУЧАК

Безбедносно стање у свету након Другог светског рата описује се као стање ни рата ни мира, а у пракси је то стање перманентног хибридног рада. Прехранбени инжењеринг и контрола дистрибутивних токова хране постали су део хибридног арсенала. Начин на који се концепт прехранбене сигурности спроводи јесте неопходан али не и довољан услов за обезбеђење адекватне исхране становништва (Briones, 2018, 113-127). У условима униполарног света, једнострано контролисаног финансијског амбијента и тржишта роба, и једне светске валуте, прехранбена сигурност се заснивала на економским могућностима државе и ширини приступа тржишту прехранбених производа, које је инструментализовано и са аспекта „меке моћи“ употребљавано за обликовање друштвених процеса. Један број држава је у процесима глобализације изгубио перцепцију

прехрамбеног аспекта властитог суверенитета па је бригу о виталним интересима делегирао наднационалним интегративним субјектима (међународни савези, уније, организације) што се рефлектује кроз ставове изражене у СНБ.

Парадигма прехрамбеног суверенитета и духовне обнове заживела је повратком на светску геополитичку сцену првенствено Русије, а затим Кине, и стварања мултиполарног окружења. Потреба за променама у начину производње и дистрибуције хране и праведнијом расподелом остварених користи мобилисала је и сељачко становништво у глобалним размерама и отворила пут ка развоју праведнијег и целисходнијег прехрамбеног концепта.

Прехрамбена сувереност, не само са аспекта довољне количине прехрамбених производа већ и здравствене исправности и нутритивних карактеристика истих, представља концепт који даје адекватнија решења на унутрашњем и спољном плану државне политике. Огромно евро-азијско тржиште са трговинским аранжманима и адекватна привредна стратегија пружају Републици Србији могућност ревитализације и рехабилитације свих сегмената привреде и друштва и достизање стања у коме ће одговор на безбедносне изазове, ризике и претње бити целисходнији у надалазећем времену.

ЛИТЕРАТУРА

- A. Yu. Prosekov, S. A. Ivanova. 2016. "Providing food security in the existing tendencies of population growth and political and economic instability in the world." *Foods and Raw Materials* 4 (2): 201-211.
- Alexander Y. Prosekov, Svetlana A. Ivanova. 2018. "Food security: The challenge of the present." *Geoforum* 91: 73-77.
- Aziz T. A. 2001. "Sustainable Food security for All by 2020." IMPRI.
- Bhagwati, J. 2004. *In defense of globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Borch A. 2016. "Food security and food insecurity in Europe: An analysis of the academic discours (1975-2013)". *Appetite* 103: 137-147. DOI: 10.1016/j.appet.2016.04.005.
- Bosna i Hercegovina. 2005. "Bijela knjiga odbrane Bosne i Hercegovine."
- Briones E. Alonso. 2018. "Culture and food security." *Global food security* (Elsevier) 17: 113-127. DOI:10.1016/j.gfs.2018.02.002.
- Burchi, F., De Muro, P. 2016. "From food availability to nutritional capabilities: Advancing food security analysis." *Food policy* 60:

- 10-19. DOI: 10.1016/j.foodpol.2015.03.008
- Charles P. Martin-Shields, Wolfgang Stojetz. 2019. "Food security and conflict: Empirical challenges and future opportunities for research and policy making on food security conflict." *World Development* 119: 150-164. DOI: 10.1016/j.worlddev.2018.07.011
- China's National Defense in the New Era. 2019. "The State Council Information Office of the People's Republic of China." Beijing.
- Coleman-Jensen, A., et al. 2014. Household food insecurity in United States in 2014, Research Service Report No. 194. United States Department of Agriculture, Economic.
- Corteva Agriscience™. 2017. Are GMOs Harmful? Accessed 09. 03., 2019. <https://www.corteva.com/resources/blog/blog-articles/are-gmos-harmful.html>.
- Drewnowski, A. . 2010. "The cost of US foods as related to their nutritive value." *The American Journal of Clinical Nutrition* (5) (92): 1181–1188. DOI:10.3945/ajcn.2010.29300 .
- ELIAMEP. 2007. Greek Security Policy in the 21st century. Athens: HELLENIC FOUNDATION FOR EUROPEAN AND FOREIGN POLICY.
- ETC Group. 2013. "Putting the Cartel before the Horse...and Farm, Seeds, Soil, Peasants, etc. Who Will Control Agricultural Inputs, 2013?" *Communiqué* 111: 3.
- EU. 2016. "A Global Strategy for the EU's Foreign And Security Policy." Brussel.
- EU Parliament. 2019. <http://www.eurparl.europa.eu/factsheets/en/sheet/104/the-common-agricultural-policy-in-figures>.
- EU statistics. 2019. «<https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/statistics/facts-figures/direct-payments.pdf>.»
- FAO. 2011. "Global Food Losses and Food Waste." Rome: FAO.
- FAOSTAT. 2013. Food Balance Sheets. Accessed 09 09, 2019. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/FBS/report>.
- Food and Agricultural Organization. 2008. An Introduction to the Basic Concepts of Food Security, Food Security Information for Action, Practical Guides. Accessed 08 27, 2019. <http://www.fao.org/3/al936e/al936e00.pdf>.
- French white paper on defence and national security. 2013. Republique Francaise.
- GFSI. 2019. Global Food Security Index. The Economist Intelligence Unit Limited. Accessed 08. 29., 2019. <https://foodsecurityindex.eiu.com/>.

- Godfrey H.C.J., Beddington J.R., Crute I.R., Haddad L., Lawrence D., Muir J.F., Pretty J., Robinmson S., Thomas S.M., Toulmin C. 2010. "Food security: The chalenge of feeding 9 billion people." *Science* 327: 812-818. DOI: 10.1126/science.1185383.
- Group Captain Simon Hindmarsh. Royal Air Force. 2017. Is food secutity a contemporary national security issue for Japan? *Indo-Pacific Strategic Digest*, 229-238.
- Holt-Giménez E., Peabody L. 2008. "From Food Rebellions to Food Sovereignty: Urgent call to fix a broken food system." *Fod First Backrounder* 14 (1).
- Hrvatski Sabor. 2017. "Strategija nacionalne sigurnosti Republike Hrvatske."
- Ingco, M. D. & Nash, J. D. 2004. *Agriculture and the WTO: Creating a trading system for development*. Washington, DC: The World Bank.
- J.H. Davis, R.A. Goldberg. 1957. *A Concept of Agribusiness*.
- K. Baker-Smith, S. Attila. 2016. "What is land grabbing? A critical review of existing definitions." 2.
- Kovač Mitar V. 2003. „Teorijske osnove izrade i primene strategije nacionalne bezbednosti.“ *Vojno delo* 55 (1): 143-167.
- Kwasek, Mariola. 2012. "Threats to food security and common agricultural policy." *Economics of Agriculture* 4 (59): 701-713. DOI: 10.22004/ag.econ.143167
- La Via Campesina. 2019. Accessed 09 09, 2019. <https://viacampesina.org/en/who-are-we/>.—. 1996. "The right to produce and access to land. Position of the ViaCampesina on food sovereignty presented at the World Food Summit." November 13-17, Rome: World Food Summit.
- Maxwell, S. & Smith, M. 1992. "Household food security; a conceptual review." *Household Food Security: Concepts, Indicators, Measurements: A Technical Review* (New York and Rome: UNICEF and IFAD).
- Ministry of foreign affair of Hungary. 2012. "Hungari's National Security Strategy."
- National Security Strategy of Unated States of America. 2017. Washington: White House.
- Popović B., 2009., Beograd, Contribution of small and medium sized enterprises in development of agribusiness of Serbian Republic, *Journal of Agricultural Sciences*, Vol. 54. No 1, pg. 64.
- Republic of Albania. 2004. "The national security strategy of the Republic of Albania."

- Republic of Austria. 2013. Austrian Security Strategy. Vienna: Federal Chancellery of the Republic of Austria, Department IV, Division IV/6.
- Republic of Bulgaria. 2011. "National Security Strategy of the Republic of Bulgaria." Sofia.
- Russian National Security Strategy. 2015. Moscow, the Kremlin.
- Samir Amin . 2011. Food Movements Unite!: Strategies to Transform Our Food System. Oakland, California: Food First Books.
- Securing Britain in an Age of Uncertainty. 2010. "The Strategic Defence and Security Review." London.
- Security Strategy of the Czech Republic. 2015.
- Seragelding I. 1999. "Biotechnology and food security in the 21st century." *Science* 285 (5426): 387-389. DOI: 10.1126/science.285.5426.387
- Stephen K. Wegren and Christel Elvestad. 2018. "Russia's food self-sufficiency and food security: an assesment." *Post-Communist Economies*. DOI: 10.1080/14631377.2018.1470854
- Tambi, E.; Aromolaran, A.; Odularu, G; and Oyeleye, B. 2014. Food sovereignty and food security: Where does Africa stand? Accra, Ghana.: Forum for Agricultural Research in Africa (FARA). DOI:10.13140/RG.2.1.3542.9284.
- Tatjana Papić Brankov, Miloš Milovanović. 2015. "Measuring food security in the Republic of Serbia", *Economics of Agriculture* 3 (62): 801-812.
- The Guardian. 2014. "Corporate stranglehold of farmland a risk to world food security, study says: Small farmers are being squeezed out as mega-farms and plantations gobble up their land." 05 28. Accessed 09 09, 2019. <https://www.theguardian.com/environment/2014/may/28/farmland-food-security-small-farmers>.
- The National Security Strategy Of Romania. 2007. Bucharest.
- White Paper On German Security Policy And The Future Of The Bundeswehr. 2016. Berlin.
- Wilhelm Vosse, Reinhard Drifte, Verena Blechinger-Talcott. 2016. *Governing Insecurity in Japan: The Domestic Discourse and Policy Response*. Routledge Japanese Studies Series. Sheffield: The University of Sheffield. DOI: 10.4324/9780203070451.
- Wilkinson John. 2015. Food security and the global agrifood system: Ethical issues in historical and sociological perspective. *Global Food Security*, volume 7, 9-14. DOI: 10.1016/j.gfs.2015.12.001
- Wolf, M. 2004. *Why globalization works*. New Haven, CT: Yale University Press. ISBN: 9780300102529.

- Zobe, H. 2001. "The Economic and historical foundation of the common agricultural policy in Europe." Fourth European Historical Economics Society Conference, September 2001. Merton College, Oxford, U.K. Unit of Economics Working Papers (Copenhagen: The Royal Veterinary and Agricultural University) 2001/12.
- Миладин Шеварлић. 2015. «Пољопривредно земљиште у Републици Србији.»
- Новости. 2019. Accessed 12. 09., 2019. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:775478-ZABRINJAVAJUCA-STATISTIKA-U-Srbiji-godisnje-od-rakamre-20000-ljudi>.
- Петровић Саша. 2019. Прехрамбени суверенитет у контексту Србије. Београд: Ама - Центар за негу човека и природе.
- R. Pejanović, N. Tica. 2005. « Tranzicija i agroprivreda. Novi Sad: Poljoprivredni fakultet.
- Радио-телевизија Војводине. 09.08.2018. Приступљено 12. 09. 2019. http://www.rtv.rs/sr_ci/zivot/porodica/u-srbiji-godisnje-250.000-abortiona_933103.html.
- Република Србија. 2019. «Стратегија националне безбедности.» Београд.
- Републички завод за статистику. 2019. «Економски рачуни пољопривреде у Републици Србији 2007-2018, број 110.» Београд, 19. <http://publikacije.stat.gov.rs/G2019/pdf/G201910110.pdf>.
- Спутник Србија. 2018. Приступљено 8. 21. 2019. <https://rs-lat.sputniknews.com/vesti/201811151117844904-sankcije-rusija-produzetak-buducnost/>.

Slaviša N. Arsić

Military Academy, University of Defence

Mitar Kovač

Faculty of Project and Innovation Management, Belgrade

FOOD SECURITY AS A NATIONAL SECURITY FACTOR

Resume

Food safety is an existential need and a global challenge. Possible instability or discontinuity in the feeding of the population jeopardises the national security of the state, creates conditions for conflict to break out and poses an equal threat to regional and global security. The state should provide each resident with permanent access to the optimal amount of healthy and full-term food from long-term sustainable sources. The paradigm of access to food through the exchange of goods on the world market in conditions of the multi-polar world becomes a limiting factor in preserving the sovereignty of the state and an instrument for directing political decisions that do not reflect national interests. In such circumstances, it is necessary to revise and legislatively articulate the causal link between population nutrition and national security in order to more fully meet the challenges of a new time.

Keywords: food security, national security, food sovereignty, population nutrition.

*Вангел Милковски**

Универзитет одбране

Милан Миљковић

Универзитет одбране

ИНТЕРАКЦИЈА СТРАТЕГИЈЕ ПРИСИЛЕ И ОДВРАЋАЊА – ПОУКЕ ИЗ АГРЕСИЈЕ НА САВЕЗНУ РЕПУБЛИКУ ЈУГОСЛАВИЈУ 1999. ГОДИНЕ

Сажетак

Предмет рада је преиспитивање релевантности и савременог значаја класичног приступа употребе стратегија присиле и одвраћања и њихове интеракције. У раду се предмет истраживања разматра кроз преглед литературе и теоријских ставова класичних мислилаца, а релевантност и савремени значај њихових ставова кроз анализу интеракције стратегије присиле НАТО и стратегије одвраћања СРЈ пре и током агресије 1999. године. Истраживачко питање рада је да ли класични приступи употребе стратегије присиле и одвраћања задржавају своју релевантност и данас. Аутори закључују да је највећи део начела о примени стратегије присиле и одвраћања релевантан и за данашњу стратегијску праксу и националну безбедност. Истакнута је релевантност начела ескалације примене силе за успех стратегије присиле, али и мања релевантност начела да су војни циљеви главна мета у овој стратегији, већ да су то цивилни циљеви и критична инфраструктура противника. Имајући у виду да су противнички лидери централна мета према којима је усмерена стратегија присиле, тј. декапитација, један од закључака рада је да одвраћање мора бити схваћено првенствено као напор да се обликује размишљање потенцијалног агресора.

Кључне речи: НАТО, агресија, стратегија, присила, одвраћање, рационални актери, утицај на перцепцију

* Контакт: vmilkovski@gmail.com

УВОД

Успешна стратегија присиле требало би да буде једноставна за САД, које су се од распада СССР-а нашле без супарника у војној моћи, политичком утицају или економској снази. Са друге стране, примена стратегије присиле у пракси носи значајне потешкоће. Агресија на Савезну Републику Југославију, која је почела 24. марта 1999. године представља модел стратегије присиле која је подразумевала употребу војне силе од стране Сједињених Држава и НАТО савеза. Уместо да уништи војску Југославије и уклони актуелну власт, западна коалиција се надала да ће ограничена примена војне силе убедити председника Слободана Милошевића да прихвати наметнуте услове из Рамбујеа. У досадашњим академским расправама и покушајима уопштавања искустава из овог рата чини се да је изучавање интеракције стратегија зараћених страна заступљено у мањој мери у односу на друге аспекте. Рад покушава да нађе део одговора на питања: „Са каквим стратегијама су зараћене стране ушле у овај рат?“, „Како су те стратегије функционисале и каква је била интеракција стратегија зараћених снага?“, ради преиспитивања релевантности класичне теорије стратегија присиле и одвраћања и покушаја да се пружи назнаке могућих праваца доградње теорије и праксе стратегије одвраћања земаља као што је Србија, која се и данас налази у специфичном међународном окружењу и процесу јачања капацитета за поуздано војно одвраћање.

СТРАТЕГИЈА ПРИСИЛЕ САД И НАТО ПАКТА НА СРЈ

Присила је употреба запрећене силе, укључујући ограничену употребу стварне силе за поткрепљење претње, да би се противник присилио да се понаша у складу са захтевима друге стране. (Wu, Waxman, and Larson, 1999, 10). Сваки од инструмената националне моћи - војни, економски, дипломатски и информативни, може се, и често се користи у примени стратегије присиле (Суботић 2020). Овај рад се концентрише на употребу војне силе за постизање важних безбедносних циљева, али треба имати на уму да се већина ставова о војној присили односи и на принудну употребу економских санкција и других алата међународне политике (Kirshner 1997).

Карактеристика која је можда најчешће повезана са присилом је постепена ескалација силе. Овај приступ је значајно коришћен током операције „Котрљајућа грмљавина“, америчког бомбардовања Северног Вијетнама од 1965. до 1968. године. Недостатак успеха

овог приступа у овој војној операцији једно време је дискредитовао постепену ескалацију силе, а са њом и снажну употребу силе уопште, у очима многих америчких војних стратега (Clodfelter 1989). Међутим, исход ове појединачне кампање никако није показао да је постепена ескалација увек осуђена на неуспех (Huggins 2000).

Теорија указује на три водећа приступа у спровођењу стратегије присиле: 1) позитивна присила - нуди подстицаје за удовољавање принудним захтевима (Baldwin, 1971, 19–38). Иако је овај приступ често најефикаснији начин за постизање циљева присиле, било самостално или у комбинацији „шаргарепе и штапа” са осталим принудним мера овај приступ обично не укључује велику улогу војних снага (Quester, 1985); 2) присила кажњавањем - је она која је најјаче повезана са присилом и подразумева претњу да ће се противнику наметнути велики трошкови ако се не удовољи захтевима принуде. Казна може укључивати претњу уништавањем живе силе или наношењем штете цивилном становништву, или практично било коју другу претњу наношењем штете нечему што непријатељски доносиоци одлука високо цене, и 3) порицање - уверавање, покушавање да се убеди противник да ће одолевање захтевима присиле бити неуспешно. То обично укључује претњу да ће непријатељ бити поражен у сукобу, иако порицање уместо тога може имати и друге облике, у зависности од непријатељске стратегије (Roberts 1986).

Слично горе наведеној класификацији, теоретичар Роберт Пејп (Robert Pape) идентификује четири главна начина за спровођење стратегије присиле: 1) кажњавање (*punishment*), 2) ризик (*risk*), 3) одбијање/ускраћивање (*denial*) и 4) декапитацију (*decapitulation*). (Pape 1996). Кажњавање и ризик ослањају се на наношење боли и патње цивилима који имају за последицу утицај на владу земље да одступи од својих намера. Могући војни циљеви укључују електричне мреже, рафинерије нафте, водоводне и канализационе системе и транспорт. Стратегија ризика посебно се ослања на наметање ризика будућег оштећења критичне инфраструктуре противника. Одбијањем/ускраћивањем (*denial*) тежи се да се порази војна сила противника и његове контрамере у војном домену. Онај ко примењује овакву врсту присиле експлоатише противникове критичне рањивости ради убеђивања да ће његове војне способности бити неефикасне и да ће на крају његова територија бити окупирана. Декапитација почива на ефектима кажњавања и одбијања. Сила се усмерава на кључне лидере и њихове изворе моћи и утицаја у

складу са моделом присиле „пет прстенова” Џона Воредна (John A. Warden III).¹

Као што је наведено, присила се заснива на претпоставци да државе доносе одлуке на основу рационалних процена, да се воде принципом максималне користи, тј. доносе одлуке на основу очекиваних користи од изабраних стратегија и метода агресије и да покушавају да повећају корисност својих избора (Qing 2018, 15-20). Будући да присила зависи од противника који процењује очекиване резултате у неколико праваца, а затим бира онај атрактивнији, претпоставља се да се одлуке о изабраним политикама доносе са одређеним степеном рационалности (Downs 1989, 225–237). У циљу анализе корисности стратегије рационалне присиле, Роберт Пејп нуди једначину за израчунавање трошкова и користи противничког отпора или уступака које чини:

$$R = B p(B) - C p(C), \text{ где је}$$

R = вредност отпора;

B = потенцијална корист отпора;

$p(B)$ = вероватноћа постизања користи сталним отпором;

C = потенцијални трошкови отпора;

$p(C)$ = вероватноћа да ће претрпети трошкове.

Онај ко примењује присилу мора да манипулише елементима ове једначине да би смањио вредност отпора противника. Конкретно, опције су да дође до повећања трошкова отпора [C], повећања вероватноће да ће трпети трошкове [$p(C)$], или смањења вероватноће да ће отпор бити користан [$p(B)$]. Пејп наводи да ће присила највероватније успети ако је усмерена на војне, а не цивилне рањивости (Robert 1996). Присила је динамична манипулација моделом трошкова и користи, која мора узети у обзир одлуку противника о контрамерама (контрастратегијама).

Иако су многе студије покушале да идентификују факторе који могу објаснити и предвидети успех или неуспех стратегија присиле, ниједна није идентификовала једноставан и поуздан рецепт за успех (Jakobsen 1998). Међутим, може се претпоставити да делотворност стратегије присиле зависи од перцепције способности агресора, његовог кредибилитета, веродостојности претње, и способности друге стране (која се брани) да одговори на стратегију сопственом присилом.

1 Џон Ворден је пуковник у пензији у ваздухопловству Сједињених Држава. У другој половини двадесетог века је водећим теоретичарем ваздухопловних снага. По његовој теорији сваки противник се може посматрати као систем са пет компоненти. Сваки од њих је део центра гравитације, а као такав представља уједно и снагу и слабост. Овај модел је у ствари прилагођен план података о војним циљевима.

Способност није била главна брига америчких теоретичара током хладног рата, јер се способност суперсила да изврше своје нуклеарне претње често, мада не увек, подразумевала (Перишић 2020). Ипак, процена способности је важна из два разлога. Један је тај да што је блажа претња то је циљна држава (бранилац) спремнија да ризикује да се она заправо не може извршити. Други је да су конвенционалне војне претње, у целини, рањивије на то да их спрече одбрамбене мере него претње нуклеарним нападом, што подстиче браниоце не само да преиспитују способност присиле друге стране да изврше своје претње, већ и да уместо тога развију противмере прихватања сопствене рањивости (Harknett 1994, 86–114). Такође је важно напоменути да није битна војна способност у генералном смислу, већ способност коју агресор може реално пројектовати у одређеној ситуацији. Тако постоје примери када су државе са мањим војним способностима, или оне које су поседовале само конвенционалне способности, спроводиле офанзивне акције према нуклеарним силама, као што је на пример блокада Берлина 1948. године, када су Совјетске снаге блокирале САД и њене савезнике из Берлина у време када су САД имале апсолутну хегемонију у нуклеарном оружју према руским циљевима (Peow 2014).

Кредибилитет присилних претњи је од кључне важности, јер ефикасност претње не зависи само од тога да ли се агресор чини способним да је изврши, већ и од тога да ли има вољу да то и учини. С тим у вези, као што је раније наведено, није важно да ли ће присиљавац заиста извршити своју претњу, већ је питање шта мета верује да ће он учинити (Kirshner 1995).

Учесници у сукобу би требало да препознају да је стратегија присиле двосмерна улица. Док присиљавац настоји да примора противника да удовољи његовим захтевима, бранилац ће обично покушати да натера агресора да напусти свој напор или смањи опсежност захтева. При разматрању могућих стратегија контраприсиле треба почети са анализом карактеристика противничке стратегије. Амерички модел стратегије присиле има следећа обележја: 1) склоност мултилатерализму; 2) нетолеранција за америчке жртве; 3) осетљивост према страдању противничког цивилног становништва; 4) ослањање на оружје високе технологије; и 5) посвећеност међународним нормама (Byman and Waxman 1999, 107–120.)

Уз неколико изузетака, све војне операције САД које су спроведене у циљу реализације стратегије присиле од краја Хладног рата до данас спроведене су под покровитељством УН-а или

НАТО-а, или као коалициона операција савезника (Waxman 1997, 38–39). Предност мултилатерализма потиче из многих фактора. Понекад коалициони партнери дају главнину копнених трупа. Савезници такође заједнички доприносе успостављању копнених база и ваздухопловних снага од којих зависи ефикасност војне операције (Ђорић 2020). У таквим случајевима, јединство коалиције постаје централни интерес планера и доносилаца одлука. У осталим случајевима, вредност мултилатерализма је углавном на политичком нивоу, јер међународна сарадња улива легитимитет војној акцији коалиције у очима домаће и међународне јавности.

Употребу војне силе у спољној политици САД диктира и осетљивост доносилаца одлука на могуће жртве америчких снага. До Заливског рата 1991. године, безбедносни аналитичари су ову осетљивост често сматрали „вијетнамским синдромом”. Супротно предвиђањима оних који су операцију „Пустинска олуја” сматрали коначним превазилажењем вијетнамског искуства, релативно низак укупан број америчких смртних случајева само је подигао јавна очекивања од „бескрвне” офанзивне спољне политике. Ерозија јавне подршке након смрти 18 америчких војника у Могадишу у октобру 1993. године и огромна пажња око обарања америчког авиона и пилота над Босном и Херцеговином у јуну 1995. године показују снажан утицај који чак и низак ниво жртава може имати на америчку спољну политику.

Изузетна осетљивост на жртве и патње међу непријатељским цивилним становништвом на сличан начин обликује примену америчке силе. У новије време, планирање ваздушне кампање коалиције током Заливског рата и каснијих удара у Ираку, дало је предност избегавању колатералне штете у Багдаду и другим насељеним местима, посебно пошто су регионални партнери изразили забринутост због могућих цивилних жртава изазваних америчком политиком (US Department of Defense, 1992).

Делимично због осетљивости на жртве, америчка спољна политика такође показује тенденцију да бира инструменте принуде који не захтевају наношење штете америчком особљу. Дугогодишње начело америчког „начина рата” било је веће ослањање на војно наоружање у односу на војно особље (људски фактор), као и на високу технологију у односу на ниску технологију (Weigley 1977). Напади крстарећим пројектилима, који поседују велику прецизност, све више постају опција првог избора када се војна сила сматра неопходном (Mann 1998, 32).

У протеклом периоду, друге земље су имале довољно могућности да проуче обрасце понашања САД. Релативна предвидљивост присилне дипломатије САД и њена подложност противничким противмерама подстичу неке противнике да игноришу америчке ултиматуме, верујући да могу да поднесу пројектовану претњу и жртву. Осетљивост према жртвама, забринутост због савезничких односа и други фактори о којима је раније било речи, наводиле су противнике да закључе да САД немају вољу да изврше претње. Поред могућих исцрпљујућих ефеката на кредибилитет, кључна начела америчког стила стратегије присиле такође су довеле до широког низа противмера које противници САД користе да би неутралисали њену стратегију присиле (Byman and Waxman 1999, 107-120). Ове стратегије контраприсиле се генерално могу груписати у три варијанте, засноване :

- 1) на приказивању цивилне патње међународном јавном мњењу,
- 2) на разбијању јединства коалиције, и
- 3) на стварању „жртве”.

Не постоје јасне разлике између ових стратегија, јер многе стратегије против присиле истовремено поседују обележја америчке стратегије присиле. Оно што треба нагласити је да су све три варијанте стратегије контра присиле засноване на информационо деловање према домаћој и страниј јавности, што подвлачи значај питања перцепције као врло важног фактора у спровођењу обе стратегије.

ФУНКЦИОНИСАЊЕ СТРАТЕГИЈЕ ПРИСИЛЕ У ПРАКСИ

Стратегија НАТО пакта предвођеног САД у рату против Савезне Републике Југославије имала је елементе теоријског модела стратегије присиле, чији ће практични аспекти бити анализирани у следећем делу. Агресија на СРЈ се дуго припремала. На то указују многе изјаве, али и практични потези структура НАТО (Крга 2019, 38). Сједињене Америчке Државе и НАТО су први пут запретиле употребом ваздушних удара током октобра 1998. године како би присилили Слободана Милошевића да пристане на захтеве Ричарда Холбрука о прекиду ватре између снага безбедности СРЈ и ОВК на Косову и Метохији. Током овог периода, међународна заједница је спровела значајан број иницијатива како би приморала југословенске власти да омогуће распоређивање Косовске верификационе мисије

под покровитељством ОЕБС-а на КиМ. Оно што је важно за ову анализу је да је успех притиска на Слободана Милошевића да прихвати Косовску верификациону мисију указала западним планерима стратегије присиле на могућност да ће председник Милошевић попустити и следећи пут када му се запрети ваздушним ударима, подстичући НАТО да поново примени овај метод (Nardulli et al 2002, 16–17).

На почетку кризе, Алијанса је имала неколико политичких и војних циљева агресије на Савезну Републику Југославију: спречити наводно етничко чишћење, „наштетити способности Србије да води рат у будућности и осигурати кредибилитет НАТО-а, при чему се последња два циља уклапају у циљеве теорије стратегије присиле и мотиве агресора који, како наводи теорија, значајно утичу на одлучност агресора да спроведе офанзивну акцију (U.S. Department of Defence, 2000). Постизање успеха у агресији НАТО-а 1999. године било је веома важно за западне силе, јер је она била тест кредибилитета НАТО-а и СА-а у постхладновском свету. Генерал Весли Кларк (Wesley Clark) је једном приликом и изјавио да би евентуални неуспех НАТО агресије донео политичку нестабилност у неколико европских влада и светске последице по амерички кредибилитет, што указује на високу мотивацију западних сила за успех стратегије присиле коју су примењивали према СРЈ 1999. године (Clark 2001).

Концепт САД-а и НАТО-а за извођење ваздушних напада на СРЈ, који је вођен као рат са ограниченим циљем, заснивао се на искуствима операције „Намерна сила“ (Deliberate Force) из бомбардовања положаја српских јединица у Босни и Херцеговини 1995. године од стране НАТО-а (Glišić, Stojković and Lađević 2019). Наведени податак о копирању искустава из БиХ и коришћењу истог стратегијског приступа за извођење различитих војних кампања представља према теорији стратегије, погрешан приступ, што се показало тачним.

Планирање ваздушне агресије на СРЈ започето је почетком јуна 1998. године. Почетни план израдила је америчка ваздухопловна база у Рамштајну у Немачкој, назвавши га операција „Племенити лав“ (*Operation Nimble Lion*), док је НАТО развио засебан план назван „Концепт оперативног плана 10601“. Према оцени Ламбета, планови су се концепцијски разликовали, јер је операција „Племенити лав“ предвиђала да циљ кампање буде постигнут одмах, док је Концепт оперативног плана 10601 подразумевао постепени и фазни приступ, што указује на различит приступ у примени стратегије присиле, у

смислу његове ескалицаје (Lambeth 2001). Концепт оперативног плана 10601 је ипак постао основа за операцију „Савезничка снага”. Као што је приметио Франтзен (Frantzen 2005), НАТО је операцију назвао „ваздушном кампањом”, која се по својим особеностима уклапа у концепт примене стратегије присиле уз доминантно ангажовање војне моћи. У складу са планом операције, прва фаза је обухватала нападе на систем противваздушне одбране Војске Југославије. Друга фаза предвиђала је нападе углавном на војне циљеве, али и на цивилне, и то испод 44. паралеле - јужно од Београда. Коначно, у трећој фази, НАТО је планирао да бомбардује војне објекте смештене северно од 44. паралеле и циљеве у и око Београда (Glišić, Stojković and Lađevac 2019, 332). Наведени подаци додатно потврђују оцену да је Концепт оперативног плана 10601 био ближи класичним принципима стратегије присиле, који подразумева постепену ескалацију примене војне силе према војним и цивилним циљевима противника, као и постепено повећање присиле према Београду, главном граду и једним од центара гравитације противника.

Поред поменутих планова за ваздушне ударе, постојао је и план за копнену инвазију са око 300.000 војника (Glišić, Stojković and Lađevac 2019, 332). Међутим, пре него што је и Операција савезничка снага почела, представници САД и НАТО у стратегијским командама елиминисали су ову могућност. Као што су касније приметили Нардули и други западни аналитичари (Nardulli et al 2002, 3), „политички и војни трошкови и ризици за извођење копнене операције сматрани су прекомерним, тако да је ваздушно-копнена операција оцењен као неприкладна”. Наведени закључци западних аналитичара указују да се стратегија НАТО значајно ослањала на принципе рационалне присиле, која у центар концепта поставља однос добити, ризика и трошкова. Ову оцену потврђује и изјава генерала Весли Кларка у својој књизи „Вођење модерног рата”, где наводи да је ослањање на ваздушну моћ природно за НАТО из неколико разлога, при чему су ниски трошкови и мали ризици једни од пресудних (Clark 2001, 116). Такође, одустајање од копнене инвазије потврђује раније наведену тезу да се америчка стратегија присиле карактерише високом осетљивошћу на сопствене војне жртве.

Такође, у анализи треба нагласити да у фази планирања Операције није било јединствених и обједињених погледа, препорука и смерница унутар Савеза, као и да су постојали различити погледи на извођење операције између копнених и ваздухопловних официја Алијансе, као и на сам концепт употребе ваздухопловних снага у

операцији, што потврђује теоријске ставове да унутрашњи проблеми у функционисању војних савеза и коалиција, који су веома чести, остављају отворен простор за примену стратегије одвраћања.

Одсуство ефикасности ваздушних удара НАТО-а у првим недељама сукоба био је знак за планере НАТО да почетни модел стратегије не даје потребне ефекте. Значајна прекретница за промену стратешког приступа НАТО у вези агресије на СРЈ и за одлуку да стратегија присиле мора да превлада у овом сукобу, представља Самит НАТО у Вашингтону одржан 23. и 24. априла 1999. године. У Вашингтону је одлучено да се пређе на значајну ескалацију у примени стратегије присиле, интензивирајући ваздушну операцију ширењем циљева на војно-индустријску инфраструктуру, медије и друге стратешке циљеве, најављујући и распоређивање додатних ваздухоплова (U.S. Department of Defence 2000, 23).

После Самита, обим и врста циљева су значајно проширени, укључујући и цивилну инфраструктуру (електране, владина министарства...), чиме се прешло на трећу фазу ескалације стратегије присиле. Међутим, поступак одобравања циљева цивилне инфраструктуре често је био споран и изазован, због политичке забринутости појединих земаља чланица НАТО-а, што је додатно доприносило нејединству у Савезу и могла бити основа за боље вођење стратегије одвраћања од стране СРЈ путем метода разбијања коалиције. За одабране категорије циљева, на пример циљеве у Београду, Црној Гори, или циљеве који вероватно укључују велику колатералну штету, потребно је било одобрење виших политичких власти (U.S. Department of Defence 2000, XX). Као што је приметио Иванов (Ivanov 2011), овај политички процес одабирања и одобравања нових циљева постао је веома спор, што је знатно омело ефикасност стратегије присиле. Може се закључити да су постојале бројне потешкоће, пре свега у вези јединства коалиције и њеног консензуса, које су негативно утицале на ефикасност стратегије НАТО-а. То је био веома важан негативан фактор за функционисање стратегије присиле, имајући у виду да је НАТО увек тврдио да ниједан појединачни циљ није био важнији од кохезије у Алијанси.

Нове и интензивирание НАТО ваздушне операције против фиксних и цивилних циљева довеле су до повећања притиска на југословенско политичко руководство (Nardulli 2002, 5). Ако би се посматрала структура нападаних циљева, могло би се рећи да су у првој половини рата превладавали војни циљеви, док су у другој половини рата цивилни циљеви од стратешког значаја првенствено уништени, што отвара питање узрока наведене промене у избору

циљева. С тим у вези, чини се да је најпрецизнији одговор и оцену положаја Србије током НАТО агресије дао Бери Посен (Barry Posen), наводећи да је „Србија према историјским стандардима била у необично лошем положају да се одупре систематском бомбардовању своје индустријске базе (Vuković and Đorđević 2019, 385–402). Као економско развијено друштво, опстанак српског народа зависио је од индустријске економије и повезане инфраструктуре (Posen 2000, 73).

У западној научној литератури током првих година након агресије није било дебате о факторима који су утицали на тадашње руководство Србије да прихвати услове Северноатланског савеза за прекид бомбардовања. Андреј Стиглер (Andrew Stigler) је анализирао наведене аргументе, сведочења високих политичких и војних званичника Северноатланског савеза НАТО, као и теорије других аутора, оцењујући да „Милошевић није повукао своје снаге из Косова због претње НАТО-а копненом инвазијом” (Stigler 2002–2003, 153). Према његовим речима, „[...]чини се да су га првенствено занимали фактори: (1) веродостојна претња наставком и појачавањем агресије и стратегије присиле од стране Савеза, (2) растуће последице бомбардовања у земљи, и (3) јавни губитак подршке Русије” (Stigler 2002–2003, 153). Поред тога, према Хосмеру (Hosmer), ваздушни напади су утицали на „председника Милошевића и његову елиту да ове противничке војне активности перципирају као претњу (1) која осим што наноси штету српској инфраструктури, економији и политичкој стабилности која би, уколико се настави, могла на крају да угрози опстанак њиховог живота, (2) стварајући стрес, потешкоће и трошкове за чланове сопствених владајућих елита” (Hosmer 2001, 124).

Као препоруку за будуће коцепте стратегије присиле, страни аутори предлажу да се НАТО, уместо да гађају мање, покретне војне циљеве од тактичког значаја, убудуће орјентише на ваздушне ударе уперене ка критичној инфраструктури од самог почетка операције. Слично мишљење заступа и пензионисани британски ваздухопловни маршал Џон Вокер (John Walker), који је након завршетка агресије написао да би „приоритетни циљ у случају Србије требало да буде електроенергетски систем” (Walker 1999, 17).

Анализирајући примењену стратегију присиле САД-а и НАТО-а применом ваздушних удара, може се са сигурношћу оценити да се Запад у примени агресије водио теоријским моделом стратегијске парализе противника под називом „пет прстенова”, који је конципирао амерички пуковник Џон Ворден (*John Warden*). Модел подразумева физичко уништење противника употребом супериорне

ваздухопловне компоненте војне моћи, у коме противника сагледава као систем који садржи међусобно зависне подсистеме. Руководство државе противника, с обзиром да контролише читав систем (државу), представља примарни „центар гравитације,” односно, тежиште дејстава. Као остале групе циљева ка којима би тежишно требало усмерити дејства, Ворден је идентификовао следеће „прстенове,” основну економску инфраструктуру, транспортну и комуникациону инфраструктуру (повезује читав систем), становништво (цивилна популација), а тек на крају, оперативне војне снаге које бране државу од напада (Warden 1995, 15).

Користећи Пејпову формулу $R = B \cdot p(B) - C \cdot p(C)$, можемо закључити да је ескалација ваздушних удара значајно повећала трошкове отпора $[C]$, такође знатно повећала вероватноћу да ће СРЈ претрпети додатне трошкове $[p(C)]$, а знатно смањила вероватноћу да ће даљи отпор бити користан $[p(B)]$.

СТРАТЕГИЈА ОДВРАЋАЊА САВЕЗНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

После Другог светског рата Југославија је прошла кроз више криза, тако да постоје значајна искуства у одвраћању непријатеља од агресије, као што су искуства током резолуције Информбироа од 1948–1953. године, Тршћанска криза од 1953–1955. године и коначно искуства из НАТО агресије 1999. године.

Одвраћање у најопштијем виду значи употребу претње силом како би се противник понашао на начин на који то жели актер који прети (Станојевић 2013, 143). Изазов одвраћања, обесхрабривања држава од предузимања нежељених акција, нарочито војне агресије, одавно је важна тема за политике одбране многих држава, биле оне мале или велике силе (Кнежевић, 2020). С тим у вези, у даљем тексту ће се преиспитати основни теоријски принципи одвраћања.

Класична литература разликује три основна приступа одвраћања: 1) Стратегија одвраћања „путем одбијања”, која настоји да одврати акцију противника чинећи је неизводљивом или мало вероватном за успех, чиме се потенцијалном агресору умањује поверење у постизање циљева (нпр. распоређивањем довољних војних снага да би се спречила и поразила инвазија агресора). 2) Фокус другог приступа подразумева стратегије одвраћања „путем кажњавања” и није директна одбрана, већ претња од могуће употребе ширег кажњавања које би повећало цену напада агресора, при чему војне способности држава које се бране морају да буду довољно

значајне да неутралишу непријатељске покушаје од агресије (Qing 2018, 15–20). 3) Трећи приступ се класификује као „унутар ратно одвраћање” и укратко се односи на контролу образаца ескалације у оквиру текућег сукоба. За разлику од традиционалних теорија одвраћања, унутар ратно одвраћање функционише у оквиру текућег рата. Укључује и прећутно или експлицитно преговарање с обзиром на прагове и ограничења текућег сукоба (Terrill 2009, 4–7).

У односу на врсту војних средстава и способности које се користе у сукобима и кризама, и одвраћање се може класификовати на конвенционо, нуклеарно и неконвенционално. Појам конвенционалног одвраћања се односи на претњу конвенционалним наоружањем (Mearsheimer 2018, 3–8)

Такође, литература разликује два временска периода у којима се могу применити стратегије одвраћања. 1) Опште, генерално одвраћање је непрекидни, дугорочни и упорни напор да се спрече нежељене акције, и представља стратегијске активности које се спроводе и у време мира. 2) Непосредно, хитно одвраћање представља краткорочне, хитне покушаје спречавања одређеног, непосредног напада, најчешће током кризе. Већина класичних студија сугерише да је опште одвраћање лакше од хитног одвраћања. (Lebow and Stein 1990, 336).

Једна од најважнијих ствари која утиче на то каквом ће се приступу и моделу одвраћања прибећи јесте „опсег” одвраћања, односно да ли се на њега гледа уско или широко. Уже концепције наводе да се одвраћање односи искључиво на војна средства државе, тј. коришћење претње војног одговора да би спречио другу државу да предузме акцију. Шира концепција задржава фокус на претњама, али проширује опсег и на невојне активности. Држава може да одврати противника коришћењем претњи економским санкцијама, дипломатским искључењем или информативним деловањем.

Осим тога, важно је изнети ставове о односу снага у конфликту као фактору одвраћања. Иако поседовање способности, пре свега војних, којим одвраћамо агресора од његових циљева, представљају темељ скоро свих стратегија одвраћања, теорија указује да однос војне моћи локалних снага сама по себи не гарантује успех или неуспех одвраћања. У многим случајевима потенцијални агресори нису искористили предност своје војне моћи над супротном страном. Совјетски Савез је у било које време током „Хладног рата” могао заузети Норвешку, али то није урадио због других међународних последица. Понекад су државе са доминантном моћи одбијале да је у потпуности искористе, као што је то случај са Сједињеним Државама

у Вијетнаму. Гледано стриктно у процентима, број држава са војном предношћу које не започињу ратове је огроман. Са друге стране, многи агресори су игнорисали јасне доказе да је супротна страна била војно надмоћнија, и упркос томе су покретали офанзивне акције (Russett 1963, 102–103).

Наведена оцена о односу војних снага као важном, али не и увек пресудном фактору, заснива се на идеји да чак и непотпуне могућности одвраћања, у класичном смислу односа војних снага, могу створити ризик од ескалације, подижући цену трошкова за непријатеља знатно изнад оне која је прихватљива. Чак и ако нападач верује да би у таквим случајевима могао бити успешан, трошкови дугог и болног рата представљају снажно превентивно одвраћање.

На крају навођења само неких важних теоријских одредби одвраћања, размотриће се улога перцепције претње као важног фактора одвраћања. Током протекле три деценије, истраживања у вези стратегије одвраћања нагласила су пресудну чињеницу, а то је да је битна перцепција потенцијалног агресора, а не стварни изгледи за победу или објективно измерене последице напада. Перцепције су доминантна променљива у успеху или неуспеху одвраћања (Mazarr 2018). Класична верзија теорије одвраћања била је облик рационалистичке процене циљева, трошкова и ризика потенцијалног агресора. Ипак, новија истраживања јасно су показала да ове претпоставке често не важе, јер одвраћање успева, кад успе, стварањем субјективне перцепције у главама вођа циљане државе (Jervis, Lebow and Stein, 1989).

Важност перцепције агресора објашњава зашто одвраћање може пропасти чак и када бранилац има наизглед довољну војну снагу. Као што је горе напоменуто, потенцијални агресори понекад одлуче да морају да делују јер верују да се у супротном суочавају са националном пропашћу (као у случају Јапана 1941. године), јер постоје геополитичке обавезе (као у случају ангажовања Совјетског Савеза у Авганистану), или зато што домаћи фактори чине агресију привидно нужном (Schelling 1980, 160). Државе које су тако мотивисане могу у основи постати имуне на одвраћање. Историја је препуна примера држава које су сматрале да имају снажне домаће или перцептивне разлоге да мисле да једноставно нису имале избора осим да покрену рат.

Важност перцепције такође илуструје неопходност развијања стратегија одвраћања прилагођених интересима и перцепцијама одређеног противника. Појам „прилагођеног одвраћања” задобио је нову пажњу последњих година. Иако у суштини само позива

на примену класичних појмова одвраћања на одређене случајеве, ипак је корисно подсећање да „уопштено одвраћање” можда неће деловати, већ да ће бити ефикасно ако се спроводи на одређене начине против одређених потенцијалних агресора.

Функционисање стратегије одвраћања до почетка агресије

Одвраћању непријатеља од агресије придаван је изузетан значај у војној пракси Југославије и Србије, али то у доктринарним документима СФРЈ и СРЈ није довољно наглашавано. Тек у Војној доктрини СР Југославије, усвојеној септембра 2000. године, значи након НАТО агресије, системски су разрађени ставови и начела припремања и ангажовања свих субјеката за одбрану СР Југославије, а одвраћање је јасно означено као један од стратегијских циљева одбране (Марковић 2001, 85). Сходно томе, изазовно је анализирати стратегију одвраћања мале земље која евидентно није имала војну способност за поуздано одвраћање и која у то време није имала усвојене стратегијско-доктринарне документе, као што су: стратегија националне безбедности, стратегија одбране и војна доктрина (Крга 2019).

Припрема НАТО-а за агресију на СРЈ отпочета је много раније, чак 1995. године, а најнепосредније припреме започете су 1998. године. Због овог релативно дугачког периода, од 1995. године до почетка агресије, намеће се утисак да је недовољно рађено на техничкој модернизацији Војске ради стварања услова за наношење јачих удара по снагама противника у ваздушном простору и другим снагама за дејства са дистанце. Војни врх СРЈ је у својим проценама добро сагледао опасност, али није био довољно упоран према политичком руководству у обезбеђењу повољних техничких услова за супротстављање тим опасностима. Веома је значајна чињеница да је Војска у том периоду била у фази реорганизације (реализација дела „Модела 21”), што је код агресора стварало представу о умањеној способности за супротстављање, што је, са становишта одвраћања, веома значајно (Марковић 2001).

За разлику од недовољних мера везаних за увећања способности за одвраћање од агресије из ваздушног простора (са дистанце), мере које су предузимане ради одвраћања од агресије копнених снага биле су веома успешне. Припрема Војске за супротстављање копненим снагама била је интензивна од почетка кризе, а веома успешно извођена дејства против терористичких снага на Косову и Метохији

била су добро позната командантима НАТО-а, што је утицало на одустајање од копнене инвазије. Стога, може да се претпостави да је обученост и висока организованост ВЈ у дејствима против тзв. ОВК одлучујуће утицала на чињеницу да НАТО одустане од планиране копнене операције 1999. године.

Значајну улогу у одвраћању од агресије крајем 1998. године имала је успешно спроведена обавештајна операција којом су откривени планови НАТО-а за бомбардовање СРЈ. Генералштаб Војске Југославије је на основу добијених информација почетком октобра 1998. године почео расељавање објеката и померање технике. НАТО Савез је верификацијом циљева из ваздуха 8. октобра 1998. године утврдио да су сви циљеви које је требало да бомбардују померени. После заседања Савета НАТО-а и доласка у Београд делегације САД-а и НАТО-а, бомбардовање је одложено (RTS 2020).

Мере за одвраћање у информативном спектру на државном нивоу пре почетка агресије нису биле довољно организоване, централизоване и вођене. Због тога је Генералштаб Војске Југославије преузео значајне активности да се ове слабости надоместе. Међутим, тек са почетком бомбардовања СРЈ формирана је међуресурска министарска Координациона група за информисање стране јавности, усвојени су полазни принципи за руковођење и усмеравање Прес-центра при управи Штаба Врховне Команде, стратегијска основа одбрамбеног информативно-пропагандног рата, упуство за рад страних дописника у СРЈ у ратним условима и други акти (Матић 2005, 423–427).

О бројним изазовима у покушају да се одврати агресија деловањем информативним мерама сведочи и оцена тадашњег начелника Војно-обавештајне службе Војске Југославије, генерала Бранка Крге да се најзначајнији недостатак у раду службе у периоду припреме агресије огледао у томе што, и поред бројних контаката са страним представницима, није било успеха у одвраћању НАТО-а од агресије (Крга 2014).

Функционисање стратегије унутар ратног одвраћања

Политичко и војно руководство Савезне Републике Југославије је без сумње било свесно неповољних стратешких чињеница пре почетка рата. Имајући у виду неповољну војну ситуацију, стратегија унутар ратног одвраћања СРЈ била је једина опција коју је требало умешно прилагодити насталим условима. Обарање НАТО авиона уз отпор система ПВО ВЈ учинио је претњу веродостојном, чиме је

смањена ефикасност стратегије присиле коју је спроводио НАТО. Иако је могућност наношења озбиљних губитака агресору била мала, постигнути ефекат изненађења у војној димензији, а повећање трошкова агресије приморао је НАТО да промени приступ и у стратегији.

Оваквим поступањем у примени стратегије унутар ратног одвраћања, СРЈ је исказала и кредибилитет и способност да оствари своје интересе. Са друге стране, овакав почетак рата пружао је могућност увида у функционисање НАТО савеза које је било оптребено неслагањима и различитим интересима унутар коалиције. Стратегија одвраћања СРЈ је показала да има капацитете да у асиметричном сукобу произведе неслагања у оквиру Савеза, па је то била једна од шанси за СРЈ која нажалост није до краја искоришћена, али је у одређеној мери уздрмала јединство у НАТО пакту.

Руководство СРЈ је ову шансу делимично искористило, првенствено кроз медијску сферу шаљући у стар слике другачије од пропаганде НАТО-а, односно примењивало је информационо ратовање ради слабења јединства Савеза и противничке стратегије. Током агресије Србија је активно користила властите медије, стране новинаре и утицај интернета да широм света утиче на јавно мњење како би постигла своје политичке и војне циљеве, као што су: 1) одржавање домаће подршке акцијама Војске Југославије и МУП-а на Косову и Метохији, као и отпора нападима НАТО-а; 2) затим стварање несасгласности између чланица НАТО-а и утицање на њихову одлучност за вођење рата и, 3) задобијање подршке јавности у иностранству – укључујући НАТО земље и Русију. Подаци указују да је иностранство јавност имала најнеповољније мишљење о ВЈ почетком рата, све повољније како се продужавала агресија, а најповољније на крају рата, што указује о позитивним ефектима психолошке и информационе одбране СРЈ током НАТО агресије (Станковић 2000). По окончању агресије, експерти НАТО-а су објавили детаљна истраживања о информационом аспекту овог конфликта. Ова истраживања указују да је Војска Југославије успела да парира НАТО-у у информационом сукобу током трајања агресије (Larsen 2000).

Међутим, основни недостатак стратегије унутар ратног одвраћања СРЈ је тај да Војска Југославије није имала способност за наношење значајнијих губитака ваздухопловним снагама противника, у условима тоталне ваздухопловне доминације НАТО снага, и тиме могућност да значајније утиче на контролу образаца ескалације у оквиру текућег сукоба. Такође, у војном смислу, СР

Југославија, за разлику од неких других земаља и примера сукоба, попут рата између Северног Вијетнама и Сједињених америчких држава, није се могла ослонити на конкретну подршку неке велике силе.

Ескалација стратегије присиле и посебно њено деловање по цивилним објектима широм СРЈ довели су до тачке када је требало донети одлуку: да ли наставити даљи отпор и повећати трошкове његовог спровођења, а смањити вероватноћу корисности отпора. Другим речима, да ли наставити отпор без обзира на сигурну девастацију преосталих индустријских, енергетских и саобраћајних капацитета земље и припремити се за наредни корак непријатеља. Са аспекта разматрања стратегијске интеракције две зарађене стране видљиво је да је стратегија одвраћања боље функционисала од стратегије присиле до тачке која представља „границу прихватљивих трошкова отпора”.

ЗАКЉУЧАК

Изазов одвраћања – обесхрабривања држава да предузимају нежељене радње, посебно војну агресију – кроз историју је увек била једна од главних тема у безбедносној политици. У спровођењу стратегије, САД и НАТО су се водили концептуалним оквиром стратегије рационалне присиле са циљем да повећањем цене коштања отпора браниоца, путем ескалације присиле, противника доведу до прихватања наметнутих захтева. Једно од важнијих обележја стратегије НАТО је да је Слободан Милошевић био током целокупног трајања агресије централна мета према коме се спроводила стратегија присиле, у складу са теоријским моделом „пет прстена” Цона Вордена где се политичко руководство налази у центру примене стратегије.

Један од важнијих инструмената за успех стратегије присиле је способност спровођења ескалације силе према противничкој страни. Сходно томе, може да се закључи да постоји разлика у приступу према употреби присиле између класичне теорије која говори о потреби спровођења постепене ескалације присиле и новије западне војне мисли, имајући у виду да су у западним војним анализама после агресије на СРЈ заступљени ставови о неопходности примене снажне присиле на самом почетку агресије и то према цивилним циљевима, што би довело до брзог повећања трошкова и велике цене отпора браниоца.

У складу са наведеним, закључује се да је у оквиру начина спровођења стратегија присиле, метод кажњавања – који се ослања на процену да ће наношење боли и патње цивилима утицати на власт противника да промени своју позицију, као и метод декапитулације – која се усмерава на кључне лидере и њихове изворе моћи, представљају методе који су тежишно коришћени током Агресије на СРЈ, али и методе које ће вероватно бити доминантне у будућој пракси, имајући у виду да су добиле позитивне оцене код западних војних теоретичара у анализама после 1999. године.

Сходно томе, може да се закључи да ће слабости у концептима одвраћања противника бити тражени у сферама ових стратегијских циљева, тј. у противничком цивилном становништву и руководству. Уједно, то указује да мале земље морају појачати мере на заштити наведених циљева као најосетљивијих слабости својих стратегија одвраћања. Решење ових кључних стратегијских рањивости представља и кључ успешности стратегије одвраћања за мале земље које немају кредибилне војне способности одвраћања, као што је била СРЈ. Једно од могућих решења је изградња војне способности за наношење таквих довољних губитака које повећавају цену агресије и чине политичке, војне трошкове и ризике агресије прекомерним.

Значајан изазов за браниоца у спровођењу дуготрајне и свеобухватне стратегије одвраћања је изградња способности за утицај на светско јавно мњење, имајући у виду да ће противничка страна предузети све мере у циљу остварења доминације у међународном инфомативном спектру и подршку светског јавног мњења, које му је потребно зарад очувања јединства и кохезије коалиције.

Посебно треба нагласити релеватност ставова класичне теорије који указују да одвраћање мора бити схваћено првенствено као напор да се обликује размишљање потенцијалног агресора. Политике одвраћања често се сагледавају из перспективе земље која одвраћа и усредсређују се на активности које су потребне да би се повећали трошкови и ризици напада агресора. Али вредност тих поступака у потпуности зависи од њиховог утицаја на перцепцију руководиоца државе нападача, тј. стране која се одвраћа од агресије. Свака стратегија за спречавање агресије мора започети проценом анализе интереса, мотива и императива потенцијалног агресора, укључујући његову теорију присиле, а узимајући у обзир шта агресор вреднује и зашто. У том процесу, историјски подаци снажно сугеришу да су агресорске мотивације различите и сложене и подједнако често утемељене у очајничком осећају потребе за деловањем и успехом ради потврђивања свог кредибилитета, што је био случај са САД и НАТО.

ЛИТЕРАТУРА

- Крга, Бранко. 2014. *Војска Југославије у одбрани од агресије НАТО 1999. године*, Клуб генерала и адмирала Србије, Београд.
- Крга, Бранко. 2019. „Савезна Република Југославија у одбрани од агресије НАТО 1999. године: нека искуства и поуке”, *Политика националне безбедности* Година X, vol. 16 број 1/2019. 37–52.
- Матић, Горан. 2005. *У милости анђела*, Медиаграф, Београд.
- Марковић, Давид. 2001. „Активности војске на одвраћању потенцијалног агресора од агресије на Савезну Републику Југославију”, *Војно дело* 2/2001, 85-99.
- Станковић, Зорица. 2000. „Спрега западних медија и агресије”, *Нови Гласник*, бр 5/2000.
- Стојановић, Богдан. 2013. „Преиспитивање теорије и праксе нуклеарног одвраћања”, *Национални интерес*, Година X, vol. 17, Број 2/2013, 141–172.
- Alexander George and Richard Smoke. 1974. *Deterrence in American Foreign Policy*, Columbia University Press.
- Baldwin, David. 1971. “The Power of Positive Sanctions”. *World Politics*, Vol. 24, No. 1. October, 19–38.
- Byman Daniel and Matthew Waxman. 2002. *The Dynamics of Coercion, American Foreign Policy and the Limits of Military Might*, Cambridge University Press.
- Byman Daniel and Waxman Matthew. 1999. “Defeating US Coercion”. *Survival Global Politics and Strategy*, Volume 41, 1999, 107–120.
- Byman Daniel L, Mathew. C. Waxman and Eric Larson. 1999. *Air Power as a Coercive Instrument*, Santa Monica: Rand Corporation.
- Clark, Wesli K. 2001. *Waging Modern War – Bosnia, Kosovo and the Future of Combat*, Washington, D.C., Public Affairs.
- Clodfelter, Mark. 1989. *The Limits of Air Power: The American Bombing of North Vietnam*. New York: The Free Press.
- Downs, George. 1989, “The Rational Deterrence Debate,” *World Politics*, Vol. 41, No. 2, 225–237.
- Ђорић, Марија, Милошевић, Тања. 2020. Утицај Саудијске коалиције на националну безбедност Јемена. *Политика националне безбедности* 2/2020. Институт за политичке студије, Београд, 153-174.
- Frantzen, H-A. 2005. “NATO and Peace Support Operations 1991-1999”, *Policies and Doctrines*. London and New York: Frank Cass.
- Glišić Miroslav, Stojković Dejan and Lađevac Ivona. 2019. “NATO Crisis Management Concept: twenty years after the bombing of

- the Federal Republic of Yugoslavia". In: *David vs. Goliath: On war against Yugoslavia and its implications*: 327–349. Institute of International Politics and Economics, Belgrade Faculty of Security Studies at the University of Belgrade.
- Harknett, Richard J. 1994. "The Logic of Conventional Deterrence," *Security Studies*. Vol. 4, No. 1, 86–114.
- Hosmer, Stephen. 2001. *The conflict over Kosovo: why Milosevic decided to settle when he did*. Santa Monica, RAND.
- Huggins, Peter W. 2000. *Airpower and Gradual Escalation: Reconsidering the Conventional Wisdom*. Master's thesis, School of Advanced Airpower Studies.
- Ivanov, Ivan D. 2011. *Transforming NATO – New Allies, Missions, and Capabilities*. Plymouth: Lexington Books.
- Jakobsen, Peter Viggo. 2013. "Coercive Diplomacy", *Contemporary Security Studies* (Chapter 17), edited by Collins A., Oxford University Press.
- Jakobsen, Peter Viggo. 2002. *Western Use of Coercive Diplomacy After the Cold War*. New York: St. Martin's Press.
- Jervis Robert, Lebow Ned Richard, Stein Gross Janice. eds. 1989. *Psychology and Deterrence*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press.
- Qing, Kam Kai. 2018. "The Viability of Deterrence Strategies for Non-Nuclear States", *Pointer*, Journal of the Singapore Armed Forces, Vol. 44 No. 1, 15–20.
- Kirshner, Jonathan. 1995. *Currency and Coercion*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Kirshner, Jonathan. 1997. "The Microfoundations of Economic Sanctions," *Security Studies*, 6 (3): 32–64.
- Кнежевић, Милош. (2020) Велике и мале нације и државе у међународним односима: осврт на односе и својства величине у геополитици. *Политика националне безбедности* 2/2020. 39–61.
- Krga, Branko. 2019. „NATO agresija na Saveznu Republiku Jugoslaviju 1999. godine". U – *Bitni bezbednosni problemi, Međunarodnopravni i bezbednosni aspekti NATO agresije na SR Jugoslaviju 1999. godine*, Fakultet za diplomatiju i bezbednost, Institut za strateške studije.
- Lambeth, Benjamin. 2001. "NATO's Air War for Kosovo: A Strategic and Operational Assessment". Santa Monica: RAND.
- Larsen, Waune. 2000. "Serbian Information Operations During Operation Allied Force", *Air Command and Staff College*, Air University,

- Maxwell Air Force Base, Alabama.
- Lebow, Richard Ned and Stein, Gross Janice. 1990. "Deterrence: The Elusive Dependent Variable," *World Politics*, 42 (3): 336-369.
- Lebow, Richard Ned. 1983. "The Deterrence Deadlock: Is There a Way Out?," *Political Psychology*, 4 (2): 333-354.
- Mann, Paul. 1998. "Strategists Question US Steadfastness". *Aviation Week & Space Technology*, 31 August.
- Mearsheimer, John. 1984. *Conventional Deterrence*, Cornell University Press.
- Mearsheimer John. 2018, "Conventional Deterrence: An Interview with. John J. Mearsheimer", *Strategic Studies Quarterly*, An Air Force–Sponsored Strategic Forum on National and International Security, Winter 2018 Volume 12, No. 4.
- Mazarr, Michael J. 2018. *Understanding Deterrence*, RAND Corporation.
- Nardulli R B, Perry L. W., Pirnie, B., Gordon, J. and McGinn, G. J. 2002. *Disjointed War – Military Operations in Kosovo 1999*. Santa Monica, RAND Arroyo Center.
- Pape, Robert. 1996. *Bombing to Win: Air Power and Coercion in War*. Ithaca: Cornell University Press.
- Перишић, Срђан. 2020. Геополитика Новог хладног рата у Европи – од новог идеолошког сучељавања до краха разоружања. *Политика националне безбедности 1/2020*. Институт за политичке студије, Београд, 179-199.
- Posen, Barry R. 2000. "The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy", *International Security*, 24 (4): 39-84.
- Quester, George H. 1986. *Deterrence Before Hiroshima*. Routledge.
- Radio televizija Srbije, Afera Binel, srpska strana priče – kako su otkriveni NATO planovi za bombardovanje SRJ, RTS, 19. Dec 2020.
- Roberts, Adam. 1986. *Nations in Arms*, 2nd ed. London: Macmillan.
- Russett, Bruce M. 1963. "The Calculus of Deterrence", *Journal of Conflict Resolution*, 7 (2): 102–103.
- Stigler, Andrew. 2002-2003. "A Clear Victory for Air Power: NATO's Empty Threat to Invade Kosovo", *International Security* 27 (3): 124–157.
- Суботић, Милован. 2020. Геополитички аспекти редефинисане државне моћи на примерима ЕУ и Балкана. *Политика националне безбедности 2/2020*, 89-111.
- Terrill, W. Andrew. 2009. "Escalation and intrawar deterrence during limited wars in the Middle East", *Strategic Studies Institute*. US Army War College. September.

- U.S. Department of Defence. 2000. "Kosovo/Operation Allied Force After-Action", *Report to Congress*, Washington, D.C.
- US Department of Defense. 1992. "Conduct of the Persian Gulf War", *Final Report to Congress*. Washington DC: Department of Defense, 611–616.
- Vuković Nebojša and Đorđević Branislav. 2019. "Classical theories of airpower and the NATO war against the FR Yugoslavia in 1999", in *David vs. Goliath: On war against Yugoslavia and its implications*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade Faculty of Security Studies at the University of Belgrade: 385-402.
- Walker, John. 1999. "Air power for coercion", *The RUSI Journal* 144 (4): 13-19.
- Warden, John, A. 1995. "The enemy as a System". *Airpower Journal*, Spring.
- Waxman, Matthew C. 1997. "Coalitions and Limits on Coercive Diplomacy". *Strategic Review*, vol. 25, no. 1, Winter, 38–39.
- Peow, Wee Eng 2014, "The Viability Of Deterrence Strategies By Non-Nuclear States", *Pointer, Journal of the Singapore Armed Forces* 40 (3).
- Wirtz. J James. 2018. "How Does Nuclear Deterrence Differ from Conventional Deterrence", *Strategic Studies Quarterly*, US Air University, Winter edition.

Vangel Milkovski
University of Defense
Milan Miljković
University of Defense

INTERACTION OF THE COERCIVE AND DETERRENT STRATEGIES - LESSONS FROM THE AGGRESSION AGAINST THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA IN 1999

Resume

The subject of this paper is a reexamination of the relevance and contemporary significance of the classical approach to the use of coercive and deterrent strategies and their interaction. The first part of the paper summarizes the most important theoretical principles of the most relevant authors on the topic of coercion and deterrence, while the second part analyzes the aggression against the FRY in 1999 as a characteristic case of NATO's coercive strategy and the FRY's deterrence strategy.

In carrying out the aggression, the USA and NATO were guided by the conceptual framework of the strategy of rational coercion with the aim of increasing the cost of the resistance of the defenders, leading the opponents to accept the imposed demands. One of the most important features of NATO's strategy is that during the entire duration of the aggression, Slobodan Milosevic was the central target according to which the strategy was implemented, in accordance with the theoretical model and where political leadership is at the center of coercive strategy. Also, after the initial failure, NATO's strategy shifted from shooting military targets at the end of April to applying methods of punishing civilians and destroying the critical energy and industrial infrastructure of the FRY. A credible threat that the Alliance would intensify civilian casualties, the devastating effects of NATO's strategic bombing of industrial targets and the loss of concrete support from the Russian Federation to FR Yugoslavia, were factors that significantly influenced the FRY leadership's acceptance of NATO terms.

The challenge of deterring, discouraging states from taking unwanted actions, especially military aggression, has long been an important topic for the defense policies of many states. The classic version of the deterrence strategy was a form of rationalist assessment of the potential aggressor's goals, costs, and risks. However, recent research

has shown that these assumptions often do not apply, because deterrence also succeeds by creating subjective perception in the minds of the leaders of the target state, which indicates the critical role of prejudices, beliefs and cognitive styles of rival political leaders.

Immediately before the aggression, the Federal Republic of Yugoslavia before the aggression did not have sufficient military capability to reliably deter aggression from the airspace. Bearing in mind that since the beginning of the 1990s, and more specifically since 1995, there has been information for the beginning of preparations for aggression, the impression is that insufficient work has been done on the technical modernization of the Yugoslav Army to create the most important conditions for deterring air strikes. and actions are distance. It may be concluded that the military leadership of the FRY, due to certain limiting circumstances, although it realistically saw the danger, was not persistent enough towards the political leadership to provide military capabilities for credible deterrence. On the other hand, the measures taken to deter the aggression of the ground forces were very successful. Successful actions against terrorist forces in Kosovo and Metohija significantly influenced the Alliance to give up the land invasion. Also, at the end of 1998, a successfully conducted intelligence operation which revealed NATO's plans to bomb the FRY, postponed the aggression on the FRY.

With the beginning of the aggression, the downing of NATO planes with the resistance of the VJ air defense system made the threat of the Yugoslav Army credible, which reduced the efficiency of the coercion strategy implemented by NATO. Although the possibility of inflicting serious losses on the aggressor was small, the achieved effect of surprises in the military dimension and the increase in the costs of aggression forced NATO to change its approach in strategy.

Due to the complex military-strategic situation, the strategy within the interwar deterrence of the FRY focused on asymmetric and informational action in order to deepen disunity within the Alliance. Unfortunately, this method of the FRY's strategy was not fully used, but to a certain extent it shook the unity in the NATO pact. One of the reasons for insufficient use of information activities for deterrence is that at the state level, before the aggression, information measures were not sufficiently organized, and that guidelines and framework for action in the information spectrum were established only with the takeover of these activities by the General Staff. VJ. The action and information domain did not prevent NATO aggression, but it effectively influenced the creation of disagreements between NATO members and the reduction of the

Alliance's credibility in world public opinion. It can be rightly assumed that deterrence through action in the information space would have been much more effective if the implementation of these measures had been started in time, a few years before the beginning of the aggression.

In line with the above, it can be concluded that deterrence strategies for small countries must include measures to enhance the protection of the most sensitive strategic objectives, ie. own civilian population and critical infrastructure. One possible solution is to build military capability to inflict such sufficient losses that increase the cost of aggression and make political, military costs and risks of aggression excessive. Also, the possibility of influencing world public opinion is a mandatory ability that should be established and initiated in time because it provides the possibility for effective deterrence.

Finally, it can be concluded that most of the principles on the application of the strategy of coercion and deterrence are relevant for today's strategic practice and national security. The relevance of the principle of escalation of the use of force for the success of the coercion strategy was determined, but also the lesser relevance of the principle that military targets are the main target in this strategy, but that they are civilian targets and critical infrastructure of opponents. Bearing in mind that the opposing leaders are the central target towards which the strategy of coercion is directed, ie. decapitation, it is concluded that deterrence must also be understood as an effort to shape the thinking of a potential aggressor.

Keywords: NATO, aggression, strategy, coercion, deterrence, rational actors, influence on perception.

*Радојица Лазих**

Факултет за дипломатију и безбедност, Београд

ЕКОНОМСКА БЕЗБЕДНОСТ У ФУНКЦИЈИ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Остварени резултати националне економије имају посебан значај на остварење примарних интереса државе. Све државе настоје да кроз економски систем остваре своје циљеве како на микро тако и на макро нивоу. Остварењем циљева националне економије држава ствара услове и за остварење функција националне безбедности. У том контексту економски систем је подсистем система националне безбедности. Својом активном улогом, држава настоји да кроз развој и изградњу економских потенцијала оствари оптималне услове за изградњу система безбедности. Недостатак или ограниченост економских ресурса нужно продукује пад економске безбедности, а тиме и пад привредних активности. Управо зато, потребно је креирати адекватан система алокације економских ресурса на носиоце економске и националне безбедности.

Кључне речи: економија, економска безбедност, национална безбедност, систем безбедности, држава, економска шпијунажа

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Економска безбедност је комплексна друштвено-економска категорија на коју утиче производња која се стално мења, као и унутрашње и спољашње претње економији. Она је основа националне безбедности сваке државе. Национална безбедност одражава способност релевантних политичких, правних и економских институција државе да заштити интересе својих кључних ентитета

* Контакт: lazicr@orion.rs

у националним економским традицијама и вредностима. Из тих разлога, њен развој се мора сагледати у укупном контексту националне безбедности (Litvinenko 2013, 10; Милошевић и Стајић 2021).

Посматрано кроз историју развоја људског друштва, ниједна земља, нити друштвена заједница није у потпуности остварила све циљеве из области економског, социјалног, политичког или безбедносног унутрашњег или спољног окружења. У тражењу својих примарних интереса све земље морају поћи најпре од својих могућности. Могућности увек одсликавају степен развијености земље у свим сферама људске делатности, али и њен економски потенцијал. Економски потенцијал земље условљен је обимом расположивих економских ресурса. У условима значајних техничко-технолошких промена, промена у условима живљења, променама у примарним циљевима државе, економски ресурси добијају примат у односу на друге захтеве и интересе појединца и колективитета.

У таквим условима неједнакост потреба при ограничениости економских ресурса намећу питање економије избора. Са аспекта наше анализе економија избора и оптималност државе у употреби економских ресурса заснива се на ефикасности остварења циљева националне и међународне безбедности (Милошевић, Стајић 2017, 513).

Остваривање безбедносних циљева и утврђених надлежности државе, није могуће без одговарајућих економских потенцијала. То значи да су економски ресурси основа економске, а тиме и националне безбедности земље (Милошевић, Стајић 2017, 513).

Најмоћније земље света у економској сфери примењују протекционизам који се регулише нецаринским баријерама, субвенцијама, а веома често и употребом војне силе. Једна од најбољих илустрација западног схватања економске безбедности јесте зависност земаља у развоју од увоза сировина, пре свега нафте и гаса (Парезановић 2014).

Амерички теоретичари су као аспект безбедности државе почели да посматрају и „националну животну снагу“ која се схвата као способност друштва да решава најважније проблеме, пре свега из сфере социјално-економских питања. Сматрале су да је њихово и право и обавеза на интервенционизам под плаштом виших демократских и хуманитарних циљева у многим деловима света. Главни разлози за таква поступања, управо, могу се довести у контекст освајања нових природних ресурса, што је опет у директној

вези са економско-безбедносним интересима одређене групе држава (Grigoreva i Garifova 2015, 272).

Предмет научног истраживања у овом раду биће економска безбедност у функцији система националне безбедности. Економска безбедност у једној држави треба да буде креирана у функцији националне безбедности. Једино на тај начин циљеви економске безбедности омогућавају остварење система националне безбедности.

Циљ рада је да се применом научних метода, пре свега безбедносне, правне и економске теорије, сагледају елементи економске безбедности, те да се провери да ли и у којој мери примена истих може допринети интересима националне безбедности, али и циљевима макроекономске и микроекономске стабилности.

Основна хипотеза је да економска безбедност доприноси јачању система националне безбедности, као и унапређењу ефикасности самог економског система.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ ЕКОНОМСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Економска безбедност је комплексна друштвено-економска категорија на коју утичу: 1) стање стабилности привредног система; 2) његова независност; 3) спољни и унутрашњи фактори угрожавања; 4) интерес заштите националне економије; 5) монетарне, техничко-технолошке и тржишне способности; 6) привредна и финансијска стабилност државе; 7) мере државних органа за решавање проблема изласка из зоне економских опасности; и 8) превазилажење постојећег (непожељног) стања (Бошковић 2017, 195-196).

Да би економска безбедност била остварива, неопходно је постићи жељене циљеве у оквирима националне економије. Економски циљеви имају посебан значај на остварења примарних интереса државе. Све државе настоје да кроз економски систем постигну своје циљеве како на микро тако и на макро нивоу. Циљеви микроекономске природе могу бити: заштита појединих привредних грана (држава уводи заштитне царине или акцизе на одређену групу производа при увозу), стимулисање иностраних улагања, инвестиционо подстицање и слично. Циљеви макроекономске природе су: стабилност цена, пуна запосленост и уравнотежен платни биланс (Милошевић 2020, 28-32).

Остварење циљева у оквирима националне економије има одраза на функционисање других области државе. Ако држава троши

или врши промене у систему управљања економским ресурсима, то ће имати одраза на алокацију ресурса и дистрибуцију дохотка (Милошевић, 2020, 22). Промена каматне стопе у сфери монетарне политике утиче на алокацију ресурса и дистрибуцију дохотка. Отуда, остварујући своју економску улогу, држава остварује у тржишној привреди следеће „три функције економске природе“ (Поповић, 1997, 10):

- алокативну функцију, која се састоји у томе што се кроз прикупљање јавних прихода спроводи и процес усмеравања економских ресурса из приватног у јавни сектор, а затим поново у приватни,
- дистрибутивну функцију, која се састоји у томе што држава, вршећи финансијску делатност, врши прераспodelу дохотка и имовине у складу са моделом правичне расподеле,
- стабилизациону функцију, која се састоји у томе што се буџет користи тако да се обезбеди: висока запосленост, стабилност цена, одговарајућа стопа економског раста и уравнотежен платни биланс.

Национална безбедност одражава способност релевантних институција државе да заштити интересе својих виталних функција. Постизањем циљева националне економије држава ствара услове за остварење функција националне безбедности. У том контексту економска безбедност је део националне безбедности. Тако, економску безбедност можемо дефинисати као део функције система националне безбедности која представља заштићеност економског интереса националне економије од свих видова, облика и носилаца угрожавања, односно она представља систем економско-безбедносне заштите земље уз одсуство стања било ког облика угрожавања економског потенцијала националне економије (Стајић, Милошевић 2017, 177-178).

КОРЕЛАЦИЈА ЕКОНОМИЈЕ, ЕКОНОМСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ И НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Постоје различита тумачења и схватања односа економије, економске безбедности и свеукупних интереса националне безбедности. У основи концепта националне безбедности су виталне вредности и државни интереси који су најчешће супротстављени интересима других држава, а које треба штитити од свих облика угрожавања (Стајић 2021, 31-34). Држава, као гарант суверености народа, заправо брани сопствени суверенитет и као легитимни

носилац инструмената силе на унутрашњем плану има право, али и обавезу, да силом спречи угрожавање споља (Бодин 2007), а сматра се да је држава безбедна када оствари равнотежу између свих облика и носилаца претњи и својих моћи, које може употребити у заштити виталних вредности друштва.

Као једно од битнијих обележја националне безбедности је традиционална вредност. Према традиционалном концепту национална безбедност представљена је као опстанак у најширем значењу: опстанак државе, национални опстанак, физичко самоодржање, територијални интегритет, политичка самосталност, квалитет живота, национални идентитет, национални интерес (Симић 2002; Стајић и Лазић 2015, 23-35). Из наведеног можемо извући неспорно становиште: држава је једина која поседује све неопходне капацитете у заштити националне безбедности, самостално или у сарадњи са пријатељским, страним системима (Стајић 2021, 27-29).

На стање националне безбедности утиче присуство фактора угрожавања, међу којима су најзначајнији: економски и социјални проблеми, сепаратистичке тежње, етнички, верски и политички екстремизам, нелегалне миграције, организовани криминал, недовољна изграђеност државних институција и елементарне непогоде. Са аспекта наше анализе, различит степен економске развијености појединих земаља, у спрези са њиховим демографским карактеристикама, може бити извор политичких, економских, социјалних, етничких, енергетских, верских и других тензија. Економски амбијент у недовољно развијеним земљама одликује: слабо развијена технолошка и индустријска база, недостатак инвестиција, слаба домаћа тражња и ниска конкурентска позиционираност на тржиштима, тешкоће у санирању дефицита, као и раст сиромаштва услед смањења куповне моћи становништва, пораст јавног дуга, висока стопа незапослености, и све већа енергетска зависности.

Из наведеног проистиче да активна улога државе у систему остварења националне безбедности захтева развој и изградњу економских потенцијала. Потребно је креирати адекватан система алокације економских ресурса на носиоце економске безбедности. Недостатак или ограниченост економских ресурса нужно продукује пад економске безбедности, а тиме и пад привредних активности (Стајић, Милошевић 2017, 179). Остварити економску безбедност могуће је само ако економски потенцијали државе расту.

„Систем националне безбедности је врло сложен систем и организован је преко хијерархијске структуре, односно подсистема и микросистема. Подсистем, по правилу, остварује једну функцију,

као део опште активности државе, док микросистем повезује више мањих активности и функционише на ужем простору“ (Стајић, Лазић 2015, 76).

У оквиру система националне безбедности, економска безбедност је њена функција, која остварује активност заштите економског система земље. На овај начин, економска безбедност применом свог система организације, метода рада и правила, наслањајући се у свом деловању на целокупан систем националне безбедности, настоји да правовременим деловањем открије и спречи све облике угрожавања економског потенцијала земље. Систем економске безбедности истовремено подиже ниво заштите економског система и ствара услове за јачање и очување економског интереса националне економије и један је од главних фактора очувања националне безбедности (Стајић и Милошевић 2017, 180).

Све ово говори да остварити безбедносне циљеве није могуће без адекватних економских ресурса. Економски ресурси, заједно са економском политиком су елемент система политике националне безбедности, али они истовремено представљају економски, социјални, политички и сваки други потенцијал земље. То значи да су економски ресурси основа економске, а тиме и националне безбедности земље.

На међузависност и повезаност појмова националне економије, економске безбедности и националне безбедности указује и Стратегија националне безбедности Републике Србије (Стратегија националне безбедности, 2019).

Према Стратегији националне безбедности Републике Србије спровођењем политике националне безбедности, поред очувања националних вредности и заштите и остварења националних интереса, стварају се претпоставке за политички, економски, социјални, културни и укупни друштвени развој Републике Србије. Економски развој и укупни просперитет Републике Србије и њених грађана остварује се достизањем следећих циљева (Стратегија националне безбедности, 2019):

- побољшање животног стандарда грађана;
- економски напредак;
- унапређење образовања, научни и технолошки развој;
- унапређење економске и енергетске безбедности.

Побољшање животног стандарда грађана један је од основних циљева економског развоја Републике Србије. Како би се он остварио биће створени услови за отварање нових радних места, како би се смањила стопа незапослености и створили услови за

смањење одлива младих и образованих становника.

Економски напредак Републике Србије захтева стварање услова за макроекономску стабилност и побољшања конкурентности привреде, чиме ће се обезбедити привлачење инвестиција, те повећање извоза роба и услуга.

Унапређење образовања, научни и технолошки развој представљају основне претпоставке економског развоја и укупног напретка Републике Србије. С тим у вези, неопходно је прилагођавање образовања развоју привреде и тржишту рада.

Унапређење економске и енергетске безбедности омогућује смањење зависности и повећање отпорности националне економије на глобалне економске поремећаје и непредвидивост светског финансијског система. Унапређењем енергетске ефикасности и повећањем капацитета за производњу енергије односно енергената, обезбедиће се енергетска стабилност, односно, економска стабилност привреде.

Све ово указује да је економска безбедност елемент система националне безбедности. Без те економске активности државе економска безбедност земље би била угрожена, што повратно има за последицу угрожавање целокупног економског система, а тиме и државе у целини.

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОКВИРИ ЗАШТИТЕ НАЦИОНАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Традиционална подела и схватање безбедности државе, у зависности одакле она може бити угрожена, представљају спољашње и унутрашње претње и претње мешовитог типа. Да би се осујетила било која претња безбедности, држава мора формирати одређене органе и институције, са задатком да својом делатношћу остварују циљеве заштите националне безбедности. У том погледу легислативним актима утврђене су надлежности одређених државних институција, које спроводе државне интересе у области националне безбедности.

Не може се подвући црта и врло јасно одредити које институције система националне безбедности су надлежне у супротстављању појавним облицима угрожавања који долазе „споља“ и оних који делују „унутар“ саме државе (Савић, Бајагић, 2005). Традиционално схватање, које је било присутно код различитих теоретичара из области безбедности, је да институције система безбедности које се супротстаљају спољним претњама по националну безбедност

су: војска, полиција (обезбеђење државне границе), дипломатија, безбедносне службе, царински и инспекцијски органи различитих државних структура. Са друге стране, унутрашњим видовима угрожавања супротстављају се различито организовани сегменти безбедносних структура. У том делу веома значајну улогу имају: полицијске структуре, службе безбедности, сектор цивилне заштите, различити инспекцијски органи, тужилаштва и судови, институције за извршење кривичних санкција, приватна безбедност и друго.

Институције система безбедности морају бити спремне да делују у сваком тренутку и да препознају било који облик угрожавања, те да га својим активностима покушају осујетити и неутралисати. Из тих разлога мора постојати устројен начин руковођења и субординације у оквиру система националне безбедности. Његова ефикасност условљена је организовањем у остваривању циљева националне безбедности (Лазих 2014, 18-21; Стајић 2021, 55-65).

ЕКОНОМСКА ШПИЈУНАЖА И ДРУГИ ОБЛИЦИ УГРОЖАВАЊА ЕКОНОМСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ ДРЖАВЕ

Економска шпијунажа представља „тајне или недозвољене покушаје страних или домаћих ентитета да помогну сопственом економском интересу кроз добијање добро чуваних и стратешки веома важних економских информација” (Gregory 1997, 27). Реч је о стратешким потезима у које су укључени национални гиганти, којима држава у одређеним ситуацијама покушава да помогне у пословном подухвату, дајући им информације добијене посредством својих служби безбедности (Gregory 1997, 29; Ронин 2009, 18-20; Лазих 2016, 238-239). Начин организованог прикупљања таквих врста података и сазнања, уз помоћ добро обучених лица, коришћењем тајних метода и поступака означава се као економска шпијунажа (Симовић 2021, 70-79).

Велике и моћне државе имају специјализоване службе безбедности које се баве прикупљањем података економског карактера (Савић 2006, 61-69). Предмет истраживања економске обавештајне службе¹ су, пре свега, сазнања која се односе на структуру привреде, програмску оријентацију, привредне и индустријске области и гране

1 Економски обавештајни рад представља прикупљање „битних економских информација, укључујући технолошке, финансијске, комерцијалне и владине податке, чије би прибављање од стране страних интереса могло директно или индиректно да помогне релативној продуктивности или повлашћеној позицији економије земље која те податке прибавља” (Gregory 1997, 28).

(капацитети, технологија, опрема, степен и ниво продуктивности) сировинска база, расположиви ресурси и инвестиције, степен развијености науке и научно-истраживачких тимова и кадрова, спољнотрговинска размена, структура увоза и извоза и учешће појединих држава у тој размени.² Поред тога, увоз и извоз капитала и технологија, монетарно-фискално стање (платни и девизни биланс, стање у државном трезору, емисије новца и друго) (Симовић 2021, 65-68).

Поред економске шпијунаже као ризике и претње угрожавања економске безбедности можемо навести: оружану агресију; сепаратистичке тежње; оружану побуну; тероризам; етнички и верски екстремизам; организовани криминал; наркоманију; масовне илегалне миграције; демографска кретања; епидемије и пандемије заразних болести; енергетску безбедност; елементарне непогоде и техничко-технолошке несреће, као и угрожавање животне средине и здравља грађана услед радиолошке, хемијске и биолошке контаминације; климатске промене; развој савремених технологија и њихова присутност у свим сферама друштва; корупцију и друго.

Наведена кретања могу непосредно утицати на повећање спољне и унутрашње микро и макроекономске неравнотеже, а посредно на животни стандард и умањење осећаја безбедности грађана. Све то неспорно доприноси нарушавању економске, а тиме и националне безбедности.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Економска безбедност једне државе подразумева стабилност њеног економског система и могућност несметаног укључивања привредних субјеката у његово функционисање. Угрожена економска безбедност подразумева нестабилност и немогућност остварења виталних националних циљева. Све ово може довести до растућег раслојавања између грађана, глади и болести, насиља, организованог и привредног криминала, а посредно и наркоманије, проституције, трговине људима и слично.

Држава Србија последњих година у решавању проблема економске и социјалне сфере била је приморана да вуче непопуларне

2 Током 1993. године ЦИА је открила да је Француска подмтила Бразил да добије уговор за радаре вредан 1,4 милијарде долара. Те податке пренела је својој Влади, која је извршила притисак на Бразил. На крају, то је имало за последицу промену одлуке, па је тај посао дат америчкој компанији (Gregory 1997, 30). У октобру 1995. године Јапан је изразио забринутост да је ЦИА прискушавала директоре јапанских аутомобилских компанија током преговора вођених у САД о царини на луксузне аутомобиле (Gregory 1997, 34).

економске потезе: нерационална експлоатација природних ресурса, смањивање конкурентности домаће робе, уплив иностраних компанија на домаће тржиште, увећана социјална давања и слично, а све у циљу стварања услова економске стабилности. У остваривању тих циљева и задатака, веома важну улогу има систем националне безбедности. Сектор безбедности својим правовременим деловањем даје свој допринос да се национални економски интереси остваре и подигну на виши ниво.

У циљу јачања економског система, а тиме и економске безбедности Републике Србије неопходно је у наредном периоду: повећати инвестиције; створити услове за отварање нових радних места; повећати улагања у равномеран регионални развој; побољшати животни стандард; смањити корупцију; повећати улагање у научно-технички потенцијал државе; подизати ниво здравствене заштите грађана; стварати услове за веће социјално укључивање друштвених група којима прети ризик од сиромаштва и слично.

ЛИТЕРАТУРА

- Бодин, Миленко. 2007: *Теоријски основи менаџмента националне безбедности— докторска дисертација*. Београд: Факултет цивилне одбране.
- Бошковић, Мило. 2017. *Лексикон безбедности*. Београд–Нови Сад: ЈП „Службени гласник“, Правни факултет у Новом Саду.
- Gregory, Sean. 1997. „Economic intelligence in the post–Cold War era: issues for reform”, *The Final Report of the Snyder Commission*, pp. 27–39.
- Grigoreva, Ekaterina & Liliya Garifova. 2015. „The economic security of the state: the institutional aspect”. *Procedia Economics and Finance* 24: 266–273. doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00658-9
- Лазих, Радојица. 2014. *Контрола служби безбедности у Србији*. Београд. Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“.
- Лазих, Радојица. 2016. „Обавештајни рад и дипломатија“, *Српска политичка мисао* 54 (4): 233–250. doi.org/10.22182/spm.5442016.14.
- Litvinenko, Aleksandar. 2013. „Economic and national security: the problem of concepts correlating // Scientific and technical statements”, *Economic sciences*, St. Petersburg, 3: 9–15.
- Милошевић, Горан и Љубомир Стајић. 2021. „Начела економске безбедности“. *Политика националне безбедности* 20 (1):

- 111–125.doi.org/10.22182/pnb.2012021.6.
- Милошевић, Горан. 2020. *Основи економије*. Нови Сад: Правни факултет.
- Парезановић, Марко. 2014. *Енергетска безбедност*. Београд: Нова српска политичка мисао.
- Поповић, Дејан. 1997. *Наука о порезима и пореско право*. Београд – Будимпешта: COLPI, Савремена администрација.
- Ронин, Роман. 2009. *Обавештајни рад*. Београд: ЈП „Службени гласник“, Факултет безбедности.
- Савић, Андреја. 2006. *Обавештајне службе и национална безбедност*. Крагујевац: Правни факултет.
- Савић, Андреја и Младен Бајагић. 2005. *Безбедност света–од тајности до јавности*. Београд: Виша школа унутрашњих послова.
- Симић, Драган. 2002. *Наука о безбедности*. Београд: ЈП „Службени лист СРЈ“, Факултет политичких наука.
- Симовић, Слободан. 2021. *Индустријска шпијунажа*. Београд: Факултет за дипломатију и безбедност.
- Стајић, Љубомир. 2021. *Основи система безбедности – са основама истраживања безбедносних појава*. Нови Сад: Правни факултет.
- Стајић, Љубомир и Радојица Лaзић. 2015. *Увод у националну безбедност*. Београд: Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“.
- Стајић, Љубомир и Горан Милошевић. 2017. „Финансијска делатност државе као фактор економске безбедности – осврт на Републику Србију“. *Српска политичка мисао* 55 (1): 175–195.doi.org/10.22182/spm.5512017.9.
- Стратегија националне безбедности, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 94/2019.

Radojica Lazić*Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade*

ECONOMIC SECURITY IN THE FUNCTION OF NATIONAL SECURITY

Resume

Economic security is a complex socio-economic category affected by the state of stability of the economic system and its independence, the external and internal endangerment factors, the interests of protecting the national economy, the monetary, technical and technological and market capabilities, the industrial and financial stability of the state, as well as measurements of the state authorities for solving the problem of getting out of the economic threats and overcoming the existing (undesirable) state. For economic security to be feasible, it's necessary to achieve the desired goals in the framework of the national economy. Therefore, the system of the national economy creates the conditions for realizing the goals of economic security. Through the available economic resources, the national economy together with an economic policy are an element of the system of national security policy. At the same time, they represent the economic, social, political, and every other potential of a country. This means that economic resources are the foundation of the economic and therefore national security of a country.

Achieving the security goals and the determined jurisdiction of the state is not possible without the appropriate economic potential. Therefore, we could say that economic security is part of a function of the system of national security and that it represents the protection of the economic interests of the national economy from all shapes, forms and types of threat. In other words, it represents a system of economic and security protection of a country without any threat to the economic potential of the national economy.

The creation of the economic potential of a country should be done by rationally allocating economic resources with an active role of being the bearer of economic security. The lack or the limitation of economic resources invariably causes a decline in economic security and therefore a decline in industrial activities. It is only possible to achieve economic security if the economic potentials of a country are growing.

In order to prevent any threat to its security, the state must form certain authorities and institutions that should aim to achieve goals in

protecting economic and national security. In this regard, the jurisdictions of certain national institutions are determined by legislative acts. These institutions maintain national interests regarding national security. With its own measures, the state must follow the risks and threats to economic security.

Keywords: economy, economic security, national security, security system, the state, economic espionage

Владимир М. Цветковић*

*Универзитет у Београду, Факултет безбедности,
Београд (Србија)*

*Научно-стручно друштво за управљање ризицима у ванредним
ситуацијама, Београд*

Сандра Радоњић

*Научно-стручно друштво за управљање ризицима у ванредним
ситуацијама, Београд*

УГРОЖАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЛОКАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У ВАНРЕДНИМ СИТУАЦИЈАМА ИЗАЗВАНИМ ПОПЛАВАМА

Сажетак

Полазећи од све учесталијих природних и антропогених ванредних ситуација на подручју Србије, циљ научног истраживања представља научна дескрипција и експликација утицаја демографских, социо-економских и психолошких фактора на перцепцију грађана о нивоу угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама. Методом случајног узорковања, по принципу снежне грудве, анкетирано је 248 пунолетних грађана на подручју града Београда. Резултати истраживања показују да не постоји статистички значајна повезаност између пола, нивоа образовања испитаника и перцепције о различитим димензијама угрожавања безбедности. Насупрот томе, утврђено је постојање статистички значајне повезаности перцепције угрожавања безбедности локалних заједница са старошћу испитаника. Сprovedено истраживање доприноси унапређењу теоријског и емпиријског фонда научног сазнања у области управљања у ванредним ситуацијама. Импликације истраживања су вишеструке и оне омогућавају доносиоцима одлука да осмисле, развију и

* Контакт: vmc@fb.bg.ac.rs.

имплементирају стратегије и кампање усмерене на унапређење безбедности локалних заједница од последица природних ванредних ситуација.

Кључне речи: безбедност, ванредне ситуације, угрожавање, локалне заједнице, поплаве.

УВОД

Ниво угрожености безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама, представља комбинацију фактора који одређују степен до којег су нечији живот и egzистенција изложени, односно степен у којем је систем подложен и неспособан да се избори са штетним ефектима таквих опасности (Oulahen, Mortsch, O'Connell, Harford, & Rutledge 2019). Као примарни узроци угрожености људи у ванредним ситуацијама изазваним поплавама, истичу се социјални, економски, еколошки, политички и географски фактори (Cvetković & Milašinović 2017). Полазећи од мултидимензионалности концепта угрожености, користе се различите методе за мерење нивоа угрожености (Papathoma-Köhle, Gems, Sturm, & Fuchs 2017; Fernandez, Mourato, & Moreira 2016; López-Martínez, Gil-Guirado, & Pérez-Morales 2017). При томе, ниво угрожености одређен је различитим социјалним и физичким карактеристикама самих локалних заједница (Jeong & Yoon 2018).

Постоје различите перспективе угрожености локалних заједница у ванредним ситуацијама: физичка, социјална и еколошка угроженост. Споменуте димензије угрожености у ванредним ситуацијама су међусобно повезане, док је сама физичка угроженост идентификована као основ за све друге споменуте димензије (Papathoma-Köhle, Gems, Sturm, & Fuchs 2017, Гаћиновић 2020). Физичка угроженост се дефинише као степен губитка датог елемента или скупа елемената унутар подручја погођеног опасношћу (Papathoma-Köhle, Gems, Sturm, & Fuchs 2017), односно као ниво оштећења значајних људских и материјалних вредност. Процена физичке угрожености укључује идентификацију главних покретача штете и процену могуће штете на изложеним зградама (Ocal 2019). Социјална димензија угрожености односи се на угроженост људи и показатељи социјалне угрожености се обично односе на социјалне корене угрожености, који обухвату способност сналажења, приступ ресурсима, етничку припадност, уређење домаћинства и изграђено окружење (Chakraborty, Rus, Henstra, Thistlethwaite, & Scott 2020).

Идентификовани примарни фактори који појединца или домаћинства чине рањивим на поплаве, разврставају се у четири главне категорије, а на основу природе друштвених процеса са којима су повезани: начини коришћења земљишта, карактеристике управљања ризицима, статус појединца и процеси сазнања (Terti, Ruin, Anquetin, & Gourley 2015). Еколошка димензија угрожености наглашава степен у којем еколошки систем одступа од свог изворног еколошког окружења, док је интеракција између људског друштва и околине главни фактор еколошке угрожености (Mi, Wei, Wang, Meng, Liu, Shan, & Guan 2017). Еколошка угроженост не постоји само у подручјима са изузетно нестабилним, већ и у подручјима са релативно стабилним еколошким окружење (Kang, Tao, Chang, Zhang, Xuxiang, & Chen 2018).

Ванредне ситуације изазване поплавом су једна од најчешћих појава угрожавања безбедности (Hu et al. 2018), имајући у виду да сваке године узрокују распрострањене губитке живота и имовине, погађају најмање 20 милиона људи годишње на светском нивоу (Loucks 2015). Као такве, узрокују значајне дугорочне утицаје на здравље погођене популације (Zhong et al. 2018) и високе нивое финансијске штете локалних заједница (O'Neill et al. 2016). Њихове последице по локалне заједнице, наглашавају све снажнију потребу за учењем из прошлих догађаја у циљу унапређења отпорности (Mendoza & Schwarze 2019; Cvetković, Janković 2020). Услед урбане експанзије и климатских промена, очекује се њихова повећана учесталост и утицаји, а нарочито у густо насељеним локалним заједницама (Babcicky & Seebauer 2017). Историјски посматрано, већина државних институција на светском нивоу, фокусира се много више на превенцију поплава коришћењем структурних него неструктурних мера заштите локалних заједница од поплава (Hegger, Driessen, Wiering, VanRijswijk, Kundzewicz, Matczak, & Ek 2016). Такав приступ, смањења нивоа угрожености, усвојен је у многим земљама, укључујући Холандију, Америку, Аустралију, Јапан, Пољску и Велику Британију (Balsiger & Ingold, 2016; Ping, Wehn, Zevenbergen, & Van Der Zaag 2016). Начин на који се заједнице и државе припремају за очекиване и неочекиване догађаје је од изузетне важности за смањење угрожености у ванредним ситуацијама. У Холандији и Пољској, фокус је стављен на превенцију поплава, највише кроз осмишљавање и примену структурних мера, као и изградњу насипа (Jong & Brink 2017). Насупрот томе, у Француској је нагласак на планирању у ванредним ситуацијама и промовисању механизма осигурања, имајући у виду потенцијалне неуспехе

инжењерских мера (Barraqué 2017; Vibhas et al. 2019). У Америци и Великој Британији, активности усмерене на смањењу угрожености, подједнако су усмерене на планирање и унапређење припремљености пре настанка ванредних ситуација (Adame & Miller 2016).

Полазећи од неиспитаног нивоа угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазвани поплавама, циљ рада представља научна дескрипција и експликација утицаја демографских, социо-економских и психолошких фактора на перцепцију грађана о нивоу угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама. Дакле, у раду се полази од опште хипотезе да постоји статистички значајан утицај одабраних демографских, социо-економских и психолошких фактора на перцепцију грађана о нивоу угрожавања локалних једница.

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Друштвено-научна заједница постигла је општи консензус о социјалним, економским и демографским факторима који утичу на социјалну угроженост у ванредним ситуацијама: пол, старост, здравствени статус појединаца, приход, врста стамбене јединице, структура породице, ниво образовања, квалитет медицинских услуга, занимања, ниво запослености (Bergstrand, Mayer, Brumback, & Zhang 2015). Истраживање које су спровели Мабуку и сарадници (Mabuku, Senzanje, Mudhara, Jewitt, & Mulwafu 2018), истиче да на ниво угрожености у локалној заједници у највећој мери утичу: осећање заједништва, образовање, веровање у ефикасност мера, процена трајања поплава, брачни статус. Главни фактори који утичу на угроженост локалне заједнице су тип зграде и њихова локација, карактеристике становништва, ниво неписмености и незапослености, као и слаби економски услови (Hamidi, Zeng, & Khan 2020). Као посебно рањиве групе, идентификовани старији људи и деца (Fatemi, Ardalan, Aguirre, Mansouri, & Mohammadfam 2017). Старији људи често имају смањену способност реаговања и кретања, док је изазов са којим се суочавају деца у овом домену повезан са недовољно развијеном свешћу о опасностима и ефикасним начинима реаговања на исте, као и зависношћу од својих родитеља (Cvetković 2020). Такође, повећана угроженост је јасније изражена код једнородитељских породица, које имају смањену способност самопомоћи и имају језичке баријере (Rufat et al. 2015).

Социо-економски статус у великој мери утиче на социјалну угроженост (Terti, Ruin, Anquetin, & Gourley 2015, Стајић 2021), како директно, путем статуса финансијских средстава (приходи, богатство), тако и индиректно, путем нефинансијских ресурса за суочавање, као што су различите врсте социјалне подршке. Социо-економски утицаји обухватају динамику становништва, секторску економску динамику (нпр. утицаји на туризам) и одговоре домаћинстава на специфичне ризике од ванредних ситуација (Brata 2017).

Као најчешћи покретачи повећане угрожености идентификовани су сиромаштво, ниски доходак, незапосленост и незавршена средња школа (Rufat et al. 2015). Људи са високим приходима спремнији су за ванредне ситуације, што би се могло објаснити чињеницом да се од њих очекује да живе у подручјима отпорнијим на ванредне ситуације. Сиромашнији људи ће мање вероватно ублажити ефекте опасности услед недостатка осећаја личне контроле над потенцијалним исходима. Када је реч о фактору запослености, поред тога што су запослени људи спремнији за реаговање, карактеристике занимања у великој мери могу утицати на стварни или опажени ризик појединаца, њихов приступ или пријемчивост информација и способност спровођења мера приправности (Najafi, Ardalan, Akbarisari, Noorbala, & Jabbari 2015). Нижи нивои образовања могу се поклапати са ниским примањима, незапосленошћу или боравком у изнајмљеном смештају, што додатно усложњава штетан утицај поплава на њихову способност опоравка, због немогућности приступа ресурсима. У појединим студијама лоши услови становања истичу се као кључни фактор ако се упоређују различити региони изложени истом нивоу опасности (Malgwi, Fuchs, & Keiler 2020). Домаћинства слабијег имовинског стања трпе знатне губитке као последице утицаја природних катастрофа и теже се опорављају од истих (Cvetković 2020).

Образовање је кључни друштвени и економски фактор у смањењу угрожености на ванредне ситуације (Evariste, Jean, Victor, & Claudia 2018). Верује се да формално образовање може промовисати смањење угрожености јер образовање побољшава индивидуалне когнитивне вештине, као и вештине учења и приступ самим информацијама. Истраживања показују да је факултетско или занатско образовање повезано са повећаном вероватноћом поседовања хитних потрепштина. Такође, битан покретач у погледу припремљености домаћинства за катастрофе представља број чланова домаћинства, превасходно деце (Najafi, Ardalan, Akbarisari, Noorbala,

& Jabbari 2015). Социо-демографска литература о катастрофама наглашава и улогу религије (Наџ & Ahmed 2017), која се међу некимa доживљава као Божја дела, што доводи до фаталистичких ставова према смањењу ризика од катастрофа. Дакле, религија игра значајну улогу у дефинисању начина на који популације управљају изложеношћу и процењују угрожености.

Полазећи од чињенице да искуство са ванредним ситуацијама изазвани поплавама може негативно утицати на здравље и добробит заједница, бројни аутори (Lamond, Joseph, & Proverbs 2015; Ashok, Premarajan, Rajkumar, & Naik 2019; Kunnathepeedikayil 2020; Makwana 2019; Antronico, De Pascale, Coscarelli & Gullà 2020) су посветили пажњу питањима дугорочних психолошких ефеката стреса и трауме, узрокованих сећањем различитих губитака (Speis, Andreadakis, Diakakis, Daidassi, & Sarigiannis 2019). Емоционална нестабилност, стресне реакције, анксиозност, траума и други психолошки симптоми, често се примећују када је локална заједница суочена са поплавама (Makwana 2019; Perić & Cvetković 2019). Дакле, значајан елемент социјалне угрожености који не треба занемарити је трајност посттрауматских стресних поремећаја.

Резултати бројних студија истичу да су стратегије суочавања, попут примене одређених заштитних мера од поплава, биле повезане са смањеним симптомима менталног здравља (Lamond, Joseph, & Proverbs 2015). Мотивацију шире јавности за учење и предузимање мера ублажавања поплава, контролише њихова свест о ризику од поплаве. Истраживања показују да повећана свест о ризику од поплаве резултује повећаном спремношћу домаћинстава да предузму мере за ублажавање таквих догађаја (Fuchs, Karagiorgos, Kitikidou, Maris, Paparrizos, & Thaler 2017). На перцепцију ризика од поплаве углавном утичу: прошла искуства и демографски фактори, затим цивилно друштво и утицај јавних институција (Ardaya, Evers, & Ribbe 2017).

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет научног истраживања представља испитивање перцепције грађана о угрожавању безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама. Осим тога, предмет истраживања се односи и на испитивање утицаја одабраних фактора (демографски, социо-економски и психолошки) на ниво споменуте перцепције. На основу тога, циљ научног истраживања представља научна дескрипција и експликација утицаја демографских, социо-

економских и психолошких фактора на перцепцију грађана о нивоу угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама. У раду се полази од опште хипотезе да постоји статистички значајан утицај одабраних демографских, социо-економских и психолошких фактора на перцепцију грађана о нивоу угрожавања безбедности локалних једница.

УЗОРАК И НАЧИН ПРИКУПЉАЊА ПОДАТАКА

Имајући у виду актуелну епидемиолошку ситуацију, креиран је електронски упитник, који је по принципу снежне грудве, дистрибуиран грађанима преко различитих друштвених мрежа. Од укупно 350 грађана који су пристали да учествују, 310 је преузело анкетни упитник, док је 40 одбило (укупна стопа прихватања била је 89.74%). Од укупног броја испитаника који су преузели анкетни упитник, 278 грађана је одговорило на сва питања у упитнику, док 32 испитаника није дало своје одговоре (стопа попуњавања анкетног упитника износи 90.64%). Од укупног броја испитаника, жене (64.7%) су заступљеније у односу на мушкарце (35.3%). У односу на године старости испитаника, најзаступљенији су млађи испитаници (46.76%) до 27 година старости, док је најмање представника старије популације преко 60 године старости живота (6.47%). Испитаници са завршеном средњом школом (38.5%) су најзаступљенији у узорку, док је обухваћено најмање испитаника са завршеном основном школом (0.2%). Према брачном статусу, највише је испитаника који су ожењени или удати (35.6%), док је најмање испитаника који су разведени (0.7%). Поред тога, узорком је обухваћено највише испитаника који су запослени (51.4%), као и испитаника са нижим приходима (9%) (Табела 1).

Табела 1. Структура узорка (N = 278)

Варијабла	Категорија	N	%
Пол	Мушки	98	35.3
	Женски	180	64.7
Године	18-27	130	46.76
	28-45	80	28.78
	46-60	50	17.99
	Преко 60	18	6.47

Ниво образовања	Основно	2	0.7
	Средње	107	38.5
	Више	36	12.9
	Високо	80	28.8
	Мастер	51	18.3
Општи просек остварен током основног образовања	Довољан	2	0.8
	Добар	8	2.9
	Врло добар	10	37.8
	Одличан	163	58.7
Брачни статус	Самац/самица	91	32.7
	У вези	69	24.8
	Верен/верена	12	4.3
	Ожењен/удата	99	35.6
	Разведен/разведена	2	0.7
	Удовац/удовица	5	1.8
Родитељ	Да	93	33.5
	Не	185	66.5
Приходи домаћинства	До 25,000 дин.	25	9.0
	25,000-75,000 дин.	60	21.6
	50,000-75,000 дин.	53	19.1
	Преко 90,000 дин.	39	14
	Није дало одговор	101	36.3
Радни статус	Запослен/а	143	51.4
	Незапослен/а	135	48.6

Извор: обрада аутора

ИНСТРУМЕНТ ИСТРАЖИВАЊА

Анкетни упитник садржи две групе питања: а) питања о демографско и социо-економском профилу испитаника; б) питања о угрожавању безбедности локалних заједница у ванредним

ситуацијама изазвани поплавама. Пре него што се приступило реализацији истраживања, спроведено је пилот истраживање са узорком од 20 испитаника. Након пилот истраживања, питања су прецизирана и додатно појашњена. Имајући у виду утврђене недостатке анкетног упитника, њихови резултати нису узети у обзир приликом реализације коначних статистичких анализа. Такво прелиминарно истраживање, омогућило је побољшање дизајна, квалитета питања, тачности скала у самом анкетном упитнику.

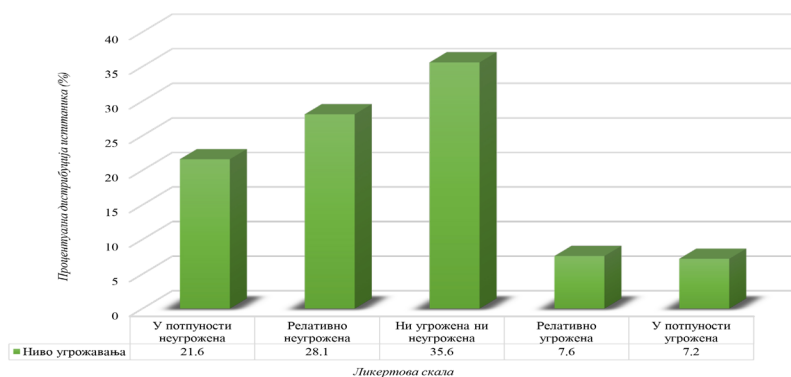
ОБРАДА ПОДАТАКА

У програму за статистичку обраду података (SPSS) су сређени и класификовани сви подаци добијени анкетним испитивањем. По завршетку анкетног испитивања спроведеног електронским путем, приступило се уношењу података у базу и њиховом прегледању и анализи са циљем идентификације и отклањања евентуалних грешака. Након ове фазе, уследила је примена дескриптивне статистичке анализе са циљем даље анализе података. Поред тога, коришћењем Хи-квадрат теста, Т-теста и АНОВА, испитане су повезаности између одабраних независних и зависних променљивих које су предмет нашег истраживања.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Добијени резултати истраживања показују да испитаници у највећој мери сматрају да је безбедност локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама у апсолутној мери неугрожена (Графикон 1). Даље анализе показују да је средња вредност нивоа оцене угрожавања безбедности $M = 2.64$ ($SD = 1.18$), посматрано на Ликертовој скали од 1 до 5. Добијени резултат указује да грађани немају одговарајућу перцепцију ризика, што може довести од озбиљних импликација у односу на саму мотивисаност да унапреде своју безбедност у локалним заједницама.

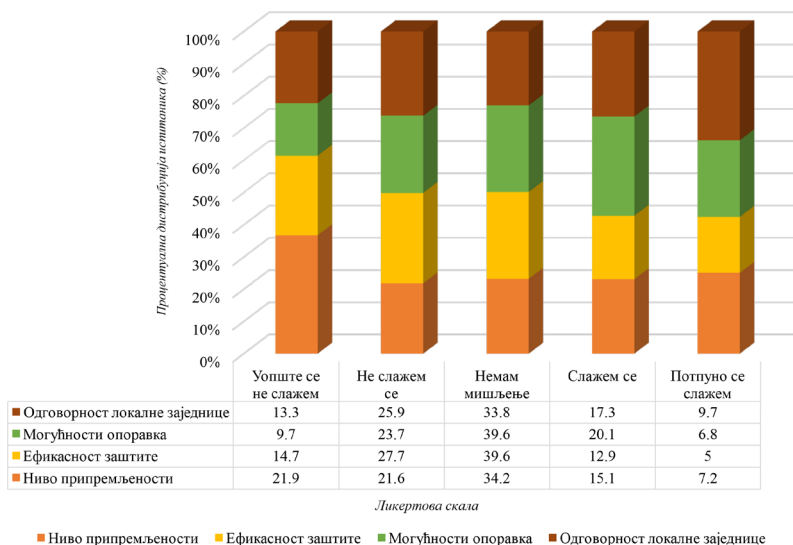
Графикон 1. Перцепција нивоа угрожавања безбедности локалне заједнице у ванредним ситуацијама изазваним поплавама

Извор: обрада аутора

У даљем истраживању, утврдили смо да највећи број испитаника (43.5%) сматра да је локална заједница неприпремљена да заштити њихову безбедност у ванредним ситуацијама изазваним поплавама $M = 2.51$ ($SD = 1.12$). Затим, резултати показују да већина испитаника (39.2%) сматра да је локална заједница неодговорна у погледу предузимања мера да се унапреди ниво безбедности $M = 2.84$ ($SD = 1.15$). Када је реч о нивоу ефикасности предузетих мера да се унапреди безбедност, резултати показују да већина испитаника (42.4%) сматра да су такве мере неефикасне $M = 2.66$ ($SD = 1.04$). Осим тога, приликом разматрања могућности опоравка локалних заједница након њиховог плављења, 33.4% испитаника сматра да не постоји одговарајући предуслови за успешан опоравак $M = 2.91$ ($SD = 1.03$) (графикон 2). Судећи према добијеним резултатима, може се истаћи релативно низак ниво оцене безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама. Сходно томе, на локалном нивоу је потребно предузети одговарајуће планске и друге мере усмерене ка унапређивању отпорности самих локалних заједница.

Графикон 2. Дистрибуција ставова испитаника у погледу различитих димензија угрожавања безбедности локалних заједница

Извор: обрада аутора

Даље анализе показују да највећи број испитаника (43.5%) сматра да не постоји одговарајућа подршка локалних заједница активностима усмереним ка јачању свести о значају спровођења превентивних мера за унапређење безбедности у ванредним ситуацијама изазваним поплавама. Врло важно је истаћи и да је ниво перцепције о знању локалног становништва о процедурама реаговања у таквим ситуацијама на ниском нивоу, имајући у виду да 40% испитаника сматра да оно није довољно. Аларматна је и чињеница да већина испитаника (55.1%) истиче да не постоји квалитетан и ефикасан систем за рано упозоравање, обавештавање и узбуњивање становништва на локалном нивоу. Поражавајући је резултат према којем само 25% испитаника сматра да постоји одговарајући правни систем за потребе заштите и спасавања људи. Насупрот томе, већина испитаника 36.7% наглашава да је угрожена критична инфраструктура на локалном нивоу у ванредним ситуацијама, што утиче на повећање нивоа угрожености целокупне локалне заједнице. Поред тога, 38.9% испитаника истиче да не постоје довољни ресурси за благовремено и ефикасно управљање у ванредним ситуацијама и 43.5% сматра да нису развијени нити се користе савремени алати за унапређивање безбедности у таквим

ситуацијама. Око 43.5% испитаника сматра да се у недовољној мери осмишљавају и имплементирају савремене технологије за унапређење безбедности становништва на локалном нивоу у таквим ситуацијама (табела 2).

Табела 2. Дистрибуција ставовова испитаника о нивоу угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама

Варијабле	M	SD	1	2	3	4	5
Подршка локалне заједнице превентивним мерама	2.74	1.15	15.1	28.4	31.7	16.5	8.3
Ниво знања локалног становништва о процедурама реаговања	2.77	1.06	11.9	28.1	38.5	14.7	6.8
Ниво изграђености система за рано упозоравање и узбуђивање	2.49	1.20	24.5	30.6	24.5	12.9	7.6
Ниво изграђености правног ситета за потребе заштите	2.79	1.07	12.9	25.2	38.8	16.2	6.8
Ниво угрожености критичне инфраструктуре	3.17	1.07	7.9	15.5	39.9	25.2	11.5
Поседовање ресурса за благовремено и ефикасно управљање	2.78	0.99	9.4	29.5	40.3	15.5	5.4
Развијање и коришћење савремених технологија	2.65	1.03	14	29.5	38.5	12.9	5
Ниво дистрибуирања информација о ризицима	2.76	1.13	15.5	24.1	38.1	13.7	8.6
Капацитети и квалитет координације субјеката и снага	2.96	1.01	9.4	19.4	43.9	20.9	6.5
Ниво имплементације иновативних решења	2.59	1.10	17.6	30.6	33.5	11.9	6.5
Страх од угрожавања безбедности	3.12	1.22	10.8	20.1	32.7	19.4	16.9

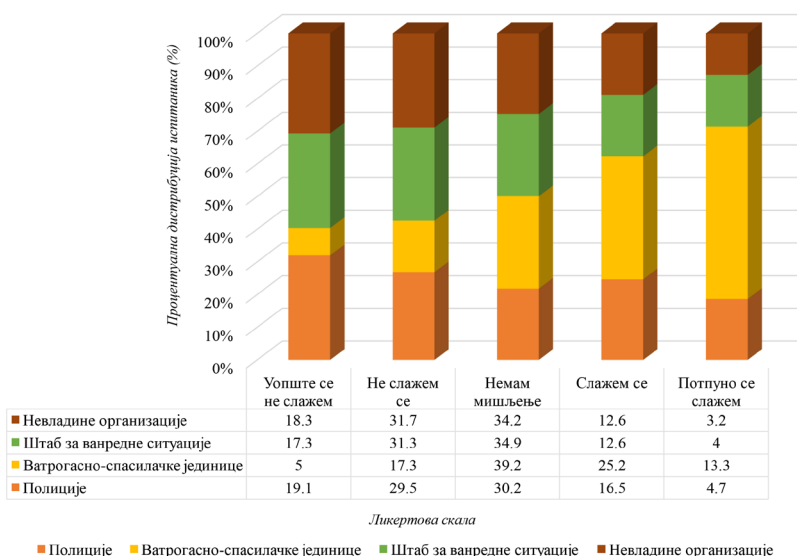
Извор: обрада аутора

Даље анализе показују да већина испитаника (39.6%) сматра да је ниво дистрибуирања информација о ризицима на ниском нивоу. Такође, мањи број испитаника (27.4%) сматра да постоје одговарајући капацитети и квалитети координације субјеката и снага. Много велики број испитаника (48.2%) сматра да не постоји довољан ниво имплементације иновативних решења у области постизања одговарајућег нивоа безбедности. Испитивање ниво страха од угрожавања безбедности показује да се 36.3% испитаника плаши таквих догађаја (табела 2).

Безбедност локалних заједница у великој мери зависи и од нивоа ефикасности реаговања самих интервентно-спасилачких

јединица. Добијени резултати показују да испитаници у највећој мери позитивно оцењују рад ватрогасно-спасилачких јединица $M = 3.24$ ($SD = 1.05$), затим полиције $M = 2.58$ ($SD = 1.11$), локалних штабова за ванредне ситуације $M = 2.55$ ($SD = 1.04$) и невладиних организација $M = 2.51$ ($SD = 1.03$) (графикон 3).

Графикон 3. Перцепција испитаника о ефикасности реаговања интервентно-спасилачких служби у процесу очувања безбедности у ванредним ситуацијама изазваним поплавама

Извор: обрада аутора

У даљим анализама, испитана је повезаност између пола и одабраних варијабли. Добијени резултати показују да не постоји статистички значајна повезаност између посматраних варијабли (табела 3). Судећи према добијеним резултатима, није утврђена статистички значајна разлика између мушкараца и жена у погледу посматраних димензија.

Табела 3. Резултати Т-теста између пола и изабраних варијабли

Варијабле	F	t	Sig. (2-Tailed)	df	M X (SD)	Ж X (SD)
Ниво угрожености локалне заједнице	0.30	-0.18	0.85	276	2.62 (1.16)	2.65 (1.20)
Припремљеност локалне заједнице	3.02	-0.30	0.76	276	2.48 (1.02)	2.52 (1.17)
Ефикасност одговора	0.19	-0.31	0.77	276	2.63 (1.05)	2.67 (1.03)
Ефикасност опоравка	0.79	-0.93	0.34	276	2.83 (1.06)	2.95 (1.03)
Ниво одговорности	0.56	-1.25	0.21	276	2.72 (1.18)	2.91 (1.13)
Развијање алата	2.30	-1.47	0.14	276	2.53 (1.10)	2.72 (0.99)
Поседовање ресурса	0.12	-0.06	0.95	276	2.78 (0.97)	2.68 (1.01)
Информисање о ризицима	1.28	0.28	0.77	276	2.79 (1.21)	2.74 (1.09)
Координација субјеката	0.00	-0.71	0.47	276	2.90 (1.00)	2.99 (1.03)
Ниво изграђености правног система	0.02	-0.72	0.46	276	2.72 (1.08)	2.82 (1.07)
Коришћење иновативних решења	0.03	-1.00	0.31	276	2.50 (1.10)	2.64 (1.10)
Ниво ефикасности реаговања	0.25	-1.00	0.31	276	2.99 (1.13)	3.21 (1.09)
Ниво подршке јачању свести	0.38	-1.63	0.10	276	2.59 (1.17)	2.83 (1.13)
Ниво знања	0.51	1.05	0.47	276	2.86 (1.05)	2.72 (1.06)
Перцепција страха	7.49	-1.09	0.29	276	3.01 (1.12)	3.17 (1.27)

* $p \leq 0.05$; ** $p \leq 0.01$.

Извор: обрада аутора

Резултати Пирсонове корелације показују да постоји статистички значајна повезаност година старости са перцепцијом нивоа угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама ($r = 0.12$, $p \leq 0.005$ – мала корелација) и перцепцијом подршке коју локална заједница пружа

развијању свести и знања грађана о таким опасностима ($r = -0.13$, $p \leq 0.001$ – мала корелација). Резултати показују да године старости објашњавају 1.44% варијансе перцепције угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама и 1.69% перцепције подршке коју локална заједница пружа развијању свести и знања грађана о таким опасностима. Судећи по смеру позитивне корелације у првом случају, може се рећи да са порастом година старости расте и ниво процене угрожености локалних заједница, док је у другом случају, утврђена негативна корелација, која указује да са растом година старости опада ниво перцепције подршке коју пружају локалне заједнице (табела 4).

Табела 4. Резултати Пирсонове корелације између година старости и одабраних варијабли.

Варијабле	Sig. (2-Tailed)	Pearson Correlation
Ниво угрожености локалне заједнице	0.04	0.12*
Припремљеност локалне заједнице	0.83	-0.01
Ефикасност одговора	0.96	-0.00
Ефикасност опоравка	0.16	-0.08
Ниво одговорности	0.74	-0.02
Развијање алата за праћење угрожености	0.10	-0.09
Поседовање ресурса	0.73	-0.02
Информисање о ризицима	0.33	-0.05
Координација субјеката	0.23	-0.07
Ниво изграђености правног система	0.02	-0.13
Коришћење иновативних решења	0.05	-0.11
Ниво ефикасности реаговања	0.06	-0.11
Ниво подршке јачању свести	0.01	-0.13**
Ниво знања	0.02	-0.06
Перцепција страха	0.79	0.01

* $p \leq 0.05$; ** $p \leq 0.01$.

Извор: обрада аутора

Резултати једнофакторске анализе варијансе показују да постоји статистички значајна повезаност образовања испитаника са перцепцијом подршке локалне заједнице у јачању свести и знања

($p = 0.02$), и брачног статуса са перцепцијом страха ($p = 0.003$), док са осталим варијаблама није утврђена статистички значајна повезаност (табела 4). Даље анализе показују да образованији испитаници у већој мери ($x = 2.51$; $sd = 0.81$) истичу да постоји подршка локалних заједница, за разлику од осталих категорија. У односу на брачни статус, утврђено је да разведени испитаници у већој мери осећају страх од угрожавања безбедности у ванредним ситуацијама на локалном нивоу ($x = 2.87$; $sd = 0.96$).

Табела 5. Једнофакторска анализа варијансе резултата одабраних варијабли и брачног статуса, образовања и прихода.

Варијабле	Образовање		Брачни статус		Приходи	
	F	p	F	p	F	p
Ниво угрожености локалне заједнице	0.23	0.86	0.86	0.50	0.23	0.92
Припремљеност локалне заједнице	0.53	0.66	1.51	0.18	1.23	0.29
Ефикасност одговора	0.25	0.85	2.04	0.07	0.77	0.51
Ефикасност опоравка	0.15	0.92	1.30	0.26	0.55	0.69
Ниво одговорности	1.57	0.19	0.73	0.59	0.97	0.42
Развијање алата за праћење угрожености	0.10	0.95	0.75	0.58	0.65	0.62
Поседовање ресурса	1.17	0.32	1.40	0.22	0.38	0.81
Информисање о ризицима	0.10	0.95	0.44	0.81	1.28	0.27
Координација субјеката	0.17	0.91	0.68	0.63	0.47	0.75
Ниво изграђености правног система	0.59	0.62	0.37	0.86	0.98	0.41
Коришћење иновативних решења	1.48	0.21	0.65	0.65	0.86	0.48
Ниво ефикасности реаговања	0.25	0.85	0.95	0.44	1.64	0.16
Ниво подршке јачању свести	3.26	0.02*	0.25	0.93	0.91	0.45
Ниво знања	0.59	0.61	0.45	0.81	0.59	0.67
Перцепција страха	0.44	0.72	2.37	0.03*	1.32	0.26

* $p \leq 0.05$; ** $p \leq 0.01$.

Извор: обрада аутора

ДИСКУСИЈА

Полазећи од испитивања утицаја демографских, социоекономских и психолошких фактора на перцепцију грађана о

нивоу угрожавања безбедности локалних заједница у ванредним ситуацијама изазваним поплавама, утврђени су бројни резултати. Генерално, утврђено је незадовољавајући ниво перцепције ризика и припремљености локалних заједница за угрожавање безбедности ванредним ситуацијама изазваним поплавама. Осим тога, утврђена је и статистички значајна повезаност пола, година старости, брачног статуса и образовања са појединим варијаблама. Локална заједница има примарну улогу у побољшању информисаности грађана, путем благовременог, континуираног и ефикасног пружања информација о ризицима, предузетим мерама са смањење ризика и начинима заштите људи (Cvetković et al. 2021). Упркос томе, тренутни ниво дистрибуирања информација о ризицима од стране локалне заједнице оцењен је незадовољавајућим. На сличан начин оцењен је и ниво развијања и распоређивања алата за праћење напретка у унапређивању отпорности, поседовања ресурса, развијања и имплементирања иновативних решења у управљању поплавама, преузимања одговорности од стране локалне заједнице за ризике од поплава и изграђености правног система и система за рано упозоравање.

У претходним истраживањима, утврђен је утицај демографских и социоекономских фактора на перцепцију угрожавања безбедности локалних заједница, попут пола, старости, здравственог статуса појединца, прихода, врсте стамбене јединице, структуре породице, нивоа образовања, медицинске услуге, занимања и губтка запослења (Bergstrand, Mayer, Brumback, & Zhang 2015). Насупрот налазима студија (Najafi, Ardalan, Akbarisari, Noorbala, & Jabbari 2015; Ashraf & Azad 2015) које указују на већу неспремност и угроженост жена услед укорењених неједнакости у различитим сегментима друштвеног функционисања (моћ одлучивања, учешће у организацијама за припремљеност за ванредне ситуације, приступ ресурсима, друштвено утврђене разлике у улогама и одговорностима итд.), резултати истраживања повезаности пола и перцепције угрожености, показали су да не постоји статистички значајна повезаност између посматраних варијабли, односно да нема статистички значајне разлике између испитаника мушког и женског пола у проучаваном сегменту.

Приликом испитивања корелације између година старости испитаника и друштвене угрожености, утврђено је постојање статистички значајне позитивне корелације, при чему са растом година старости испитаника расте и оцена друштвене угрожености локалне заједнице. Повезаност старости и оцене друштвене

угрожености документовале су и друге студије (Lieberman-Cribbin, Gillezeau, Schwartz, & Taioli 2021). Поред чињенице да су старији људи посебно рањива старосна група, услед смањене способности реаговања и кретања и изложености повећаном ризику од физичких ефеката на здравље након поплава (Fatemi, Ardalan, Aguirre, Mansouri, & Mohammadfam 2017; Cvetković 2020; Salvati, Petrucci, Rossi, Bianchi, Pasqua, & Guzzetti 2018), Ардаја и сарадници су установили да демографски фактори, попут старости, као и прошла искуства, у значајној мери утичу на перцепцију ризика од поплаве (Ardaya, Evers & Ribbe 2017). Примера ради, старији људи могу бити мање припремљени због оптимистичне пристрасности јер су преживели претходне катастрофе без повреда и оштећења (Najafi, Ardalan, Akbarisari, Noorbala, & Jabbari 2015).

Образовање се у литератури о природним катастрофама третира као кључан друштвени и економски фактор у смањењу угрожености (Evariste, Jean, Victor, & Claudia 2018), при чему је факултетско или занатско образовање повезано са повећаном вероватноћом поседовања хитних потрепштина (Najafi, Ardalan, Akbarisari, Noorbala, & Jabbari 2015) и уопште предузимања превентивних мера и већим нивоом припремљености (Cvetković 2016). Са друге стране, преклапање нижих нивоа образовања са ниским примањима, незапосленостју или боравком у изнајмљеном смештајудодатноусложњава штетан утицај поплава на њихову способност опоравка (Malgwi, Fuchs & Keiler 2020). Насупрот споменутим резултатима, налази Једнофакторске анализе варијансе показали су да не постоји статистички значајна повезаност између образовања испитаника и друштвене угрожености од поплава. Дакле, сходно добијеним резултатима, нема статистички значајне разлике између испитаника са завршеном средњом, вишом школом, факултетом и мастер академским студијама.

ЗАКЉУЧАК

Данас, више него икад у прошлости, испољавају се комплексне последице климатских промена на локалном нивоу. Климатске промене су један од главних узрока катастрофа, укључујући земљотресе, поплаве, цунамије, урагане, обилне падавине, зимске мећаве, клизишта итд. Због недостатка информација, нелинеарних услова и временских одлагања, одговор на такве ванредне ситуације захтева брзо и флексибилно доношење одлука у сложеним условима. Разни динамички фактори утичу на трајање активности одговора.

Како би се светска заједница заштитила од будућих поплава неопходно је озбиљније приступити решавању проблема везаних за заштиту, одговор и опоравак након катастрофа. У решавању тако комплексног проблема треба укључити све актере државе и међународне заједнице. Досадашњи приступ се заснивао на ангажовању државних органа у предузимању превентивних акција, одговора и санације, међутим дошло је до промене у схватању значаја улоге свих људи угрожених поплавама. Значај појединаца и њихових активности директно утиче на отпорност читаве заједнице. Јачање капацитета захтева ослањање на знање, вештине и ресурсе који су доступни на локалном нивоу и са којима су људи најчешће упознати као део њихове свакодневице.

Међу становништвом, најугроженије категорије су старији људи и деца и њих у случају катастрофе треба прве евакуисати из угрожених подручја. Планери за помоћ у катастрофама требало би да инкорпорирају веће потребе људи у најнеповољнијем положају у планирање помоћи за катастрофе и такође да имају детаљно знање о обрасцима осетљивости на локалном нивоу како би се пружио одговарајуће циљано олакшање. Један од начина за остваривање споменутог циља свакако је извођење локалних студија. Важност социјалне спремности за ублажавање губитака од поплава истиче се посебно у околностима када су техничке могућности предвиђања и упозоравања ограничене. Локална влада и власти могу осмислити интегрисани план управљања катастрофама који осигурава активно учешће локалних заједница и других заинтересованих страна. Подложност се може смањити организовањем програма за подизање свести и радионица о мерама предострожности и ублажавања са циљем да се заједнице, посебно пољопривредници, припреме за могуће смањење утицаја у будућности. Слично томе, ниво отпорности домаћинства може се повећати пружањем могућности за диверзификацију запослења и средстава за живот, посебно пољопривредницима. Ове активности ће повећати еластичност и на тај начин смањити утицаје у будућности.

Грађанско учешће такође може утицати на перцепцију ризика, јер директно укључивање у пројекте ублажавања ризика од таквих ванредних ситуација може помоћи локалним заједницама да боље схвате и процене сопствену угроженост на поплаве. Волонтирање има потенцијал да повећа број социјалних веза између становника, што доводи до већих залиха структурног социјалног капитала, компоненте која је и изузетно релевантна у фази одговора и опоравка од поплава. Искоришћавање капацитета би стога требало да буде

саставни део стратегија смањења ризика од катастрофа, што је препознато у широко распрострањеној пракси угрожености и процене капацитета. На крају, искоришћавање капацитета за смањење ризика од катастрофе захтева подстицање истинског учешћа људи у процени и унапређивању њихових постојећих знања, вештина и ресурса.

ЛИТЕРАТУРА

- Adame, B., & Miller, C. H. 2016. "Vested interest: developing scales for assessing flooding preparedness." *Disaster Prevention and Management*.
- Antronico, L., De Pascale, F., Coscarelli, R., & Gullà, G. 2020. "Landslide risk perception, social vulnerability and community resilience: The case study of Maierato (Calabria, southern Italy)." *International journal of disaster risk reduction* 46: 101529.
- Ardaya, A. B., Evers, M., & Ribbe, L. 2017. "What influences disaster risk perception? Intervention measures, flood and landslide risk perception of the population living in flood risk areas in Rio de Janeiro state, Brazil." *International journal of disaster risk reduction* 25: 227-237.
- Ashok, V., Premarajan, K. C., Rajkumar, R. P., & Naik, B. N. 2019. "Mental health status of flood-affected adults in rural Tamil Nadu: A cross-sectional study." *CHRISMED Journal of Health and Research* 6 (2): 97.
- Ashraf, M. A., & Azad, M. A. K. 2015. "Gender issues in disaster: Understanding the relationships of vulnerability, preparedness and capacity." *Environment and ecology research* 3 (5) 136-142.
- Babcicky, P., & Seebauer, S. 2017. "The two faces of social capital in private flood mitigation: opposing effects on risk perception, self-efficacy and coping capacity." *Journal of Risk Research* 20 (8): 1017-1037.
- Balsiger, J., & Ingold, K. 2016. "In the Eye of the Beholder: Network location and sustainability perception in flood prevention." *Environmental Policy and Governance* 26 (4): 242-256.
- Barraqué, B. 2017. "The common property issue in flood control through land use in France." *Journal of Flood Risk Management* 10 (2): 182-194.
- Bergstrand, K., Mayer, B., Brumback, B., & Zhang, Y. 2015. "Assessing the relationship between social vulnerability and community resilience to hazards." *Social indicators research* 122 (2): 391-409.

- Brata, A. G. 2017. "The Socio-Economic Impacts of Natural Disasters: Empirical Studies on Indonesia. Netherlands: Reprographics VU Universiteit Amsterdam." Available online also at: <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/42786330/complete+dissertation.pdf> [accessed in Wamena, Papua, Indonesia: January 15, 2018].
- Chakraborty, L., Rus, H., Henstra, D., Thistlethwaite, J., & Scott, D. 2020. "A place-based socioeconomic status index: Measuring social vulnerability to flood hazards in the context of environmental justice." *International journal of disaster risk reduction* 43: 101394.
- Cvetković, V. 2020. *Upravljanje rizicima u vanrednim situacijama*. Beograd: Naučno-stručno društvo za upravljanje rizicima u vanrednim situacijama.
- Cvetković, V. M. 2016. "The relationship between educational level and citizen preparedness to respond to natural disasters." *Зборник радова Географског института "Јован Цвијућ" САНУ* 66 (2): 237-253.
- Cvetković, V. i S. Milašinović, S. 2017. „Teorija ugroženosti i smanjenje rizika od katastrofa." *Kultura polisa* 14 (33): 217-228.
- Cvetković, V., I B. Janković. 2020. "Private security preparedness for disasters caused by natural and anthropogenic hazards." *International Journal of Disaster Risk Management* 2 (1): 23-33.
- Cvetković, V. M., Tanasić, J., Ocal, A., Kešetović, Ž., Nikolić, N., & Dragašević, A. 2021. "Capacity Development of Local Self-Governments for Disaster Risk Management." *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (19).
- Evariste, F. F., Jean, S. D., Victor, K., & Claudia, M. 2018. "Assessing climate change vulnerability and local adaptation strategies in adjacent communities of the Kribi-Campo coastal ecosystems, South Cameroon." *Urban climate* 24: 1037-1051.
- Fatemi, F., Ardalan, A., Aguirre, B., Mansouri, N., & Mohammadfam, I. 2017. "Social vulnerability indicators in disasters: Findings from a systematic review." *International journal of disaster risk reduction* 22: 219-227.
- Fuchs, S., Karagiorgos, K., Kitikidou, K., Maris, F., Paparrizos, S., & Thaler, T. 2017. "Flood risk perception and adaptation capacity: A contribution to the socio-hydrology debate." *Hydrology and Earth System Sciences* 21 (6): 3183.

- Gaćinović, Radoslav. 2020. „Osnovne funkcije države u procesu izgradnje sistema bezbednosti.“ *Politika nacionalne bezbednosti* 11 (19): 277-295.
- Hamidi, A. R., Zeng, Z., & Khan, M. A. 2020. “Household vulnerability to floods and cyclones in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan.” *International journal of disaster risk reduction* 46: 101496.
- Haq, S. M. A., & Ahmed, K. J. 2017. “Does the perception of climate change vary with the socio-demographic dimensions? A study on vulnerable populations in Bangladesh.” *Natural Hazards* 85 (3): 1759-1785.
- Hegger, D. L., Driessen, P. P., Wiering, M., Van Rijswijk, H. F., Kundzewicz, Z. W., Matczak, P., & Ek, K. 2016. “Toward more flood resilience: Is a diversification of flood risk management strategies the way forward?.” *Ecology and Society* 21 (4).
- Hu, P., Zhang, Q., Shi, P., Chen, B., & Fang, J. 2018. “Flood-induced mortality across the globe: Spatiotemporal pattern and influencing factors.” *Science of The Total Environment* 643: 171-182.
- Jeong, S., & Yoon, D. K. 2018. “Examining vulnerability factors to natural disasters with a spatial autoregressive model: The case of south korea.” *Sustainability* 10 (5): 1651.
- Jong, P., & Brink, M. V. D. 2017. “Between tradition and innovation: developing Flood Risk Management Plans in the Netherlands.” *Journal of Flood Risk Management* 10 (2): 155-163.
- Kang, H., Tao, W., Chang, Y., Zhang, Y., Xuxiang, L., & Chen, P. 2018. “A feasible method for the division of ecological vulnerability and its driving forces in Southern Shaanxi.” *Journal of Cleaner Production* 205: 619-628.
- Kunnathepeedikayil, S. 2020. “The Long-Term Mental Health Consequences of Floods and Landslides in Thrissur District, Kerala, India.” Doctoral dissertation.
- Lamond, J. E., Joseph, R. D., & Proverbs, D. G. 2015. “An exploration of factors affecting the long term psychological impact and deterioration of mental health in flooded households.” *Environmental research* 140: 325-334.
- Lieberman-Cribbin, W., Gillezeau, C., Schwartz, R. M., & Taioli, E. 2021. “Unequal social vulnerability to Hurricane Sandy flood exposure. *Journal of exposure science & environmental epidemiology*” 31 (5): 804-809.
- Loucks, D. P. 2015. “Debates—Perspectives on socio-hydrology: Simulating hydrologic-human interactions.” *Water Resources Research* 51 (6): 4789-4794.

- Mabuku, M. P., Senzanje, A., Mudhara, M., Jewitt, G., & Mulwafu, W. 2018. "Rural households' flood preparedness and social determinants in Mwandia district of Zambia and Eastern Zambezi Region of Namibia." *International journal of disaster risk reduction* 28: 284-297.
- Makwana, N. 2019. "Disaster and its impact on mental health: A narrative review." *Journal of family medicine and primary care* 8 (10): 3090.
- Malgwi, M. B., Fuchs, S., & Keiler, M. 2020. "A generic physical vulnerability model for floods: review and concept for data-scarce regions." *Natural Hazards and Earth System Sciences* 20 (7): 2067-2090.
- Mendoza, M. T., & Schwarze, R. 2019. "Sequential Disaster Forensics: A case study on direct and socio-economic impacts." *Sustainability* 11 (21): 5898.
- Mi, Z., Wei, Y. M., Wang, B., Meng, J., Liu, Z., Shan, Y., & Guan, D. 2017. "Socioeconomic impact assessment of China's CO2 emissions peak prior to 2030." *Journal of cleaner production* 142: 2227-2236.
- Najafi, M., Ardalan, A., Akbarisari, A., Noorbala, A. A., & Jabbari, H. 2015. "Demographic determinants of disaster preparedness behaviors amongst Tehran inhabitants, Iran." *PLoS currents*, 7.
- Ocal, A. 2019. "Natural Disasters in Turkey: Social and Economic Perspective." *International Journal of Disaster Risk Management* 1 (1): 51-61.
- O'Neill, E., Brereton, F., Shahumyan, H., & Clinch, J. P. 2016. "The impact of perceived flood exposure on flood-risk perception: The role of distance." *Risk Analysis* 36 (11): 2158-2186.
- Oulahan, G., Mortsch, L., O'Connell, E., Harford, D., & Rutledge, A. 2019. "Local practitioners' use of vulnerability and resilience concepts in adaptation to flood hazards." *Climatic Change* 153 (1-2): 41-58.
- Papathoma-Köhle, M., Gens, B., Sturm, M., & Fuchs, S. 2017. "Matrices, curves and indicators: A review of approaches to assess physical vulnerability to debris flows." *Earth-Science Reviews* 171: 272-288.
- Perić, J., I V. Cvetković 2019. "Demographic, socio-economic and psychological perspective of risk perception from disasters caused by floods: case study Belgrade." *International Journal of Disaster Risk Management* 1 (2): 31-43.

- Rufat, S., Tate, E., Burton, C. G., & Maroof, A. S. 2015. "Social vulnerability to floods: Review of case studies and implications for measurement." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 14: 470-486.
- Salvati, P., Petrucci, O., Rossi, M., Bianchi, C., Pasqua, A. A., & Guzzetti, F. 2018. "Gender, age and circumstances analysis of flood and landslide fatalities in Italy." *Science of the total environment* 610: 867-879.
- Stajić, Ljubomir. 2021. „Načela ekonomske bezbednosti.“ *Politika nacionalne bezbednosti* 12 (20): 111-125.
- Speis, P. D., Andreadakis, E., Diakakis, M., Daidassi, E., & Sarigiannis, G. 2019. "Psychosocial vulnerability and demographic characteristics in extreme flash floods: The case of Mandra 2017 flood in Greece." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 41: 101285.
- Terti, G., Ruin, I., Anquetin, S., & Gourley, J. J. 2015. "Dynamic vulnerability factors for impact-based flash flood prediction." *Natural Hazards* 79 (3): 1481-1497.
- Vibhas, S., Adu, G. B., Ruiyi, Z., Anwaar, M. A., & Rajib, S. 2019. "Understanding the barriers restraining effective operation of flood early warning systems." *International Journal of Disaster Risk Management* 1 (2): 1-17.
- Zhong, S., Yang, L., Toloo, S., Wang, Z., Tong, S., Sun, X., & Huang, C. 2018. "The long-term physical and psychological health impacts of flooding: a systematic mapping." *Science of the total environment* 626: 165-194.

Vladimir M. Cvetković

Faculty of Security Studies, University of Belgrade

Sandra Radonjić

*Scientific and Professional Society for Risk Management in
Emergency Situations, Belgrade*

ENDANGERING THE SECURITY OF LOCAL COMMUNITIES IN EMERGENCY SITUATIONS CAUSED BY FLOODS

Resume

Starting from the increasingly frequent natural and anthropogenic emergencies in Serbia, the goal of scientific research is scientific description and explication of the impact of demographic, socio-economic and psychological factors on citizens' perception of the level of endangering the safety of local communities in flood emergencies. About 248 adult citizens in the area of the city of Belgrade were surveyed by the method of random sampling, according to the snowball principle. The results of the research show that there is no statistically significant correlation between gender, the level of education of the respondents and the perception of different dimensions of security threats. In contrast, the existence of a statistically significant correlation between the perception of endangering the safety of local communities and the age of the respondents was established. The conducted research contributes to the improvement of the theoretical and empirical fund of scientific knowledge in the field of emergency management. The implications of the research are multiple and they enable decision makers to design, develop and implement strategies and campaigns aimed at improving the safety of local communities from the consequences of natural emergencies.

Keywords: security, emergencies, threats, local communities, floods

*Јован Јањић**

Институт за политичке студије, Београд

УРУШАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ АКЦИЈАМА РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ**

Сажетак

Римокатоличка црква имала је у Аустро-Угарској монархији заштитника и носиоца римокатоличке вере. Зато је њен рат против Србије, 1914. године, благословила, подстицала и охрабривала. А, самим тим, била је против стварања југословенске државе делом и на етничком простору јужнословенских народа који су до тада били под влашћу Хабсбуршке монархије. Ипак, прихвата реалност стварања јединствене јужнословенске државе, али – како се види из архивских докумената који се овде изворно објављују – својим акцијама, посебно међу школском децом и омладином, урушава безбедност Југославије.

Такво деловање Римокатоличке цркве, међутим, изазивало је и реакције омладине, што се види и из једног писма бискупа крчког Јосипа др Сребрњића министру просвете Краљевине Југославије др Раденку Станковићу, у којем се жали на демонстрације школске младежи, у Крку, у Бискупској улици, на навечерје прославе Дана уједињења јужнословенских народа, 1932. године.

Кључне речи: Римокатоличка црква, Србија, Аустро-Угарска монархија, Југославија, рат, геноцид, прозелитизам

* Контакт: jovan.janjic@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

СТВАРАЊЕ ЈУЖНОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Пре него што је створена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (потоња Југославија), јужнословенских народа било је под аустро-угарском влашћу више него у обе слободне српске државе, у Србији и у Црној Гори (Ђоровић 1933, 570). С отпочињањем Великог (Првог светског) рата, увиђало се да ће он донети крупне промене у друштвеном животу и у државним пословима не само на тлу изазивача рата, пре свих Аустро-Угарске и Немачке, него и на много ширем простору. Сваком разумном и самосвесном (јужно)словенском човеку мора да је било јасно да би победа Централних сила довела до јачања превласти Немаца и Мађара, главних учесника у тадашњем рату, а то би онда утицало да положај јужнословенских народа под аустро-угарском влашћу буде још тежи него што је до тада био. Зато се од почетка рата све гласније чују захтеви за заједнички рад са Србијом, а против Аустро-Угарске. У правцу таквог деловања прва се изјаснила *Хрватска стража* у Буенос Ајресу, само пет дана по аустро-угарској објави рата Србији, 3. августа (21. јула) 1914. године.

Српске државне власти биле су добро упознате са таквим тежњама. Отуда, након слома аустроугарске офанзиве у јесен прве ратне године, Народна скупштина Краљевине Србије, 7. децембра (24. новембра) 1914. године, у Нишу, једногласно одобрава изјаву Министарског савета (владе) да сматра „као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања, које је, у тренуцима када је започето, постало уједно борбом за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца“ (Ђоровић 1933, 570).

Почетком 1915. године, да би се појачао интерес Европе за такве тежње, основан је Југословенски одбор. На његово чело изабран је др Анте Трумбић, бивши председник општине Сплит и један од најутицајнијих хрватских политичара. У Одбор је ушло и више других политичара избеглих из Аустро-Угарске монархије: и Срба, и Хрвата, и Словенаца. Из Србије у Одбор је ушао само Павле Поповић, професор књижевности на Београдском универзитету, који је од раније одржавао и личне и књижевне везе са људима изван Србије (Ђоровић 1933, 571-572).

Седиште Југословенског одбора било је у Лондону. Материјално помаган од Српске владе, он ће постати формални политички заступник интереса јужних Словена са подручја Аустро-Угарске (Јовановић 2005а, 234).

Свој први манифест Југословенски одбор објавио је на Бурђевдан 1915. године. Био је то мемоар о југословенском питању, предан француској влади и руском посланику у Паризу, а потом и енглеској влади. „Читав југословенски народ, Срби, Хрвати и Словенци, сви ми очекујемо од овога рата уједињење свију народних удова и читавог свог територија у једну независну државу“, истицано је том приликом. „Борба Србије и Црне Горе није борба освајачка за проширењем граница, ове су двије српске државе протагонисти у ослобађању свих Југословена, и њихова је задаћа свију нас: зајамчити нашу народну егзистенцију на нашем уједињеном земљишту.“ (Ђоровић 1933, 572).

Према сведочењу члана Југословенског одбора Фрање Супила, који је, након потписивања Лондонског уговора 1915. године, био у Петрограду, када је са српске стране тражено од Руске владе да се заузме за стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца – Русија није желела уједињење Југословена, јер није веровала Хрватима као католицима (Ђоровић 1933, 571).

Две године касније, док су српско државно руководство и војска још боравили на Крфу, на разговор са Српском владом долазе представници Југословенског одбора. Преговори су трајали више до месец дана, а потом окончани политичком погодбом, 20. (7) јула 1917. године, издавањем декларације у 14 тачака, којом је прокламовано да ће, по окончању рата, три једноплемена народа: Срби, Хрвати и Словенци, ступити у државно-правну везу, склапањем заједничке, независне, уставне, демократске и парламентарне монархије, под српском династијом Карађорђевића. Успостављени принципи парламентаризма и уставности стваране нове заједничке државе били су обострано прихватљиви. Државни централизам и монархистичко уређење однели су превагу у односу на федерализам и републиканство, за које су се залагали поједини представници Југословенског одбора (Јовановић 2005б, 236).

На конференцији у Женеви, крајем октобра 1918. године, донета је нова декларација, коју је председник Српске владе Никола Пашић био принуђен да потпише. Под притиском српске опозиције, која се солидарисала са члановима Југословенског одбора, привремено је одустајао од принципа на којима је почивала Крфска декларација. Заговарало се да нова држава буде савез федералних јединица, спојених само појединим битним министарствима. Преговарачи су ставили своје потписе на Женеvску декларацију, али она није имала обавезујућу снагу (Јовановић 2005в, 239), нити је имала битног утицаја на потоњи след догађаја.

Први светски рат дефинитивно је завршен 11. новембра 1918. године, након захтева немачке Врховне команде да се обуставе непријатељства и да се потпише примирје.

Аустро-Угарска монархија у рату је поражена, што ће довести до њеног распада. Од раније осећајући се спутанима и угроженима у таквој државној творевини, њени поданици: Чеси, Пољаци, Словаци, Румуни, Срби, Хрвати и Словенци, тражили су пут до својих националних држава, а у таквој ситуацији долази и до потпуног раздвајања између Мађара и Аустријанаца.

С расулом Хабсбуршке монархије довршавају се акције на јужнословенском уједињењу. У Загребу, 6. октобра 1918, образовано је Народно вијеће Словенаца, Хрвата и Срба, као политичко представништво народа Хрватске и Славоније, Ријеке, Далмације, Босне и Херцеговине, Истре, Трста, Горишке, Крањске, Корушке, Штајерске, Прекомурја, Међумурја, Барање, Бачке, Баната. Ово веће потом (19. октобра 1918) издаје декларацију о властитом преузимању вођења народа; и захтева да се Словенци, Хрвати и Срби уједине на читавом етничком простору у јединствену и суверену државу.

Хрватски државни сабор, затим (на својој седници, 29. октобра 1918), одлучује да се раскину „сви досадашњи државно-правни одношаји и везе између Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације, с једне стране, те Краљевине Угарске и царевине Аустрије, с друге стране“, а да покрајине, назване независном државом, приступе „у заједничку народну суверену државу Словенаца, Хрвата и Срба на цијелом етнографском подручју тога народа“ (Стругар 2010, 444).

Дакле, иде се на обједињавање јужнословенских етничких простора под једним, новим државним кровом. Том приликом Хрватски сабор сву своју власт преноси на Народно вијеће. Истог дана образује се нова влада за Хрватску и Славонију; односно, стара влада проширује се са неколико чланова из Народног већа.

Народни свет (веће) у Љубљани, истог дана (29. октобра 1918), на јавном збору родољубивог грађанства, проглашава „отцепљење Словеније од Аустро-Угарске монархије и њено уједињење са Југославијом“. (Стругар 2010, 444) Дакле, уједињење са браћом Хрватима и Србима у једну државу. И у Словенији се образује нова влада. Такође, и у Босни и Херцеговини, и у Далмацији.

Тако, Народно вијеће постаје врховна власт у земљи (на јужнословенским просторима дотадашње Аустро-Угарске монархије). Извршна власт пренесена је на покрајинске владе, које су бирала покрајинска народна већа, а потврђивало их Председништво Народног вијећа у Загребу (Ћоровић 1933, 576).

Средишњи одбор Народног вијећа, 24. (11) новембра 1918. године, доноси одлуку о проглашењу „уједињења државе Словенаца, Хрвата и Срба, образоване на целом непрекинутом југословенском простору бивше Аустро-Угарске монархије са Краљевином Србијом и Црном Гором у у јединствену државу Срба, Хрвата и Словенаца“ (Ђоровић 1933, 577).

Српски народни одбор, основан у Новом Саду, 3. новембра 1918, десет дана по оснивању, преузима власт у граду, припрема и сазива – за 25. (12) новембар 1918. у Новом Саду – Велику народну скупштину Срба, Буњеваца и осталих Словена у Банату, Бачкој и Барањи. Проглашава се непосредно уједињење тих области – Војводине – са Србијом (Стругар 2010, 445).

Дан раније, 24. новембра 1918. Збор изасланика народних већа Срема, одржан у Руми, изјаснио се за јединствену и демократски уређену државу Срба, Хрвата и Словенаца, на челу са династијом Карађорђевић. Овај став и захтев упућени су посредством Народног вијећа у Загреб, које је условљено да што пре оствари „јединствену заједничку владу нове југословенске државе“. А, уколико се то не би остварило, заступници Срема на збору у Руми одлучили су се за „непосредно присаједињење“ Краљевини Србији (Димић 2001, 31-32).

Велика народна скупштина српског народа у Црној Гори, са заседањем у Подгорици, 26. новембра 1918. такође чини велики историјски корак: полазећи од начела „самоодређења народа“, доноси одлуку „да се Црна Гора с братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троплеменог народа Срба, Хрвата и Словенаца“ (Димић 2001, 32).

Тако, учињено је све што је неопходно да, легитимно и легално, 1. децембра (18. новембра) 1918. године, у Београду, дође до свечаног проглашења уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу.

Нова држава – Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца – тада је имала око 11.900.000 становника. Коначне границе биле су јој одређене уговорима о миру 1919. и 1920. године. Под њено окриље ушле су: краљевине Србија и Црна Гора, аустријске круовине Крањска и делови круовина Штајерске и Коруске, круовина Далмација, Хрватска и Славонија, које су биле полуаутономне територије Угарске, Војводина, која је била саставни део Угарске, и Босна и Херцеговина, територије под управом заједничког аустро-угарског Министарства финансија (Дедијер 1973, 403).

ОСЛОБОДИЛАЧКИ ПОХОД СРПСКЕ ВОЈСКЕ

Након што је Српска војска, уз помоћ савезника, поразила окупаторе и сасвим ослободила своју земљу, из дотадашњих крајева под аустро-угарском влашћу уследиле су учестале молбе српској Врховној команди да се Српска војска упуту и у њихове крајеве, ради обезбеђења граница и да се обезбеди јавни ред и мир. С таквим захтевима у Београд су стизали телеграми, писма, посебна изасланства (Стругар 2010, 446-453).

Прегледајући архиву таквих захтева, академик др Владо Стругар, историчар и пуковник по чину, сумира, па записује: „Сви поручују: нека Српска војска дође што пре да у њиховом месту и крају чува мир, да заштити становништво и његову имовину“ (Стругар 2010, 453).

Конкретно: Влада Народног вијећа у Загребу тражи да дође Српска војска како би уз њену помоћ очувала друштвени поредак и да би она била препрека Италијанима на приморју, али и да би одбила Мађаре на Драви и Мури.

Влада Народног већа у Љубљани жели да Српска војска у Словенији буде гарант у заштити националне власти и граница према Италији и Аустрији.

Народно вијеће из Сарајева позива Српску војску да у Босни и Херцеговини чува нову власт и постојеће друштвене односе.

Покрајинска влада у Сплиту очекује да Српска војска спречи италијанско ширење у Далмацији.

Народно вијеће у Боки Которској дочекује и цени Српску војску као националну заштиту наспрам јаке италијанске војне снаге у том крају... (Стругар 2010, 474)

У мноштву позива, кака бележи академик Стругар, често је тих дана изговарано: нека Српска војска дође, да се појави, даје народ види, бар десетак људи кад би дошло донело би ратничку славу и смирујуће оличење жртвовања Србије за властити опстанак и југословенско ослобођење (Стругар 2010, 475).

Једноставно речено, српска Врховна команда није била у прилици да у Хрватску и у Словенију упуту онолико војске колико је из ових покрајина тражено (Стругар 2010, 448).

Наравно, Српска војска позивана је и дочекивана, и за те крајеве и за тај народ, као – ослободилачка војска.

РАТНА МИСИЈА РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Уз аустро-угарску државу у Првом светском рату све време стајао је Ватикан (Дурковић – Јакшић 1990, 499). На однос Ватикана према Србији није утицао ни конкордат између Краљевине Србије и Свете столице у Риму, потписан пред почетак рата, 11/24. јуна 1914. године¹, а према којем је римокатоличко свештенство у српској држави било у повлашћеном положају у односу на већинско православно свештенство (Дурковић – Јакшић 1990, 472-473).

Римокатоличка црква благословила је, подстицала и охрабривала рат који је Аустро-Угарска монархија 1914. повела против Србије. Види се то, осим по делу, и из разних докумената тога доба, из изјава неких од тадашњих највиших представника Римокатоличке цркве, као и световних званичника који су се са њима састајали. Аутор монументалног дела *Magnum Crimen* академик др Виктор Новак, сублимирајући мноштво научно утврђених чињеница из аутентичне архивске грађе и других извора констатује: „Аустријски цар који је објавио рат Србији у Божје име, зацијело зато што је био најкатоличкији од свих католичких владара и апостолски краљ угарски, желио је да има пуну подршку Свете столице за овај рат. И он ју је у пуној мјери и добио.“О томе сведочи иједна депеша упућена из Рима 29. јула 1914. у Беч, аустроугарском министру спољних послова. Депешу је упутио аустроугарски посланик при Ватикану гроф Мориц Палфи. Овај документ, након што је први пут објављен 1926. године, изазвао је велику полемику, па је ватиканска и друга клерикална штампа настојала да оповргне његову аутентичност. Али, упркос томе, овај документ, који се чува у бечком државном архиву (Р. А. 801. Interna. LXX.), како је установио Виктор Новак, „ужива пуну хисторијску аутентичност“ (Novak[1948] 1986, 21).

У овом документу, дешифрованом и објављеном, од научника неоспорног ауторитета, у службеној публикацији Комисије за новију аустријску историју, поред осталог, се каже: „Његова Светост (папа – прим. Ј.Ј.) је у више махова изразила своје жаљење што је

1 Народна скупштина Краљевине Србије са свог заседања у Нишу, 26. јула 1914. године, послала је министру просвете и црквених послова *Закон о конкордату између Србије и Свете столице у Риму*, ради „највише потврде“. На ратном попришту у Ваљеву, 24. августа 1914. године, Закон, у име оболелог краља Петра I, потписао је престолонаследник Александар, а испод његовог потписа и председник Министарског савета и министар иностраних дела Никола Пашић, као и сви члнови Владе. Потом је Закон објављен у званичним *Српским новинама*, у броју 199, од 3. септембра 1914. као и засебно у Нишу 1915. Иако је започео рат, Србија је на време ратификовала и објавила текст конкордата, док је Ватикан то урадио тек 7/20. марта 1915. године (Љубомир Дурковић – Јакшић, *Србија и Ватикан 1804-1918*, 478).

Аустроугарска пропустила да казни свог опасног дунавског сусједа (Србију – прим. Ј.Ј.). Могло би се упитати због каквих се разлога католичка црква показује тако ратоборна у вријеме кад њоме управља поглавар који је прави светац и сав прожет истински апостолским идејама? Одговор је врло једноставан. Папа и Курија виде у Србији разорну болест, која мало помало нагриза монархију до сржи и која ће је, временом, расточити“ (Novak [1948] 1986, 21-22).

Још пре него што је Аустро-Угарска објавила рат Србији (28. јула 1914), баварски отпавник послова у Ватикану Ото фон Ритер, 26. јула 1914. године, обавештава своју владу да је сазнао да „Папа одобрава енергичну акцију Аустрије против Србије“ (Живојиновић 1978, 15).

Тадашњи папа Пије Х, након што је Аустро-Угарска започела рат, у разговору са чланом папске пратње кнезом Станиславом де Витеном, почетком августа 1914. казује: „У току последње недеље од мене су захтевали да интервенишем у интересу мира. Међутим, једини владар код кога сам могао да интервенишем био је цар Фрања Јосип, који је увек био одан Св. столици. Из обзира праведности према њему нисам то могао да учиним, зато што рат који је водила Аустро-Угарска представља *праведан рат*“ (Живојиновић 1978, 17).

Кад је почео рат, највиши представници Римокатоличке цркве на јужнословенским просторима отворено следе аустрофилску и антисрпску политику, дајући свој злокобни допринос рату против православног народа на истоку, у Србији. Тако, загребачки надбискуп др Анте Бауер благосиља хрватске домобране пред полазак у рат на православну браћу, а народ верника чији је пастир тражи да од Мајке Божје измоле „побједу над непријатељем“, тј. над Србима (Novak[1948] 1986, 23).

На војничкој свечаности у Черномерцу, близу Загреба, 31. јула 1914, пред постројеним трупима, надбискуп Бауер, између осталог, говори:

„Хрвати јунаци! Бог Вас зове у Бој. Бог, вјечна Правда, зове Вас, да у рукама његовим будете осветници онога неђјела у Сарајеву (убиство аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда – прим. Ј.Ј.) које је краљу нашему отело чврсту потпору у старим данима, а његовим вјерним народима смјерало уграбити наду у велику будућност.

Хрвати јунаци! храбро пођите у бој и знајте да се у најтеже часове Ваше руке милијуна дижу Господу на побожну молитву. Нека побједу даде Вама и срећу оружју Вашем.

Хрвати јунаци! пођите јуначно и благослов Божји свуда с Вама.“

А месец дана касније, у Реметама, надамак Загреба, исти надбискуп, обраћајући се „широким масама“, позваним да учествују у процесији, истиче да је рат против Србије „праведан“ и „свет“ (Novak [1948] 1986, 23-24).

С истом, ратоборном реториком наступа и љубљански бискуп др Антон Бонавентура Јеглић. Он, 11. августа 1914. године, након одржане црквене службе, пред словеначким војницима, држи ратнички говор, поред осталог, говорећи:

„Мужеви! Зове вас цар да оружјем у руци браните католичку Аустрију, нашу католичку царску породицу од заклетих непријатеља самог Исуса, присутног у сакраменту љубави. (...)“

Мужеви! Како узвишен, како свет, како Богу угодан је бој у који сте позвани!“ Говор војницима завршава речима да их је Бог дигао „у свети бој за предоброг цара, у казнени бој против несавјесних злочинаца“ (Novak [1948] 1986, 26).

С истом мржњом, која никако не иде са вером хришћанском, којом су се маскиракли, наступао је и сарајевски (врхбосански) надбискуп Јосип Стадлер. Његове присталице водиле су заведене римокатоличке и муслиманске масе у разарању и паљењу српске имовине, производећи и на тај начин у јавности такво расположење које у односу према Србима производи отворено непријатељство.

Његов помоћник (помоћних врхбосанског бискупа) др Иван Шарић на дан убиства престолонаследника Фердинанда испева песму, којом подстиче мржњу и освету према Србима. Бога позива, поетски и алегоријски, да „грудној звијери и гујама суди“. Песма је објављена у штампи, али и засебно штампана и дељена народу пред црквама. И на тај начин „мобилисана“ је мржња против православних Срба. А кад је мржња овладала и кад је започела мобилизација за оружани рат, бискуп Шарић благосиља оружје војника римокатолика и муслимана у Сарајеву; подстиче борбени дух и призива Бога у помоћ за „свет“ и „праведан“ рат против непријатеља цара и краља, римокатоличке вере и „хрватске Босне“ (Novak [1948] 1986, 29-33).

На насиље којем су били изложени Срби после Сарајевског атентата, ипак, реагује један високи римокатолички прелат – фра Алојзије Мишић, бискуп у Мостару. Згрожен оним што се дешавало и по плану спроводило, и лично потрешен оним што се око њега збивало у Херцеговини, он је упозорио своју паству да се не да завести нељудским делима. Светштенству и пастви упућује посебну

посланицу у вези дешавања после сарајевског атентата, у којој, поред осталог, пише:

„Сазнали смо, ојађени у души, да су неки између вјернога стада минулих дана далеко се заборавили својих кршћанских дужности и дали се завести од објестне млађарије, који сију мржњу, немир и несклад, одвојили се од правога кршћанскога стада и убројили се у чету, којој није свето поштивати туђи иметак, те скојим у друштву околу по градовима у разним навратима револуционарно обилажаху и на штету ближњем поганским и управо дивљим начином куће разваљиваху, квар по трговини и по зградама велики проузроковаху“ (Novak [1948] 1986, 34).

Све време рата Ватикан је радио на томе да очува Аустро-Угарску; самим тим, био је против ратних циљева Србије (Дурковић – Јакшић 1990, 499).

Ватикан није могао да спречи победу Србије, и савезника, у рату; није могао ни да спречи стварање јужнословенске државе, у границама у којима је она створена. Али, и стварање те нове државе, Римокатоличка црква користи за остварење својих, увек присутних прозелитских намера. Након уједињења јужнословенских народа, надбискуп загребачки Антун Бауер, у име бискупа у новој држави, који су се састали у Загребу да се посаветују о пословима и потребама својих бискупија, пише писмо римском папи Бенедикту XV, извештавајући га о приликама у којима делује Римокатоличка црква у новој држави, у земљи где се, како то описује потоњи ревносни професор Православног богословског факултета у Београду Љубомир Дурковић – Јакшић, *још пушила проливена српска крв за слободу*. Папа узвраћа писмом 12/25. августа 1919. године, износећи у свом одговору „заповед“ надбискупу и осталим бискупима на јужнословенским просторима „напокон да се постигне прежељни повратак несједињених цркви у средиште апостолског јединства“ (Дурковић – Јакшић 1990, 539).

Налаже се проверавање, превођење православних у римокатоличку веру.

АНТИДРЖАВНО ДЕЛОВАЊЕ РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Римокатоличка црква потом ће радити на урушавању безбедности Југославије, односно на њеном разбијању. О томе сведоче и два архивска документа, која овде излажемо, о антијугословенском деловању Римокатоличке цркве међу школском децом и омладином.

А ту је и писмо једног бискупа о тамо какво (антијугословенско) расположење је било захватило хрватску школску младеж на острву Крк (ови документи се чувају се у Архиву Југославије, у Фонду Министарства просвете Краљевине Југославије).

Начелник Главног Ђенералштаба Војске Краљевине Југославије, на крају 1930. године, доставио је министру војске и морнарице Краљевине Југославије извештај о оснивању католичких друштава у Словенији, чији се чланови заветују да се неће примати службе у активној војсци. Препис овог извештаја Ђенералштабно одељење Министарства војске и морнарице Краљевине Југославије, на почетку 1931. године, доставља министру просвете Божидару Максимовићу.

У том извештају се каже:

„Главни Ђенералштаб добио је из свога извора под 29. децембром пр. године обавештење да су се почела у Словеначкој оснивати нека католичка друштва чији се чланови заветују да ни они, а ни чланови њихових породица неће бити резервни официри, нити се примати службе у активној војсци.

Целу ову акцију води католичко свештенство по добивеним упутствима из Рима, а према којима треба да се нарочита пажња обрати на подизање омладине, односно најмлађих генерација, са којима ови деструктивни елементи највише рачунају.

Према овоме обавештењу, свештеници треба да ову акцију воде путем црквених проповеди, приликом исповеди, по школама итд. Тако исто ови свештеници примају новчане помоћи из Италије које деле међу поједине породице, наводећи да је ово послао папа и да су на тај начин они ближи Италијанима но Србима.

Према овоме обавештењу, ова се акција води и по школама, где су већином сви учитељи верски затуцани, па су тако на дан 1. децембра пр.године управитељи школа у Словеначакој одржали говоре, не у ономе смислу како би требало учити овом приликом. У тим говорима је као из беде помињато где-где име Њ. В. Краља, а и то благодарећи само соколским друштвима, која су присуствовала овим свечаностима, а која су одушевљени поборници за југословенску идеју.

Због оваквог држања Сокола, начелници тамошњих општина наводно стављају у свој буџет врло бедне суме новца за соколство.

Према овоме обавештењу, соколска омладина, којој је Београд идеал, у свакој прилици показује своју патриотску одушевљеност, али је и очајна, јер види да су непријатељи наше државе, католици одани Риму и папи, остали и даље општински већници, учитељи, на

најважнијим местима државне управе итд., који са тих места убијају углед Југословенству и Соколу.

Према овоме обавештењу, у Словенији свесна омладина са жаљењем констатује да, докле се стање у Хрватској окреће ка Југословенству, дотле се у Словенији осећа падање Југословенства и јачање сепаратистичког духа.“

Испод преписа овог извештаја, пише да се он доставља „ради увиђаја и даље надлежности“, уз напомену да су о овом проблему извештени и министар унутрашњих послова и министар правде.

Писмо потписује министар војске и морнарице, почасни ађутант Њ. В. Краља, армијски ђенерал (својеручни потпис нечитак) (АЈ, 66, 86-254, 17. јануар 1931).

Годину дана касније, командант Јадранске дивизијске области редовним путем доставља министру војске и морнарице Краљевине Југославије представку о томе како римокатоличко свештенство и монаштво деструктивно, антијугословенски делује на ђаке основних школа и ученике фрањевачких гимназија. У том документу се каже:

„На повереној ми дивизијској територији постоји више основних школа милосрдних сестара, а на Широком Брегу и фрањевачка гимназија. Ове школе утичу врло јако на васпитање младежи хрватског дела народа ових крајева. Уверио сам се у више махова, што је и опште познато, да је безмало целокупно католичко свештенство на повереној ми дивизијској територији крајње нерасположено према данашњем државном уређењу и да у томе смислу веома активно делује и у народу. Није потребно никакво нарочито напомињање да и настава у њиховим школама није по програму предавања на државним школама, те деца која ове школе свршавају остају целога свога века племенски и верски фанатици. Примера за ово има доста међу највишим државним чиновницима овде.

Како, међутим, број деце која похађају ове фрањевачке школе бива из дана у дан све већи и већи, тако да је број хрватске деце у државним основним школама незнатан, ако у месту постоји таква фрањевачка или часних сестара школа, то је и деструктивни рад ових школа из дана у дан све обимнији и опаснији. Зато, да би се смањио број деце која ове школе похађају, потребно је да се ове школе прогласе за приватне, а за прелаз на државну школу да је потребно да се положи свршени разред и на државној школи. Ова би мера посигурно смањила број деце која ове школе похађају, а које су крајње штетне по васпитање наше младежи.“

Министар војске и морнарице армијски ђенерал Драг. Ж. Стојановић овај извештај, у препису, доставља министру просвете др Драгутину Којићу, уз напомену да се командант Друге армијске области и начелник Главног ђенералштаба, спроводећи поднету представку, „слажу са мишљењем команданта Јадранске дивизијске области“.

Након тога, министар војни напомиње и захтева: „Пошто се слажем са мишљењем потчињених ми команданата, част ми је, господине Министре, умолити Вас за даљу надлежност по предњој представци команданта Јадранске дивизијске области“ (АЈ, 66, 86-254, 12. јануар 1932).

ДЕМОНСТРАЦИЈЕ ПРОТИВ ДЕЛОВАЊА РИМОКАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ

Такво деловање Римокатоличке цркве изазивало је и реакцију код младежи у Хрватској, бар код оне омладине која је следила идеје и циљеве соколских друштава. То се увиђа и из писма бискупа крчког Јосипа др Сребрнића, које он са острва Крк, из града Крк (на Јадранском мору), 2. децембра 1932. године пише министру просвете Краљевине Југославије др Раденку Станковићу. Бискуп се жали на демонстрације школске младежи у Крку на навечерје прославе Дана уједињења јужнословенских народа. Самим тим што се демонстрирало у Бискупској улици – где се налазе Столна црква, црква Св. Квирина и Бискупски двор – и узвикивало „slava Tyrš“, могло се закључити да се на тај начин демонстрирало против тадашњег делавања Римокатоличке цркве.

Тирш (*Friedrich Emmanuel Tirsch – Miroslav Tyrš*), којем се клицало, један је од двојице оснивача чешке гимнастичке организације Сокол. А, како се видело и из овде приложеног писма начелника Главног ђенералштаба Војске Краљевине Југославије, соколска друштва била су одушевљени поборници југословенске идеје.

Бискуп крчки пише југословенском министру просвете:

„Господине министре, слободан сам замолити Вас да благоизволите узети на знање колико слиједи: државни благодан нашега Уједињења² благодан је свих држављана мио и драг, то је благодан наших најљепших заједничких домољубних осјећаја.

² Мисли на навечерје претходног дана, 1. децембар, када се обележавао дан уједињења (1918) Срба, Хрвата и Словенаца под један државни кров.

Тако би морало барем да буде. Али, на жалост, томе није тако у Крку, гдје се мирно допушта да на предвечерје нашега благодана женска и мушка школска младеж, већ у поодмаклој ноћи (након 20^h), у поворци хода по улицама, вичући разне повике и поклике. На жалост, ти су повици и поклици у Бискупској улици у Крку такве нарави да узбуђују у нама, мјесто домољубних чустава, само чувства оправданог огорчења. Не чује се – а то исто се опажало код исте пригоде и прошле године – повика Богу у славу, у славу наше отаџбине, у славу Краља Александра, Краљице Марије, Краљевског дома, него се чују повици посве других, а међу осталим и непрестани повици „slava Turšu“, као да је државни благодан нашег уједињења рођендан Turša и уведен за његову глорификацију, повише се демонстрира са звиждањем...

То се, дакле, десило прексиноћ, као и истом пригодом прошле године, баш у Бискупској улици, где се редају Столна црква, црква Св. Квирина, Бискупски двор, дакле, зграде посвећене Богу и штовању наших вјерских светиња.

Тко је Turš? Ми у њему гледамо, према изводима самих бројних соколских писаца, поборника материјалистичког атеизма и натуралистично рационалистичког одгојног система. Викати по улицама „slava Turšu“ увреда је не само за свакога доброга католика, него за свакога човјека који још вјерује у Бога, али викати „slava Turšu“ пред храмом Божјим и Бискупским двором, те ондје демонстрације уприличавати са звиждањем, права је и простачка провокација.

Ја против тога најодлучније просвједујем: државни благодани нијесу одређени зато да се вјерска сношљивост по улицама гази и то од школске младежи, коју би требало у смислу школских закона баш за поштену грађанску трпељивост одгајати; нијесу одређени да се грађани католичке вјероисповјести од исте школске младежи јавно по улицама горњим поклицима вријеђају; а најмање да се опет од исте школске младежи баш пред самим храмом и мојим двором врше, како смо прексиноћ чули, демонстрације са звиждањем и повицима „slava Turšu“, који је свој одгојни рад усмјерио против Цркве и Бога.

Слодобан сам такођер питати Вас, господине министре, да ли спада у морално-националан одгој мушке и женске школске младежи то што се у Крку запажа: да она *демонстрира и провоцира, неметано, у ноћно доба, на улици* и то баш у вези са државним благоданима?

Уједно Вас молим да у Крку учините ред, те да запријечите једном за увјек профанирање државних благодана, еда буду грађани знали да државни благодани нијесу пригода за демонстрације и провокације, него да су посвећени домовини и успомени оних који се с Божјом помоћу за домовину несебично жртвовали и за њу се жртвују“ (АЈ, 66, 86-254, 2. децембар 1932).

ГЕНОЦИД И ПРОЗЕЛИТИЗАМ

Резултати антијугословенских, нецивилизацијских и прозелитистичких акција видеће се, у изузетно трагичном издању, посебно у току Другог светског рата, када је на великом подручју дотадашње Краљевине Југославије проглашена клерофашистичка Независна Држава Хрватска, где је, под хрватским усташким властима, спровођен геноцид над Србима, Јеврејима и Ромима.

Римокатоличка црква користила је стање рата, односно предузети геноцид од хрватских усташа над Србима за ширење свог утицаја на том подручју и, поново, за превођење првославних у римокатоличку веру. О томе недвосмислено сведочи и један акт Конгрегације за Источну цркву у Риму, од 17. јула 1941. године, који је упућен загребачком надбискупу Алојзију Степинцу, као председнику конференције хрватских бискупа, а којим се поручује да Ватикан очекује велике успехе „на обраћању неједињених (тј. православних Срба у Хрватској) у покорност папи“. Истовремено, исказује се и захвалност загребачком надбискупу на успесима у дотадашњој његовој акцији на покатоличавању Срба. Надбискуп и бискупи подстичу се да наставе свој рад у започетом правцу, како се каже, „пошто сада постоје толике наде за обраћање несједињених“.

Акт је састављен у Риму након посете хрватског усташког поглавника Анте Павелића римском папи, у вечерњим сатима, 18. маја 1941. године, када је српски народ на подручју НДХ био стављен ван закона, када су већ увелико започета масовна убијања Срба (Јањић 2022, 430).

Папа Пије XII примо је најпре Павелића насамом, а сат и по касније и његову пратњу, све, наводно у чисто приватној, неполитичкој форми (Илић 1995, 363). Међутим, о значају тог сусрета говори и чињеница да је о њему Ватикан објавио чак 10-так докумената, а да опет није све објављено (Илић 1995, 356).

Објављена ватиканска документа о овој аудијенцији су штура и уопштена, тако да само делимично могу задовољити научну и сваку другу радозналост. Зато се код истраживача неминовно

намеће утисак да је ту много шта прећутано или је пре објављивања „фризирано“.

Монсињор М. Монтини, из ватиканског Државног секретаријата, у својој белешци о овом сусрету, који је и за Павелића и за Пија XII био значајан, оставља забележених само шест уопштених реченица. Бележи да је папа Пије XII „одмах почео да говори о својој љубави према хрватском народу, чија су му оданост и искрено католичко осећање добро познати“. А што се тиче Павелића, бележи да је „отворено неколико пута пружио уверавање да хрватски народ жели читаво своје владање и законодавство да инспирише католичанством“ (Илић 1995, 363).

Након овог сусрета, настављен је геноцид на подручју НДХ, али и појачана активност на превођењу православних Срба у римокатоличку веру (Јањић 2022, 430-431).

ЗАКЉУЧАК

Римокатоличка црква није могла да спречи стварање државе јужнословенских народа. Али, прилагођавајући се новим околностима, користи је за своје презелитистичке намере. Убрзо по стварању јужнословенске државе, папа издаје „заповед“ надбискупу и осталим бискупима на подручју ове нове државе да раде на томе „напокон да се постигне прежељни повратак несједињених цркви у средиште апостолског јединства“. Да се православни преводу у римокатоличку веру.

Поред такве активности, Римокатоличка црква ради и на стварању антијугословенског расположења, посебно међу школском децом и омладином, о чему сведоче овде објављени документи. Тиме она показује трајност својих циљева, односно намеру да ствара поборнике њене политике (не вере). Позивањем припадника новооснованих католичких друштава да се ни они, ни чланови њихових породица не прихватају да буду резервни официри, нити да се примају службе у активној војсци Југославије; као и ангажовањем римокатоличког свештенства да се у школама ствара нерасположење према тадашњем државном уређењу, урушавала се безбедност Југославије. Урушавањем безбедности државе, у крајњем исходу, урушава се сама држава.

Своје намере и свој однос према југословенској држави Римокатоличка црква јасно је демонстрирала нарочито у Другом светском рату, показујући благонаклон однос према Независној Држави Хрватској, створеној на тлу окупиране Југославије. Док се на

подручју ове клерофашистичке државне творевине спроводи геноцид над српским народом, Ватикан одаје захвалност загребачком надбискупу на успесима у дотадашњој акцији покатоличавања Срба, и још то подстиче с поруком да очекује велике успехе „на обраћању неуједињених у покорност папи“.

ЛИТЕРАТУРА

- Архив Југославије, Фонд Министарства просвете: Министарство војске и морнарице Краљевине Југославије, Генералштабно одељење, Пов. Ђ. Об. Бр. 99, 17. јануара 1931. г. у Београду; Министарство просвете Краљевине Југославије, Опште одељење, 23. јануара 1931. у Београду, П. пов. број 30; Министарство војске и морнарице Краљевине Југославије, Генералштабно одељење, Пов. Ђ. Об. Бр. 99, 12. јануара 1932. г. у Београду; Министарство просвете Краљевине Југославије, Опште одељење, 15. јануара 1932. у Београду, П. пов. број 31; АЈ, 66, 86-254.
- Дедијер, Владимир. 1973. „Нова држава у међународним односима“, у: Иван Божић, Сима Ћирковић, Милорад Екмечић, Владимир Дедијер, *Историја Југославије*, друго издање, „Просвета“, Београд.
- Димић, Љубодраг. 2001. *Историја српске државности*, књига III, *Србија у Југославији*, Српска академија наука и уметности, огранак у Новом Саду. „Беседа“, издавачка установа Православне епархије бачке. Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, Нови Сад.
- Дурковић – Јакшић, Љубомир. 1990. *Србија и Ватикан 1804-1918*, Српска православна епархија жичка и Српска православна епископија шумадијска, Краљево – Крагујевац.
- Живојиновић, Драгољуб Р. 1978. *Ватикан и Први светски рат 1914-1918*, „Народна књига“ – Београд, „Обод“ – Цетиње.
- Илић, Предраг. 1995. *Ватикан и слом Југославије у Другом светском рату*, „Графомаркет“, Београд.
- Јањић, Јован. 2022. „Страдање Српске православне цркве у Другом светском рату, у геополитичком контексту“, у: *Историја као инструмент геополитике*, зборник радова са међународне научне конференције одржане у Београду 14-15. марта 2022. године, приредио Зоран Милошевић, Институт за политичке студије, Београд.

- Јовановић, Владимир.2005а. „Министарски савет 22. новембар/5. децембар 1914 – 10/23. јун 1917, Влада Николе Пашића“, у: *Владе Србије (1805-2005)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Јовановић, Владимир. 2005б. „Министарски савет 10/23. јун 1917 – 10/23. март 1918, Влада Николе Пашића“, у: *Владе Србије (1805-2005)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Јовановић, Владимир.2005в. „Министарски савет 10/23. март – 3/16. новембар 1918, Влада Николе Пашића“, у: *Владе Србије (1805-2005)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стругар, Владо. 2010.*Владар Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, Српска књижевна задруга, Београд.
- Ђоровић, Владимир.1986.*Историја Југославије*, „Народно дело“, Београд, 1933.
- Novak, Viktor. [1948]1986. *Magnum Crimen: pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*, Zagreb; reprint: „Nova knjiga“, Beograd.

Jovan Janjić

Institute for Political Studies, Belgrade

THE COLLAPSE OF YUGOSLAV SAFETY BY ACTIONS OF ROMAN CATHOLIC CHURCH

Resume

Roman Catholic church had protector and carrier of its religion in Austro-Hungarian Monarchy. Because of that blessed, urged and encouraged the war against Serbia in 1914. In that way was against the constituting of Yugoslav state in part of ethnic space of South Slavic nations who then were under the authority of Hazburg Monarchy. Yet accepted reality of constituting single Yugoslav state, but as it can be seen in archival documents which were originally published here-with its activities aimed to collapse Yugoslav safety among school children and the youth.

Such operation of Roman Catholic church, however provoked reactions of the youth, what can be seen in one letter of Bishop Krcki MD Josip Srebrenic to the Minister of education in the Kingdom of Yugoslavia MD Radenku Stankovicu in which he compalined on demonstrations of the school youth in Krk in Bishop street in the evening when was celebrated the day for unification of Yugoslav nations, 1932.

Keywords: Roman Catholic church, Serbia, Autro-Hungarian Monarchy, Yugoslavia, war, genocide, proselytism.

ГЕОПОЛИТИЧКЕ ДИЛЕМЕ

*Александар Гајић**

Институт за европске студије, Београд

Никола Рајић

*Факултет за правне и пословне студије др Лазар Вркатић,
Нови Сад*

ГЕОПОЛИТИЧКИ ОКВИР РУСКЕ ВОЈНЕ ИНТЕРВЕНЦИЈЕ У УКРАЈИНИ**

Сажетак

Предмет и проблем рада чини сагледавање руске војне интервенције у Украјини, почевши с погледом на историјски и политички контекст који је довео до сукоба, затим са освртом класичне и савремене геополитичке позиције Украјине, након чега се прелази на прокламоване циљеве “специјалне војне операције” и њен ток. Циљ рада јесте сврставање сукоба у геополитички оквир и сагледавања геополитичких импликација које ће проузроковати, ослањајући се на теоријски приступ реализма. Резултати рада прогнозирају дубљу поларизацију нову блоковску поделу света, налик оној за време Хладног рата.

Кључне речи: Руско-украјински рат, специјална војна операција, Путинов рат, геополитика

Радикализација кризе у Донбасу уочи и након руског признавања независности Луганске и Доњецке Народне Републике и отпочињање војне интервенције руских оружаних снага широм Украјине, отвориле су питања геостратешких циљева не само војних дејстава већ и њихових укупних геополитичких последица. Да би се то могло адекватно разумети, неопходно је, уз стављање у шири историјски и политички контекст, објаснити класични и савремени геополитички значај Украјине на евроазијском копну гледајући га из перспективе поново конфронтираних «великих сила» у вези са овим

* Контакт: gomego@eunet.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за европске студије у Београду, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

простором, те, из ове перспективе, сагледати како прокламоване политичке циљеве војне операције тако и њихов ток.

ОД ДРЖАВНОГ ПРЕВРАТА ДО ГРАЂАНСКОГ РАТА

Савремени оружани сукоби на тлу постсовјетске Украјине, непосредно су повезани са државним превратом који се одиграо у фебруару 2014 године, непосредно након протеста на Мајдану (тзв. „Евромајдан“). Повод за протесте представљало је предомишљање, а потом и одбијање бившег украјинског председнка Виктора Јануковича да потпише „Споразум о стабилизацији и придруживању“ са ЕУ (Marpels 2015). Крајем новембра 2013 године, на „Тргу независност“ (Мајдан Незалежности“) отпочели су антивладини протести, који су, након неспретне употребе силе од стране специјалних јединица полиције („Беркут“), постали масовно подржани (Withmore 2013) од стране разноврсно политички опредељених грађана међу којима су главну ударну снагу представљали екстремни десничари (Десни сектор, огранак „Свободе“ (Byshok and Kochetkov 2014) и радикални националисти. Прводецембарски протести прерасли су у улично насиље и заузимање градске куће и зграде Трговинске коморе у Кијеву, које су запосели десничарски радикали, хулигани и неонацисти (Graetz 2013). Демонстранције су добиле велики публицитет у глобалним медијима и несумњиву политичку подршку на Западу. Протестанти су, потом, заузели бројне владине зграде широм Украјине. Неуспех Јанучковичевог режима да силом растера демонстранте и донесе законе везане за слободу окупљања био је очигледан, тако да је крајем јануара крајње десно опредељена групација демонстраната извршила напад на украјински парламент у коме је било жртава (BBC News 2014). Врхунац сукоба одиграо се половином месеца фебруара, након чега је уследило посредовање ЕУ како би се превазишла криза. Споразум, познат под називом „Кијевски договор“, закључен је у присуству представника и ЕУ и руског посматрача 19. фебруара 2014, предвиђао је формирање транзиционе власти, уставну реформу и нове парламентарне изборе (The Guardian 2014). Договор је, међутим, био погажен у року од неколико дана од стране радикално десних фракција опозиције који су наставиле са заузимањем државних институција и свргавањем режима. Након што је Јанукович побегао у суседну Русију, ЕУ је признала нову пучистичку власт (на челу са премијером Олександром Турчиновом). Нова влада је игнорисала спровођење Кијевског споразума, склопила ССП са ЕУ и почела да доноси радикалне

прописе како би, по њиховим речима, „смањили руски утицај у Украјини“.

Мере нових власти у Кијеву изазвале су оштре реакције широм унутрашњости земље, нарочито у источном и југоисточном рускојезичном делу државе у којој је донедавно владала Јануковичева „Партија региона“ (Bedritsky, Kotcehkov and Byshok 2015, 11-19). Уследио је талас проруских демонстрација. Након референдума, Крим је анектирала Руска Федерација. У априлу, радикалне групе проруски настројених житеља Доњецка и Луганска организовали су успешну оружану побуну у овим регонима, и, уз подршку највећег дела локалног становништва, заузели зграде тамошње државне администрације и полицијске станице (Grutsenko 2014) у више од тридесет градова. Затим су одржали референдум о самосталности, оспоравајући легитимитет нових власти у Кијеву.

Централне власти послали су своје оружане снаге да угуше побуну у одметнутим областима. Ово је довело до серије почетних оружаних сукоба у априлу 2014. године који су трајали до месеца августа. Сукоби су се, након почетних украјинских успеха, завршили колапсом њихових снага који су свој пораз оправдавали умешаношћу руских војних једница на страни устаника (Kofman, Migacheva, Nichiporuk, Tkacheva and Oberholtzer 2017, 44). Устаници су повратили под своју контролу највећи део територије које су током летње офанзиве преузеле украјинске снаге, а мировни споразум (5. септембра 2014) којим је успостављено примирје и дат оквир за постизање трајног мира, закључен је уз посредовање Трилатералне контакт групе (Украјине, Русије и ОЕБС-а). Споразум је превиђао дванаест фаза до закључења мира, од престанка борби, размене заробљеника, амнестије и наставак националног дијалога у подели надлежности између регионалних власти и оних у Кијеву (Wytke 2019, 267-268). Након серије кршења примирја и отварања ватре, нови сукоби су отпочели у јануару 2015. године. Одмах потом су уследиле жестоке борбе, највише око аеродрома у Доњецку и града Дебальцева. Сукоби су се, поново, завршили украјинским поразом и закључењем новог, другог Минског споразума од 11-12. фебруара у чију се израду укључила и тзв. „Нормандијска четворка“ (Француска, Немачка, Украјина и Русија) (Wytke 2019, 269-270). У наредном периоду, уз повремена кршења примирја и инциденте на линији раздвајања, сукоби у Донбасу су били претворени у типичан „замрзнути конфликт“ у коме је свака страна чувала и покушавала да ојача стечене позиције. Ова ситуација је трајала све до почетка 2022. године и нове кризне ескалације у Донбасу. У њу су, поред

Украјине и Русије, биле умешане и бројне друге велике силе следећи своје геостратешке интересе на овом простору. Да би се они боље разумели, неопходно је сагледати геополитички значај простора постовјетске Украјине на евроазијском простору.

КЛАСИЧНА И САВРЕМЕНА ГЕОПОЛИТИЧКА ПОЗИЦИЈА УКРАЈИНЕ

Смештена између тежњи за ширењем НАТО-а и ЕУ са једне и руске бојазни што настоји да створи у свом постсовјетском „блиском суседству“ појас неутралних или себи окренутих држава а наспрам ЕУ/НАТО експанзије који га окружује и све приметније стеже – налази се Украјина, постсовјетска осамостаљена република од 1991. године.

Геополитички гледано, простор Украјине чини западни, равничарски део евоазијског Хартланда који представља спону средњевропског Римланда са огромним пространством руске Евроазије. Осим тога, простор Украјине на свом јужном боку широко партиципира на северној и северозападној обали Црног и Азовског мора, док се на северу наслања на белоруски и руски простор. Ширина распрострањања је доминантнија у правцу запад-исток (преко 1000 км) него север-југ (600-800 км); то је и главни правац геополитичких силница на овом простору (видети Копуvtар 2015). Наиме, иако отворени, равничарски део „срца копна“ са партиципацијом на боку ка једном „затвореном мору“, простор савремене Украјине, управо услед судара геополитичких вектора између истока и запада (ређе и југоистока, тј. Медитерана, у случајевима када он „прескочи црноморски басен и „укотви“ се на Криму (византијски Херсон, Кримски канат као вазал Османлија), представља „немирну границу“, пограничје (како сам назив „Украјина“ показује) Хартланда. На њему се силе „срца копна“ сусрећу и надмећу са експанзионистичким продорима из „обода копна“, са запада и југозапада европског Римланда. „Из наведеног географског окружења је јасан њен далеко шири обухват са Русијом и Белорусијом, што се односи превасходно на источну и средњу Украјину, док само западне области граничне са другим државама. Чак и сама Галиција се, поред границе са Пољском на западу, широко на северу граничи са Белорусијом“ (Петровић 2008, 32). Иако геополитичка „гранична надметања“ чине овај простор местом додир различитих културно-цивилизацијских типова Истока и Запада, његова културна припадност је недвосмислена:

простор данашње Украјине је историјско изворишно место руске етногенезе и њеног културно-историјског одређења, тј. идентитета. „Без обзира на све слојевитости и разлике у културно-историјском наслеђу Украјине, она се практично у целини може сматрати делом руског света (Руски мир), а, све сем евентуално саме Галиције, све до данашњих дана и становништвом и земљом која већински стреми интеграционим процесима у чијем је центру Русија. Независна украјинска држава је, уз све противречности и кризе, функционисала захваљујући парламентарном изборном систему, који је... доводио на власт, наизменично, председнике и владе једног или другог геополитичког правца“ (Петровић 2015, 220).

Савремена геополитичка ситуација у којој се налази Украјина представља нови, радикализован израз њене старе „граничне ситуације“ у којој се налазила много пута кроз историју. Као део „руског света“ - у геостратешком смислу њен „меки трбух“ - она представља простор надметања између експанзиониста који полазе са запада, из европског Римланда (евро-атлантизам) и евроазијског континентализма из „срца копна“ који покушава да их зауставе и зауздају. „Под руском надмоћи, Украјина „укотвљује“ руску моћ све до Карпата. Ове планине не онемогућавају продор, али не могу бити превладане лако. Ако је Украјина под утицајем или контролом западних сила, руско и белоруско „јужно крило“ је широм отворено дуж лука који сеже од пољске источне границе скоро до Волгограда на југо до Азовског мора, растојања дужег од хиљаду миља, више од 700 који леже дуж руског поседа. Постоји свега неколико природних баријера. За Русију, Украјина је питање фундаменталне националне безбедности. За западне силе, вредност Украјине лежи само у томе ако ова сила тежи да се ангажује и победи Русију, као што су то Немци покушали у Другом светском рату“ (Friedmann2013).

Додатну специфичност савремене ситуације чини међународно-правна самосталност Украјине као суверене државе и њеног становништва које, ма колико истицало своју сувереност – на различите начине види то са којом геополитичком и културно-цивилизацијском опцијом види своју даљу перспективу. Становници Галиције и других западних делова Украјине виде ову државу као део ЕУ, а они на истоку као део „руског света“ и његових интеграционих процеса, док се један део становништва, највише у средишњим деловима државе, колеба. Управо на дубоким унутрашњим поделама и раслојавању становништва, почива високи конфликтни потенцијал Украјине иза кога стоје крупни геополитички актери са својим стратешким циљевима.

Позиције и циљеви великих сила у савременој ситуацији везано за Украјину и тамошњу кризу су следеће:¹ за Русију, Украјина представља кључну безбедносну зону која се нипошто не сме препустити да постане простор са које се претња може пренети на европски део руске територије. У том смислу, она мора остати или у најмању руку неутрални „тампон“ између Русије и сила европског Римланда, или бити реинтегрисана (на различите начине и у више фаза) у новонастале континенталистичке савезе које иницира Русија. Запад, пре свега ЕУ, са друге стране, која је од 2009. у дубокој системској кризи и тежи да се извуче из сопствених силазних трендова и реafirмише се - у Украјини види простор потенцијалног проширења: територију са јефтином радном снагом и ресурсима те тржиште за пласирање роба, место где може да се покаже релевантним и да преко њега развија односе са у сваком смислу ресурсно потентном Русијом. У том смислу, за ЕУ су од виталног значаја енергетски коридори (пре свега гасовод „Дружба“) који пролазе кроз Украјину и иду ка енергетско дефицитарним чланицама ЕУ (Metais 2013).

САД, тј. атлантисти имају потпуно супротне циљеве ЕУ: они желе да задрже своје позиције у ослабљеној ЕУ те да по сваку цену спрече приближавање кључних земаља ЕУ са Русијом (Engdahl 2015). Зато они гурају ЕУ у своје источно даље ширење (с обзиром да их то конфронтира са руским интеграционим плановима) и, истовремено, прижељкију дуготрајне тензије и дестабилизацију. Док ЕУ, а неке њене чланице посебно, имају економске интересе за стабилном Украјином (мада је неки виде као део ЕУ, а неки не) и побошањем привредне сарадње са Русијом упркос негативним сентиментима и перцепцијом Русије и Руса, атлантистички циљ је дуготрајна нестабилност и криза која би, вештим конфликтним менаџментом, трајно одвојила, конфронтирала и ослабила и ЕУ и Русију.

”ПУТИНОВ РАТ” – ПРОКЛАМОВАНИ ЦИЉЕВИ И ТОК ”СПЕЦИЈАЛНЕ ВОЈНЕ ОПЕРАЦИЈЕ” У УКРАЈИНИ

У деветој години након ”Евромајдана” који се збио крајем 2013. године и практично у дан након осам година од ”Мајданске револуције”, познате још и као ”Револуција достојанства”, (која се

¹ О еволуцији стратешких погледа главних великих играча према Украјини видети: Rutland, 2015, 129-140.

збила у периоду од 18. – 23. фебруара 2014. године), Русија је 21. фебруара 2022. године признала Луганску Народну Републику и Доњецку Народну Републику (у даљем тексту: ЛНР и ДНР) (Jack & Busvine 2022). Дан након признања ЛНР и ДНР, Руска Федерација успоставила је званичне односе са две самопроглашене републике, потписавши споразум о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи са њима, а што су Државна дума и Савет Федерације ратификовали. Сувишно је и рећи да су чином признања ЛНР и ДНР одредбе Минског споразума ефективно престале да важе. Самим споразумом, према заменику министра спољних послова Андреју Руденку (*Андрей Руденко*) (РТВ2022), предвиђена је војна помоћ двома републикама. Савет Федерације одобрио је слање руске војске на Донбас, након што је председник Владимир Путин то претходно затражио, истакавши у обраћању како Русија више није могла да толерише геноцид над људима који живе на територији Донбаса. Истом приликом председник Путин је напоменуо како током свих осам година од избијања сукоба Украјина није поштовала одредбе споразума из Минска. Он је додао и да је Русија спремна на постављање војних база на територијама ЛНР и ДНР (РТВ2022), док је руски министар спољних послова Сергеј Лавров (*Сергей Лавров*) изјавио како је Русија гарант безбедности Доњецке и Луганске народне републике. Руско Министарство спољних послова позвало је друге државе да следе пример Русије и признају независност ЛНР и ДНР (Танјуг 2022).

Након признања ЛНР и ДНР и успостављања званичних односа са Русијом и, наравно, осуде овог чина од стране дела међународне заједнице, иницијално се веровало да неће доћи до нове ескалације сукоба у размерама до којих је дошло и да ће ово постати још један у низу "замрзнутих конфликта" на постсовјетском простору (попут Нагорно-Карабаха, Транснистрије тј. Придњестровља, Јужне Осетије и Абхазије и сл.). Међутим, само три дана након тог признања, Русија је започела "специјалну војну операцију" у Украјини, 24. фебруара 2022. године. Тог дана се, у раним јутарњим сатима, Владимир Путин обратио јавности, позивајући се на фундаменталне претње безбедности Руској Федерацији које долазе од ширења НАТО алијансе на исток, наводећи како се током последње три деценије покушавало дипломатским путем доћи до споразума са водећим земљама алијансе о принципима једнаке и недељиве безбедности у Европи (Кремљ 2022). У самом говору истакао је како је све почело током 80-их година прошлог века када је Совјетски Савез ослабио и у наредној деценији се дезинтеграисао, мада би се могла додати опаска

да је све ”почело” 1954. године када је Никита Хрушчов (*Никита Хрушчов*) предао Крим Украјини. По овом питању, вреди подсетити на изјаву Владимира Путина из 2015. године како је колапс СССР ”искрена трагедија” (NBC News2010), односно да ”коме год не недостаје Совјетски Савез нема срца, али ко га прижељкује назад нема мозга”. Даље је Путин навео како је по распаду бивше државе дошло до прерасподеле моћи у свету што је довело до кршења и блатантног непоштовања међународног права, наводећи за то, као примере, бомбардовање СРЈ, Ирак, Либију, Сирију и друге државе, што је довело до хуманитарних катастрофа, цивилних ратова, међународног тероризма и масовних миграција. Такође је подсетио на усмено обећање дато Михаилу Горбачову (*Михаил Горбачев*) 1990. године како се НАТО неће ширити ”нити један инч” на исток, што се показало као неистина. Упркос свему томе, наставио је Путин, Руска Федерација је још једном током децембра 2021. године покушала да са САД и њеним савезницима постигне договор о принципима на основу којих ће бити решено питање безбедности Европе, као и сузбијање даљег ширења НАТО на исток. Услед немогућности да се пронађе заједнички језик и чињенице да је дошло до експанзије НАТО инфраструктуре у Украјини, што за Русију представља ”црвену линију”, као и услед деловања ”екстремних националиста” и ”неонациста” у Украјини (и консеквентно томе у ЛНР и ДНР и на Криму), Русији није остављена ниједна друга опција но да се позове на члан 51. дела 7. Повеље УН и покрене ”специјалну војну операцију” (Al Jazeera2022).

Недуго након обраћања јавности, око 6 часова изјутра, отпочела је ”специјална војна операција” у Украјини, масовним нападима широм земље, претежно на војну инфраструктуру попут аеродрома, војних база и војних складишта у Кијеву, Харкову, Дњепропетровску, Ивано-Франковску, Херсону, Одеси, Лавову и другим већим градовима Украјине. Такође је забележено кретање копнених трупа који су започеле опкољавања градова око Крима попут Миколајива, Херсона, Маријупоља, као и напад на аеродром Гостомељ крај Кијева, стратешки веома важан (Sheftalovich 2022).

Основни правци напредовања идентификовани су као они који иду од Белорусије на северу, од Доњецка и од Крима на југу Украјине, а све са циљем брзог опкољавања и заузимања, односно предаје, Кијева (Mendick 2022). Интензивне борбе наставиле су се и у наредним данима, са забележеним нападима у граду Сумију, Житомиру, Чернигиву, Ирпину, а дошло је и до и заузимања нуклеарних електрана Чернобил (Reuters 2022) и

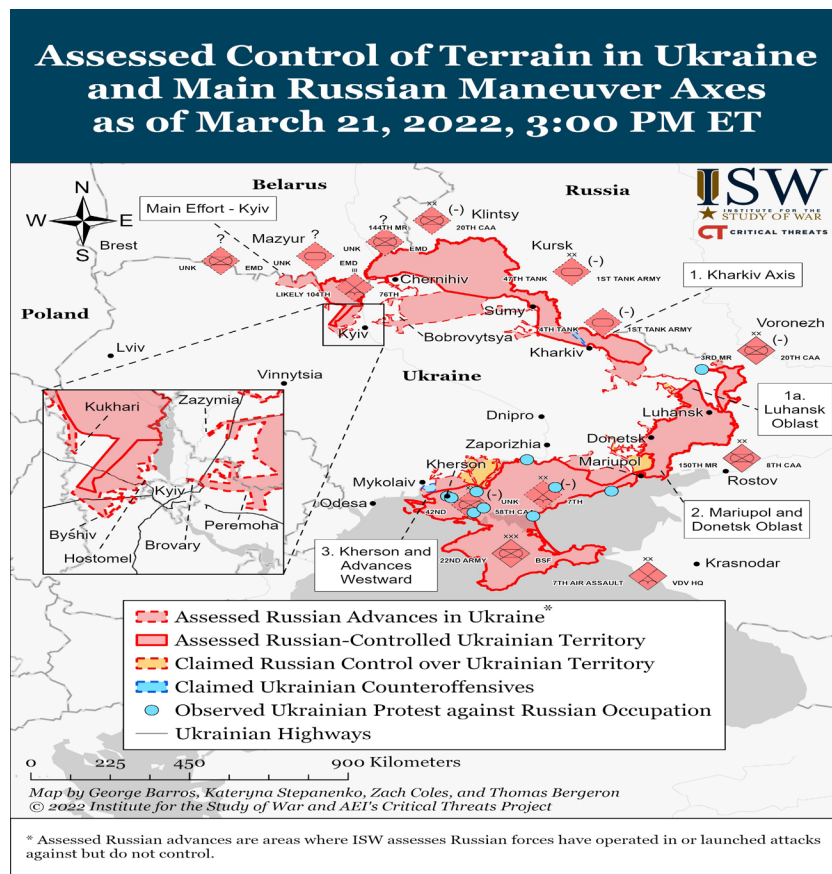
Запорожје. У међувремену је председник Украјине Володимир Зеленски (*Володимир Зеленський*) позвао на зону забране летова ("no-fly zone") с циљем заустављања бомбардовања (Reuters 2022). Генерални секретар НАТО Јенс Столтенберг (*Jens Stoltenberg*) изнова је поновио како се та организација неће мешати, односно како не жели да уђе у сукоб са Русијом, есенцијално одбивши захтев за зоном забране летова (РТВ 2022).

Прве рунде преговора између украјинских и руских представника започеле су 28. фебруара. Међутим, током првих неколико рунди није дошло до већих помака, изузев отварања хуманитарних коридора, намењених за евакуацију цивила, док су, као руски захтеви за обуставом операције, наведени неутралност Украјине, "денацификација", демилитаризација и признање Крима као територије Русије (Hopkins 2022).

Иако је ток операције, барем из руског угла, успорио, што и јесте било за очекивати узевши у обзир величину саме Украјине, руске снаге свакако нису потпуно заустављене и њихова офанзива се наставља. Тако је, након заузимања нуклеарних електрана Чернобил и Запорожје, почетком марта – трећег, конкретно – "пао" и лучки град Херсон, стратешки врло важан, путем ког Русија добија извор свеже воде за Крим (Al Jazeera 2022). Недуго након тога, заузети су и град Буча и аеродром Гостомел, као и градови Рубижне и Изјум (Lister et al. 2022). У наредним данима таргетирани су градови Ивано-Франковск и Луцк, са забележеним нападима на војну аеробазу у Ивано-Франковску (FreeMalaysiaToday 2022), као и напад на војни центар у Јаворову два дана касније, уз тврдњу портпарола Министарства одбране РФ Игора Конашенкова (*Игорь Конашенков*) да је у нападу убијено "180 страних плаћеника" (Радио Слободна Европа 2022).

У међувремену су настављени преговори између Русије и Украјине, са извештајима да се воде преговори о војној неутралности Украјине. Такође је (од стране Русије) предложена демилитаризација по моделу на Аустрију и Шведску које имају своју војску, што је кабинет председника Зеленског убрзо одбио (Seddon, Olearchyk, Massoudi and Zilber 2022).

Слика 1. Процењена контрола украјинске територије од стране Русије, 21. 3. 2022.

Извор: Institute for the Study of War

Геополитичке импликације рата у Украјини по међународни поредак

Средином новембра 2021. године обавештајне службе САД поделиле су информацију о нагомилавању руских трупа дуж границе са Украјином. На то су други западни лидери реаговали с претњом увођења оштрих санкција Русији у случају употребе силе према Украјини, уз апеловање на окретање дипломатским решењима.

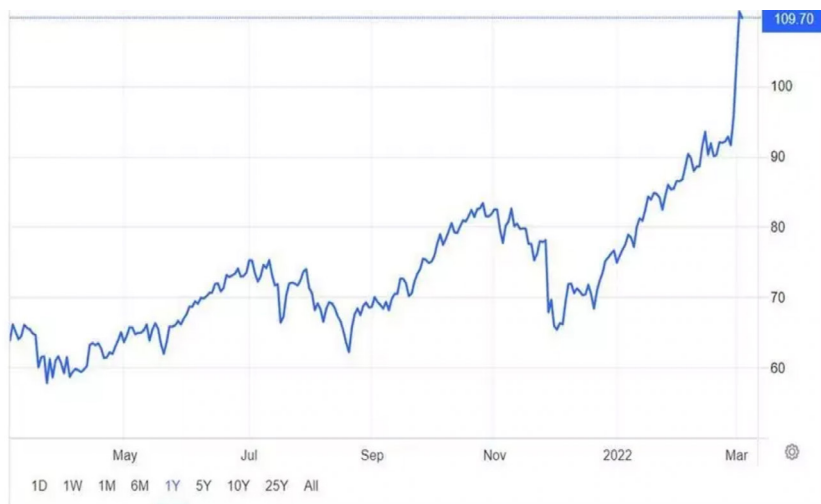
Признавање ДНР и ЛНР изазвало је осуду дела међународне заједнице (махом са Запада) и увођење нове туре санкција (нове – јер је Русија још од 2014. године под великим бројем санкција), тако што

је Немачка ”замрзла” сертификавање пројекта Северни ток 2 (Marsh & Chambers2022). Отпочињање војне операције поново изазвало је оштре осуде од стране истог дела међународне заједнице и увођење нових санкција, претежно усмерених на замрзавање имовине руских олигарха као и на суспендовање сарадње са Русијом у погледу економије. Тако је компанија «Бритиш петролеум» (*British Petroleum*) са 20% удела у „Росњефту“ била међу првима која је отпочела масовни егзодус у корпоративном контексту (Baker 2022). Након тога је преко 200 корпорација прекинуло везе и напустило Русију (Towey, Al-Arshani, Biron& Hanbury 2022). Руски спортисти и спортски клубови избачени су из европских такмичења (Салапура2022), док су поједини власници (тзв. олигарси), попут Романа Абрамовича у лондонском Челсију, услед снажних санкција приморани да продају своје клубове у свом власништву (Данас2022).

У наредним данима ЕУ се колебала о избацивању Русије из SWIFT банкарског система (са Немачком и Италијом као двема државама које су биле против тога, услед дубоких економских веза са Русијом). Ово се, 2. марта, ипак догодило, када је седам руских банака дат рок од 10 дана да се потпуне искључе из SWIFT система (DW 2022). Наредног дана, Канада је опозвала тарифни статус најповлашћеније нације Русији и Белорусији (Kenigsberg, Sathananthan, Chu, Rubin&Osler2022).

Војна операција је у садејству са уведеним санкцијама симбиотично довела до рекордног скока цена енергената у свету (BBC 2022). Због тога су се, почетком марта, лидери ЕУ састали у Версају код Париза на дводневном самиту како би заједничким снагама ”нашли начине за смањење своје зависности од Москве у погледу фосилних горива”, обавезавши се да ће ”диверзификовати снабдевање и руте, укључујући коришћење LNG (течног природног гаса) и развој биогаса и водоника” (Данас2022). Упркос томе, план и предлог за смањење зависности тренутно је наишао на проблем услед неједнаке зависности од руских енергената. Наиме, ЕУ у актуелном моменту увози око 40% природног гаса из Русије (Sanchez Nicolas 2022), а да није лако бити ”зелен” најбоље могу да посведоче државе попут Естоније, Финске, Бугарске, Летоније, Словачке и Пољске, чија зависност варира од око 60% за државе попут Словеније, Словачке и Мађарске, преко 80% за државе попут Пољске, па све до 100% за Бугарску (Poitiers, Tagliapietra, Wolff & Zachmann2022).

Слика 2. Цена нафте током претходне године

Извор: WorldEconomicForum

Ипак, и поред снажних санкција које је међународна заједница увела Руској Федерацији, немогуће је не приметити како је то језгро сачињено од западних држава (или оних које су наклонене њима) – САД, Европска Унија, Јапан, Аустралија и других држава, чији је удео у глобалном богатству процењен на око 45% (Shorrock, Davies, Lluberas– Credit Suisse 2021). Са друге стране, готово ниједна држава са простора Азије и Африке није увела санкције Русији, нити је исту осудила, а ту се посебно издвајају снажне економске силе попут Кине, као и Индије која је на међи са глобалним суперсилама, али и традиционалним партнерима САД попут Израела и Саудијске Арабије.

Поред већ поменутих енергената још једно питање које има потенцијал да постане горуће јесте и питање хране. Наиме, Русија и Украјина чине око 70-80% светског извоза сунцокретовог уља, кога ЕУ увози у количинама од 200 хиљада тона месечно, барем до почетка војне операције; скоро трећину светске пшенице снабдевају Русија и Украјина. Богатије државе света попут САД и оних у Европи, као и Аустралија, засигурно ће видети пораст цена, али у њима не постоји истински ризик од гладовања (The Washington Post 2022). Сиромашнији делови света попут Африке и Азије јесу у таквој могућности, у којима је преко 50 земаља готово у потпуности зависно од увоза из ове две државе (EuroNews 2022). То потврђују и

речи Романа Лешченка (*Роман Лешченко*), министра пољопривреде Украјине, да би се површина за сејање пролећних усева могла више него преполовити у односу на ниво од прошле године на око 7 милиона хектара, у односу на око 15 милиона колико је очекивано (Polityuk2022).

ЗАКЉУЧАК

На основу свега изнетог јасно је да је пред нама нова подела света налик на оној која је владала за време "гвоздене завесе". Разлика у односу на ону прву, "класичну" хладноратовску, је пре свега видљива у томе што је њена додирна линија померена на исток за више од хиљаду километара и сада се пружа дуж западних граница Белорусије, Русије и Украјине са земљама чланицама Европске уније.

За разлику од готово извесне нове блоковске поделе света која је пред нама, за Украјину се не може са извесношћу рећи каква је судбина чека. Месец дана по отпочињању инвазије и са још увек недовољно продуктивним мировним преговорима између две земље, са две чврсте (боље речено: тврдоглаве) позиције, обе стране имају своју захтеве, а препрека између њих се тренутно чини непремостивом. Наиме, Русија захтева демилитаризацију и "денацификацију" Украјине, њену неутралност и признање Крима као територије Руске Федерације; Украјина очекује потпуно повлачење руских трупа са своје територије, али и реинтеграцију Крима, као и две самопроглашене народне републике Доњецка и Луганска. Јасно је да обе стране "гризу" више него што могу реално да добију, где се као најреалнији захтев може издвојити договор о неутралности Украјине. Појам "денацификације" није довољно јасно изнет, захтев за демилитаризацијом није логички аргументован, што може да потврди и чињеница да та иста војска управо брани територију своје државе од руског продора; такође, крајње је нереална и тешко замислива ситуација у којој би се једна држава одрекла безмало десетине своје територије, ако се узме у обзир чињеница да Крим и Донбас заузимају површину нешто мању од 60,000км², а да је површина Украјине званично 603,628км². С друге стране, чињенично стање јесте да у источним деловима Украјине има претежно рускојезичног становништва, да је стање на западу супротно томе, док је централни-централноисточни део Украјине на међи и, условно речено, "неопредељен" али *де факто* пре свега проруски. Самим тим, много је опција "у игри" – може доћи

до федерализације Украјине, исто колико и до територијалног распарчавања Украјине и припајања источних делова Русији, док би западни био остављен Западу. Није искључена ни могућност да дође до формирања нових "народних република" налик на ЛНР и ДНР, с обзиром да та идеја већ кружи у граду Херсону. Било како било, Украјина после рата неће бити иста као пре њега, како у територијалном, тако и у (гео)политичком смислу, са још дубљом поларизацијом на помолу.

Руска војна операција у Украјини оставиће дубоке и далекосежне промене у глобалној структури света, те се може очекивати да ће западне земље чинити један "блок", док ће алтернативни блок бити предвођен Русијом и Кином, али и афричким и азијским државама и државама Блиског истока које су кроз историју биле жртве америчког и европског (британског, белгијанског и француског) колонијализма, те су оправдано огорчене на његове носиоце. Свакако, није ту посредни само питање нечије огорчености, већ овде на сцену долази до изражаја и чињеница да је доба униполарности и глобалне хегемоније САД прошло(ст) и да живимо у доба мултиполаризма. Сагледавање геополитичких констелација незамисливо је без улоге Кине, која, из године у годину, бележи рапидан раст, али и појачан утицај у свету у безмало свакој држави, изузев оних европских – боље речено западних – које јој се опиру из разумљивих разлога, а то је брига о сопственом интересу и утицају. Блискоисточне земље и арапски свет, са снажним ресантиманом према неолибералном капитализму предвођеним Сједињеним Америчким Државама, као и историјатом сукоба управо са САД, истој пружају интересантан вид хибридног отпора и противљења, на начин да са истом настављају економску сарадњу (осликану претежно у трговини нафтом), док су, у религиозно-политичком смислу, два света – и буквално и метафорички. Улога Индије у мултиполаризму такође полако, али сигурно, долази до изражаја. Њен трајекторијум јесте онај узлазне путање, који наликује на Кину пре пола века у време „Културне револуције“. Индија је друга најмногољуднија држава са нарастајућим економским трендовима, а не треба заборавити ни чињеницу да је то земља са нуклеарним наоружањем. У истом смислу у фокус пажње долази и Иран, који у овом тренутку нема важећи споразум са западним земљама о нуклеарном наоружању, а са капацитетима за његову изградњу. Важно је напоменути о спрези Русије и Ирана, као и то да је Русија захтевала да се њена трговина са Ираном изузме

из западних санкција у вези са Украјином, доводећи преговоре о нуклеарном наоружању у крајње замршено и нејасно стање.

Европа и Америка засигурно ће посегнути за алтернативним изворима енергената, како америчком течном природном гасу, тако и увозу енергената из Алжира, Катара, Азербејдана, али и враћању – противном зеленим политикама – застарелом угљу, уз развијање технологије соларне енергије, енергије ветра, чак и нуклеарне енергије.

Такође је извесно да ће бројне државе, попут оних Западног Балкана, као политички неинтегрисаног, али географског дела Европе (и Уније), а међу њима посебно Република Србија, бити стављене у незавидну позицију да бирају између културно-историјских, али и економских веза које имају са Русијом, и западне спољне политике, које се од ње, из угла овог дела међународне заједнице, свакако очекује.

ЛИТЕРАТУРА

- Данас*. 2022. "Абрамович продаје Челси, сав новац донира за помоћ "свим жртвама рата у Украјини." <https://www.danas.rs/svet/abramovic-prodaje-celsi-sav-novac-donira-za-pomoc-svim-zrtvama-rata-u-ukrajini/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Данас*. 2022. "ЕУ самит за смањење зависности од руских енергената." <https://www.danas.rs/svet/eu-samit-za-smanjeње-zavisnosti-od-ruskih-energenata/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Петровић Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј и ИМПП; Нови Сад, 2008
- Петровић Драган, *Украјинска криза 2013-2015*, Култура полиса, год, XII, бр. 26, К, Полиса и ИЕС, Нови Сад, 2015
- Радио Слободна Европа*. 2022. "Русија тврди да је у војном центру убила '180 страних плаћеника'." <https://www.slobodnaevropa.org/a/rusija-vojna-baza-javoriv-placenic/31751041.html> - Последњи приступ 22. март 2022.
- РТВ*. 2022. "Русија успоставила дипломатске односе са ЛНР и ДНР." https://www.rtv.rs/sr_ci/svet/rusija-uspostavila-diplomatske-odnose-sa-lnr-i-dnr_1316568.html – Последњи приступ 22. март 2022.
- РТВ*. 2022. "Руски Савет Федерације одобрио слање руске војске на Донбас." https://www.rtv.rs/sr_lat/svet/ruski-savet-federacije-odobrio-slanje-ruske-vojske-na-donbas_1316561.html – Последњи приступ 22. март 2022.

- РТВ. 2022. "Столтенберг: Русија да прекине рат, НАТО неће у сукоб." https://rtv.rs/sr_ci/evropa/stoltenberg-rusija-da-prekine-rat-nato-nese-u-sukob_1318721.html- Последњи приступ 22. март 2022.
- Салапура, Ивана. 2022. „Руски тимови суспендовани из Евролиге и Еврокупа.“ *Спорт Клуб*. <https://sportklub.rs/kosarka/euroleague/ruski-timovi-suspendovani-iz-evrolige-i-evrokupa/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Танјуг. 2022. "Сергеј Лавров: Русија је гарант безбедности за Доњецк и Луганск." <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=718120> – Последњи приступ 22. март 2022.
- Al Jazeera. 2022. „Why capturing Ukraine’s Kherson is important for Russia.“ <https://www.aljazeera.com/news/2022/3/3/why-capturing-ukraine-kherson-important-for-russia> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Baker, Stephanie. 2022. „The List of Foreign Companies Pulling Out of Russia Keeps Growing.“ *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/features/2022-02-28/which-u-s-european-companies-are-pulling-out-of-russia-after-ukraine-invasion> - Последњи приступ 22. март 2022.
- BBC. 2014. „Ukraine’s protests ‘spread’ into Russia-influenced east“. <https://www.bbc.com/news/world-europe-25905031> – Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- BBC. 2022. „Ukraine conflict: Petrol at fresh record as oil and gas prices soar.“ <https://www.bbc.com/news/business-60642786> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Bedritskiy, Alexander, Kochetkov, Alexey and Byshok Stanislav. 2015. *Ukraine after Euromaidan: Democracy under fire*. KMBook.
- Byshok, Stanislav and Kochetkov Alexey. 2014. *Neonazis and Euromaidan: From Democracy to Dictatorship*. KMBook.
- DW. 2022. „Ukraine: EU excludes 7 Russian banks from SWIFT.“ <https://www.dw.com/en/ukraine-eu-excludes-7-russian-banks-from-swift/a-60985990> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Engdahl, William. 2010. „Ukraine and a Tectonic Shift in Heartland Power.“ *GlobalResearch*. <http://www.globalresearch.ca/ukraine-geopolitics-and-the-us-nato-military-agenda-tectonic-shift-in-heartland-power/18128> приступљено 27.02. 2022– Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- EuroNews. 2022. „These foods could soon be in short supply due to the war in Ukraine.“ <https://www.euronews.com/green/2022/03/15/these-foods-could-soon-be-in-short-supply-due-to-the-war-in-ukraine> - Последњи приступ 22. март 2022.

- Free Malaysia Today*. 2022. „2 Ukraine soldiers killed, 6 hurt at Lutsk airbase.“ <https://www.freemalaysiatoday.com/category/world/2022/03/11/2-ukraine-soldiers-killed-6-hurt-at-lutsk-airbase/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Friedman, George. 2013. „Ukraine: On the Edge of Empires.“ *Stratford Weekly*. https://www.stratfor.com/weekly/20101129_geopolitical_journey_part_6_ukraine— Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- Gratz, Jonas. 2013. „Revolution on Euromaidan“. *Foreign Affairs, Volume 92, no. 6*. <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/2013-12-09/revolution-euromaidan>— Последњи приступ 1. март 2022.
- Grutsenko, Oksana. 2014. „Armed pro-Russian insurgents in Luhansk say they are ready for police raid.“ *KyivPost*. <https://web.archive.org/web/20140412131249/http://www.kyivpost.com/content/ukraine/armed-pro-russian-insurgents-in-luhansk-say-they-are-ready-for-police-raid-343167.html>— Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- Hopkins, Valerie. 2022. „Initial talks between Russia and Ukraine yield no resolution.“ <https://www.nytimes.com/2022/02/28/world/europe/ukraine-russia-talks-belarus.html> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Jack, Victor and Busvine, Douglas. 2022. “Putin recognizes separatist claims to Ukraine’s entire Donbass region.” *Politico*. <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-russia-ukraine-donbass-separatist-recognition/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Kofman, Michael, Migacheva, Katya, Nichiporuk, Brian, Radin, Andrew, Tkacheva, Olesya and Oberholtzer Jenny. 2017. „Lessons from Russia’s Operations in Crimea and Eastern Ukraine.“ *Santa Monica: RAND Corporation*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1400/RR1498/RAND_RR1498.pdf— Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- Kolaczowski, Maciej. 2022. „How does the war in Ukraine affect oil prices?“ *World Economic Forum*. <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/how-does-the-war-in-ukraine-affect-oil-prices/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Konyvtar, Viktor. „Ukraine in Europe (geographical location and geopolitical situation).“ http://www.mtafki.hu/konyvtar/Ukraine/Ukraine_in_Europe.pdf— Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- Lister, Tim, Pennington, Josh, McGee, Luke and Gigova, Radina. 2022. „‘A family died... in front of my eyes’: Civilians killed as Russian military strike hits evacuation route in Kyiv suburb.“ *CNN*. <https://edition.cnn.com/2022/03/06/europe/ukraine-russia-invasion->

- sunday-intl-hnk/index.html - Последњи приступ 22. март 2022.
- Marpels, David and Mills Frederick. 2015. „Ukraine's Euromaidan: Analyses of a civil revolution.“ *Ibidem-Verlag, Stuttgart*.
- Marsh, Sarah and Chambers, Madeline. 2022. „Germany freezes Nord Streams 2 gas project as Ukraine crisis deepens.“ <https://www.reuters.com/business/energy/germanys-scholz-halts-nord-stream-2-certification-2022-02-22/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Mendick, Robert. 2022. „Step-by-step guide on how an all-out Russian invasion of Ukraine could unfold.“ *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/02/24/mapped-step-by-step-guide-all-out-russian-invasion-ukraine-could/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Metais, Raphael. 2013. „Ensuring Energy Security in Europe: The EU between a Market-based and a Geopolitical Approach.“ *Department of EU International Relations and Diplomacy Studies. EU Diplomacy Papers 3/2013, Brugges*. <http://aei.pitt.edu/42924/> - Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- NBC News. 2010. „Putin: Soviet collapse a „genuine tragedy“.“ <https://www.nbcnews.com/id/wbna7632057> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Poitiers, Niclas, Tagliapietra, Simone, Wolff B. Guntram and Zachmann, Georg. 2022. „The Kremlin's gas wars.“ *Bruegel*. <https://www.bruegel.org/2022/02/the-kremlins-gas-wars/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Polityuk, Pavel. 2022. „EXCLUSIVE Ukraine 2022 spring crop sowing area could be halved – minister“ . *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-ukraine-2022-spring-crop-sowing-area-could-be-halved-minister-2022-03-22/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Reuters. 2022. „Chernobyl power plant captured by Russian forces -Ukrainian official.“ <https://www.reuters.com/world/europe/chernobyl-power-plant-captured-by-russian-forces-ukrainian-official-2022-02-24/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Reuters. 2022. „Ukraine calls for no-fly zone to stop Russian bombardment.“ <https://www.reuters.com/world/europe/russias-isolation-deepens-ukraine-resists-invasion-2022-02-28/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Rutland, Peter. 2015. „Unnecessary War: The Geopolitical Roots of Ukraine Crisis.“ *У Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives, Ed. Agnieszka Pikulicka-Wilczewska & Richard Sakwa. E-International Relations, Bristol*.

- <https://www.e-ir.info/pdf/55189>
- Sanchez Nicolas, Elena. 2022. „It’s not easy being green – and cutting Russian gas.“ *EUobserver*. <https://euobserver.com/climate/154501> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Seddon, Max, Olearchyk, Roman, Massoudi, Arash and Zilber, Neri. 2022. „Ukraine and Russia explore neutrality plan in peace talks.“ *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/7b341e46-d375-4817-be67-802b7fa77ef1> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Sheftalovich, Zoya. 2022. „Battles flare across Ukraine after Putin declares war.“ *Politico*. <https://www.politico.eu/article/putin-announces-special-military-operation-in-ukraine/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Shorrocks, Anthony, Davies, James, Lluberas, Rodrigo. 2021. „Global wealth databook 2021“. *Credit Suisse Research Institute*. <https://www.credit-suisse.com/media/assets/corporate/docs/about-us/research/publications/global-wealth-databook-2021.pdf> - Последњи приступ 22. март 2022.
- The Guardian*. 2014. „Agreement on the Settlement of Crisis in Ukraine – full text“. <https://www.theguardian.com/world/2014/feb/21/agreement-on-the-settlement-of-crisis-in-ukraine-full-text> – Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- The Kremlin*. 2022. „Address by the President of the Russian Federation.“ <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> – Последњи приступ 22. март 2022.
- The Washington Post*. 2022. „The war in Ukraine is triggering a global food crisis. Here’s how the U.S. can help.“ <https://www.washingtonpost.com/opinions/2022/03/17/ukraine-war-food-crisis-how-to-help/> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Twitter*. 2022. „Assessed Control of Terrain in Ukraine and Main Russian Maneuver Axes as of March 21, 2022, 3:00 PM ET.“ The Institute for the Study of War. <https://twitter.com/TheStudyofWar/status/1505986710051696643?s=20&t=jWrpe52kE3-6-TIHafx-iA> - Последњи приступ 22. март 2022.
- Withmore, Brian. 2013. „Ukraine’s Threat for Putin.“ *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/ukraines-threat-to-putin/282103/> – Последњи приступ 28. фебруар 2022.
- Wittke, Cindy. 2019. „The Minsk Agreements – more than the ‘scraps of paper’?“. *East European Politics*, 35:3, 264-290.

Aleksandar Gajić

Institute for European Studies, Belgrade

Nikola Rajić

Dr Lazar Vrkić Faculty of Law and Business Studies, Novi Sad

GEOPOLITICAL FRAMEWORK OF RUSSIAN MILITARY INTERVENTION IN UKRAINE

Resume

The subject and problem of the paper is the Russian military intervention in Ukraine, starting with a look at the historical and political context that led to the conflict, then with a review of the classical and contemporary geopolitical position of Ukraine, after which we move on to the proclaimed goals of the flow. The aim of this paper is to classify conflicts in a geopolitical framework and to consider the geopolitical implications they will cause, relying on the theoretical approach of realism. The results of the work predict a deeper polarization of the new bloc division of the world, similar to that during the Cold War.

Keywords: Russian-Ukrainian war, special military operation, Putin's war, geopolitics

Вања Глишин*

Институт за политичке студије, Београд

БУЈАНОВАЧКО-ПРЕШЕВСКА ОБЛАСТ КАО ПОТЕНЦИЈАЛНО ГЕОПОЛИТИЧКО ЖАРИШТЕ У СРБИЈИ**

Између националне безбедности и пројекта „Природна Албанија“

Сажетак

Историјски процеси и геополитички положај Републике Србије условили су постојање геополитичких жаришта на територији државе, што се одражава на националну безбедност. Територијалне јединице на којима учавамо различите облике трајних или периодичних нестабилности и сукоба одређујемо као геополитичко жариште и у даљим корацима истраживања анализирамо конфликтне потенцијале на локалном и регионалном нивоу. На територији Републике Србије Бујановачко-прешевска област представља потенцијално геополитичко жариште, где већински албански представници политичких власти у својим политичким циљевима истичу идеју о издвајању општина Бујановац и Прешево и њиховом припајању тзв. Косову. Због сложене геополитичке ситуације на југу Србије, у првом делу рада биће одређене географске и демографске карактеристике општина. Други део рада посвећен је геополитичкој и безбедносној анализи Бујановачко-прешевске области. Циљ је да се изврши аналитичан преглед важних догађаја од ескалације сукоба деведесетих година до данас, како би се на основу тога указало на потенцијалне претње и ризике и на крају пружиле одређене геополитичке и безбедносне препоруке ради очувања националне безбедности и територијалног интегритета Републике Србије.

* Контакт: vanja.glisin@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Кључне речи: Бујановац, Прешево, Република Србија, геополитика, безбедност, национална безбедност

УВОД

Геополитичка анализа положаја једне земље и догађаја који се одражавају на процесе и стање на терену у тој земљи, али и у региону, изискује познавање неколико фактора неопходних за одређење геополитичког положаја. У књизи „Савремени међународни односи и геополитика“ износимо следеће факторе (Деспотовић, Глишин 2021, 184):

- 1) географски положај земље у односу на рељеф, климу, воде, минерална и природна богатства;
- 2) географске карактеристике регионалног окружења;
- 3) мрежу важних саобраћајних коридора (друмски, железнички, ваздушни и водени);
- 4) унутрашње-политичко устројство државе: облик државног уређења, тип политичког система, степен демократског и друштвено-економског развоја;
- 5) спољно-политичко наступање и однос према суседним земљама, великим силама и савезима, сарадња са економски снажним државама и унијама, међународно уважен суверенитет и територијални интегритет државе;
- 6) војностратегијски положај: величина територије, економска, демографска и војна моћ земље, сарадња са војним савезима, војна неутралност, стратегијски погодан териториј, акваториј и ваздушни простор и војна доктрина.

Побројани фактори представљају смернице за јасну и методолошки прецизну анализу посматраног предмета и проблема истраживања. У нашем раду, полазећи од општег ка посебном, најпре треба да лоцирамо географски положај и физичко-географске карактеристике Републике Србије, дефинишемо регионални контекст, препознамо спољнополитичке чиниоце, анализирамо унутрашње политичка дешавања и представимо геостратешки положај земље, с посебним освртом на општине Бујановац и Прешево, односно Бујановачко-прешевску област. Наведену област посматрамо као потенцијално геополитичко жариште, те ћемо стога посебну пажњу посветити геополитичкој анализи у контексту националне безбедности Републике Србије. Појмом „геополитичко жариште“ означавамо оне територијалне јединице, односно просторе, које се услед различитих политичких, верско-конфесионалних,

националних, економских, привредних, територијалних, али и геополитичких разлога, суочавају са различитим облицима трајних или периодичних нестабилности и/или директних или индиректних сукоба. Геополитичко жариште на малом простору има потенцијал да дестабилизује ширу територију попут државе у оквиру чијих граница се налази, као и друге државе у суседству или ти цео регион. Као изазов националној безбедности, свако потенцијално геополитичко жариште на територији једне државе требало би да се посматра као могући безбедносни и геополитички проблем и да се на основу изведених анализа припреми унутрашња стратегија за превенирање или пак решавање потенцијалних претњи и ризика по националну безбедност.

На територији Републике Србије, која обухвата 88.361 км² и броји око 8.737.000¹ становника, налазе се две аутономне територијалне заједнице, 29 управних округа и град Београд (Perić, Svetković 2019). Од укупне територије, централни део Србије заузима 63,4% територије, док аутономне територијалне заједнице Косово и Метохија и Војводина заузимају 36,6% територије. Као континентална земља, Србија се граничи са осам држава дуж границе од 2.397 километара. Србија се са проблемом граница суочава деценијама. Од 2006. године, издвајањем Црне Горе из државне заједнице Србије и Црне Горе, Србија остаје без маритимне партиципације, због чега се сврстава у територијално закључане земље (*landlocked country*). Осим тога, Србија има острвски положај који се „тиче оних земаља које су потпуно окружене државама чланицама једног савеза и тиме изоловане унутар свог територијалног простора“ (Деспотовић, Глишин 2021, 185). Земље чланице НАТО савеза окружују Србију на балканској шаховској табли, што се директно или индиректно одражава на државну власт, геополитички положај земље и геостратешки маневарски простор.² Унутрашња транзиција се наставља 2008. године једностраним проглашењем тзв. Републике Косово и дефинисањем покрајинске границе као међународне, што је отворило низ политичких, геополитичких и безбедносних проблема, поготову у Бујановачко-прешевској области као зони потенцијалног

1 Број становника Републике Србије изведен је према процени Уједињених нација за 2019. годину. United Nations. 2019. *World Population Prospects 2019*. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York: United Nations.

2 „Земље са острвским положајем суочавају се са притисцима и уценама савеза који је окружује, отежано комуницира са потенцијалним партнерима, нема излаз на море, док услед погоршања односа таква земља може бити изолована војно, економски, привредно, енергетски, саобраћајно и слично, суочена са војним и економским санкцијама.“ Деспотовић, Љубиша, Вања, Глишин. 2021. *Савремени међународни односи и геополитика*. Сремски Карловци: Каирос, стр. 185.

геополитичког жаришта. Процеси фрагментације и уситњавања српских земаља праћени су демографским, идентитетским, језичким и културним сакаћењем српског народа и трају и данас, несмањеном жестином.

Иако према величини територије Србија припада групи мањих држава, сложени геополитички процеси унутар државе и заинтересованост регионалних и глобалних сила за простор Балкана говоре о геополитичком значају њеног положаја. Када је реч о унутрашњим сложеним процесима, указали бисмо на потенцијална геополитичка жаришта попут Косова и Метохије, Рашке области, Бујановачко-прешевске области, Тимочке крајине, Топличког краја и Војводине. Други, спољнополитички аспект указује да су за овај простор заинтересована најмање четири геополитичка играча чији се интереси укрштају и чине својеврсни геополитички чвор.³ Реч је о Сједињеним Државама (атлантизам), Русији (неоевроазијство), Немачкој (средњоевропски континентализам) и Турској (неоосманизам) (Глишин 2019, 2020). Сједињене Државе су након завршетка хладног рата и успостављања униполарног међународног поретка искористиле настали геополитички вакуум у осетљивим контактним зонама попут Балкана, како би прошириле сферу контроле. Наведено је праћено политичким и војним променама, етничким сукобима и територијалним прекрајањима, што се одразило на српски етнос у целини.

ГЕОГРАФСKE И ДЕМОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПШТИНА БУЈАНОВАЦ И ПРЕШЕВО

Општине Бујановац и Прешево припадају Пчињском управном округу, који се налази у јужном делу Републике Србије. Град Врање представља политички, економски и административни центар Пчињског округа и својим значајем доминира овим делом Србије. Неретко се општине Бујановац и Прешево посматрају заједно са општином Врање, будући да оне припадају Врањској котлини и чине њен јужни део, али ћемо их посматрати одвојено, указујући на изазове и проблеме са којима се суочавају.

Као што можемо видети на приказаној карти [1] Бујановачко-прешевска област се простире у југозападном делу Пчињског округа,

3 О геополитичким обележјима положаја Србије погледати у: Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин. 2021а. „Геополитички идентитет Републике Србије и Стратегија националне безбедности.“ *Политика националне безбедности* 20 (1): 21-35. doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.2012021.2>.

уз државну границу са Северном Македонијом и административну линију према АП Косову и Метохији. На северу, општина Бујановац се пружа до Орлове чуке, што је уједно и најсевернији део Бујановачко-прешевске области. Источна граница наведене области пружа се планинским венцима до кањона реке Пчиње и наставља се ка македонској граници и планини Козјак. Јужна граница пружа се уз државну границу према Северној Македонији, док се западни део Бујановачко-прешевске области пружа уз административну линију према АП Косову и Метохији. Административна линија се пружа „од планинског масива Скопске Црне горе, чије се брдско-планинско било пружа до Кончуљске клисуре којом протиче Биначка Морава пробијајући се из Гњиланског басена у Моравску долину“, те се наставља „правцем југ-север дуж брдско-планинских предела западно од града Враћа све до Пољанице“ (Секуловић 2006, 76).

Карта 1. Пчињски округ и издвојене општине Бујановац и Прешево

Извор: обрада аутора

Подручје Бујановачко-прешевске области налази се на граници Родопске масе и Вардарске зоне, рељеф је претежно брдско-планински са богатом геолошком структуром. На југу се налази Прешевска повија као природна граница између Скопско-кумановске и Врањско-бујановачке котлине, док се на северу налази Грделичка клисура, као природна граница између Врањско-бујановачке и Моравске котлине. Главни водоток чини Јужна Морава, која настаје

спајањем Биначке Мораве и Прешевске Моравице код Бујановца. Такође, треба поменути и реку Пчињу, Трновачку и Кршевичку реку које заједно чине хидрографску мрежу Бујановачко-прешевске области. Подручје посматране области испресецано је котлинама, повијама и клисурама, што усмерава и у одређеној мери ограничава проходност (Секуловић 2006; Јовановић и др. 1969; Вучићевић и др. 2011).

Територије општина Бујановац и Прешево простиру се на 725км² и на њиховој територији живи око 67.787 становника. Према „DevInfo“ бази података Републичког завода за статистику и процени средином 2020. године, на територији општине Бујановац (461км²) живи 37.615 становника, док на територији општине Прешево (264км²) живи 30.172 становника.⁴ Етничку структуру становништва у наведеним општинама тешко је одредити, будући да су Албанци бојкотовали попис становништва 2011. године. Према попису становништва из 2002. године, у Бујановцу је живело 55% Албанаца и 34% Срба, док је у Прешеву живело 89% Албанаца и 8,5% Срба.⁵ Председник Одбора за људска права из Бујановца Светислав Величковић истиче да су Албанци бојкотовали попис 2011. године како би прикрили колико их тачно живи у том делу Србије. Величковић наводи да у Бујановцу „живи мање од 12.000 Албанаца, што је двоструко мање него што је утврђено на попису 2002. године“ (Политика 2017). Уколико пратимо демографски тренд на Косову и Метохији и чињеницу да је у последњих четири месеца око 200.000 Албанаца предало захтев за визу Немачкој амбасади и да тај број расте (РТС 2022), можемо закључити да је прича о смањењу броја Албанаца основана. Дакле, о етничкој структури није могуће прецизно писати, али се може закључити да је албанско становништво већинско и да је у највећој мери оријентисано ка Косову и Метохији, односно Гњилану и Приштини (Пророковић 2018, 885).

Посматране општине, иако према величини територије припадају мањим општинама у Републици Србији, њихов геополитички и геостратешки положај је значајан, посебно уколико

4 База података „DevInfo“ видети детаљније у: Републички завод за статистику [РЗС]. 2022. *Профил Бујановац*. Београд: Републички завод за статистику. http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Bujanovac_EURSRB002002008005.pdf. Републички завод за статистику [РЗС]. 2022. *Профил Прешево*. Београд: Републички завод за статистику. http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Presevo_EURSRB002002008007.pdf. (Пристапљено: 20.02.2022.).

5 Републички завод за статистику [РЗС]. 2003. Попис становништва у 2002. години: Национална или етничка припадност. Књига 1. Београд: Републички завод за статистику. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20024001.pdf>. (Пристапљено: 20.02.2022.).

обратимо пажњу на географске „особине спајања и прожимања“ и пружање моравско-вардарске удолине.

Према географу Јовану Цвијићу, дугачке удолине које се пружају дуж полуострва смером север-југ и исток-запад олакшавају везу обале са континенталним делом, као и ширење, односно кретање различитих појава (Цвијић, 1922). Према томе, за Србију је важна моравско-вардарска удолина, као кичма Балкана, која се пружа од Београда до Солуна - најважније луке на обали Егејског мора. Значај моравско-вардарске удолине препознат је током XX века када је предложен пројекат изградње канала Дунав-Морава-Вардар-Егејско море (Дробњак 2018), који би представљао економски, привредни, саобраћајни и геостратешки коридор за балканске државе. У једном ширем контексту, поменути канал био би наставак канала Рајна-Мајна-Дунав, чиме би се повезала централна и западна Европа са Средоземљем. О значају моравско-вардарске удолине сведочи и заинтересованост Европске уније за изградњу железничке пруге која би повезала Средњу Европу са лукама Солун и Пиреј. С друге стране, луку Пиреј купила је кинеска компанија, те је моравско-вардарска удолина важна и за Кину која је пројектовала смер кретања од луке ка северу и северозападу Европе.⁶ Дакле, реч је о геостратешки веома значајној удолини, што се свакако одражава и на значај Бујановачко-прешевске области кроз коју удолина пролази [Карта 2]. У саобраћајно-географском погледу, Бујановачко-прешевска област је од изузетног значаја, будући да се налази на паневропском Коридору 10, који се пружа од Аустрије до Грчке, пролазећи кроз Србију. Дакле, општине Бујановац и Прешево представљају значајну везу моравског и вардарског дела и паневропског саобраћајног коридора.

6 О кинеској геополитичкој трансгресији ка Балкану видети више у: Деспотовић, Љубиша. 2018. „Кинеска дискретна геополитичка трансгресија ка Балкану и безбедносни идентитет Србије“, у: *Политика националне безбедности* 2/2018. Институт за политичке студије, Београд, стр. 31-40.

Карта 2. Коридор „Дунав-Морава-Вардар-Солун“

Извор: <https://www.koreni.rs/spas-od-poplava-i-susa-plovni-kanal-morava-vardar/> (18.02.2022.)

Са војностратегијског аспекта, Србију тангира неколико важних праваца: ломбардијско-панонски, јадранско-панонски и албанско-бугарски, што указује на неоспоран војностратегијски значај територије Србије и српских земаља (Шушић 2004, 36, 56). За наш рад посебно је значајан албанско-бугарски правац и база „Бондстил“, будући да Сједињене Државе инсталирањем војних база и полигона у кључним геостратешким тачкама настоје да створе интегрални геополитички и геостратегијски лук на Балкану (Степић 2012, 105). Центар тог лука је Косово и Метохија. Преузимањем контроле над Косовом и Метохијом, а потом, посредством Арбанаса и над Бујановачко-прешевском облашћу, САД би обезбедиле контролу над неколико полуострвских проходница, попут: 1)

Ибарско-лепеничког коридора као дела Ибарске магистрале и континенталног наставка Јадранске магистрале; 2) Моравско-вардарске удолине, која тангира Косово и Метохију и представља главни саобраћајни коридор и вишеструко важан стратегијски правац Балкана; 3) трансверзале запад-исток (Драч-Скопље-Софија-Бургас, са рачвањем према Цариграду) која би се у Скопљу укрштала са моравско-вардарским коридором, такође тангира Косово и Метохију; и 4) трансбалканске везе, правцем североисток-југозапад, између Влашког и Јадранског басена, која је актуелизована у измењеном облику као планирани ауто-пут Ниш-Приштина-Пећ-Подгорица-Црногорско приморје (Степић 2012, 44).

ГЕОПОЛИТИЧКИ И БЕЗБЕДНОСНИ АСПЕКТИ БУЈАНОВАЧКО-ПРЕШЕВСКЕ ОБЛАСТИ

Почевши од принципа *Nomen est omen* у значењу „име је знак“, морамо да укажемо на моћ именовања и манипулације које се континуирано спроводе у вези са бујановачко-прешевском облашћу. Наиме, све чешће се суочавамо са називима „Прешевска долина“ и „источно Косово“, који потичу из редова арбанашких политичара. Као искључиво политички називи, без историјско-географског утемељења, користе се како би истакли део са већинским арбанашким становништвом (Прешевска долина) и како би изразили територијалне претензије ка наведеним општинама припајајући их „источном Косову“, што је део ширег плана стварања „Природне Албаније“. Арбанашки политичари са југа Србије више пута су захтевали да се Пчињски округ преименује у назив „Прешевска долина“, те да се формира посебан истоимени регион. Несумњиво, иза стварања нових географских појмова крију се геополитички циљеви који подразумевају, најпре семантичко, а потом и политичко-територијално удаљавање Бујановачко-прешевске области од Републике Србије.

Сепаратистичке тежње, безбедносни изазови, геополитичка превирања и „политичко насиље“ (Ђорић 2014) посебно долазе до изражаја деведесетих година, када се са променом међународног поретка мењају процеси у контактним зонама, попут Балкана. На међународном плану Сједињене Државе преузеле су примат и започеле еру униполарног светског поретка, одређујући пивот државе у кључним регионима света посредством којих ће остваривати зацртане геополитичке циљеве. Наведен процес промене међународног поретка пратила је дисолуција СФР

Југославије (Деспотовић, Глишин 2021б, 2021в) и ескалација сукоба на балканском простору. С тим у вези примећујемо да „геополитичке претензије и територијалне аспирације глобалних, регионалних и локалних актера српском геополитичком положају предодређују фрагментираност као обележје које ће бити коришћено као 'фактор нове дестабилизације'“ (Деспотовић 2019). Ради се о могућем активирању геополитичких жаришта у Србији и српским земљама чиме би се наставио процес потискивања и сузбијања српског фактора.

Страховити сукоби који су трајали готово десет година завршени су агресијом НАТО пакта на СР Југославију 1999. године, без мандата Савета безбедности УН, кршећи Повељу УН чл. 53, Бечку конвенцију и Финални акт из Хелсинкија (Бјелајац 2019). Политичка, економска, привредна, еколошка, инфраструктурна, геостратешка и геополитичка деструкција СР Југославије, виђена је као шанса од стране Арбанаса⁷ да се реши питање Косова и Метохије (Гађиновић 2017), те да се настави територијално уситњавање Србије, особито издвајањем општина у којима живи већинско албанско становништво Прешево, Бујановац и Медвеђа. У наведеним општинама Арбанаси су у марту 1992. године организовали незванични референдум о политичкој и територијалној аутономији и праву да се уједине са Косовом и Метохијом, што несумњиво говори о смеру њихове политике, како деведесетих година, тако и данас. Арбанашке политичке партије на Косову и Метохији почетком деведесетих година јасно су истицале свој политички циљ успостављања „Републике Косово“, што је и прихваћено у Тирани 1998. године у оквиру једног ширег арбанашког плана стварања великоалбанске државе. Током деведесетих година на Косову и Метохији су деловале терористичка организација Ослободилачка војска Косова (ОВК) и Оружане формације Републике Косово (ФАРК), поготову у периоду од 1998. до 2000. године. Циљ је био ослобађање Косова и Метохије од свега што је српско у чему су и успели, без обзира на присуство снага НАТО-а и Уједињених нација (Хофбауер 2009). Ситуација се није смирила ни након потписивања Војно-техничког споразума (Кумановског споразума) 9. јуна 1999. године. Кумановски споразум је подразумевао успостављање Копнене зоне безбедности у ширини од пет километара дуж административне линије, с циљем демилитаризације те зоне и раздвајања Војске Југославије и КФОР-а. Копнена зона безбедности протеже се у дужини од 472 км, од чега

7 Реч је о традиционалном и историјски прецизном појму за „Албанце“ – Арбанаси или Арнаути. (Батаковић 2007, Степић 2012, Деспотовић 2019).

141 км према општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа (Стевановић и др. 2012, 1706). О разорности арбанашких сепаратистичких и терористичких група сведочи и број од 12,964 терористичких аката у периоду од 1991. до 2013. године (Шуваковић 2015, 277).

Као што смо приказали у претходном делу рада, западна граница наведених општина пружа се уз административну линију према Косову и Метохији, што је у новонасталом вакууму у ширини од пет километара и дужини од 141 километар омогућило неконтролисано кретање наоружаних арбанашких формација и вршење терористичких напада на територији наведених општина. Осим преливања тероризма са територије Косова и Метохије, на подручју Прешева, Бујановца и Медвеђе формирана је Ослободилачка војска Прешева, Бујановца и Медвеђе (ОВПБМ). Реч је о терористичкој организацији која је припремала и изводила терористичке нападе уз запоседање дела Копнене зоне безбедности у општинама Бујановац и Прешево. У периоду од 21. јуна 1999. до 21. новембра 2000. године та терористичка организација извршила је 296 терористичких напада на територији три општине (Стевановић и др. 2012, 1707). Важно је напоменути да је Копнена зона безбедности била под контролом КФОР-а, како је предвиђено Кумановским споразумом, те да је управо у зони њихове контроле долазило до преливања терористичких активности.

Ескалација тероризма у јесен 2000. године навела је Србију да предузме неопходне мере ради смиривања тензија и заустављања сукоба. Политички план подразумевао је расформирање и разоружавање ОВПБМ и формирање Кординационог тела за општине Прешево, Бујановац и Медвеђу. „Декларација о демилитаризацији ОВПБМ“ (тзв. Кончуљски споразум) потписана је 21. маја 2001. године. Ипак, треба имати у виду извештај Министарства унутрашњих послова Републике Србије у ком се наводи да су „припадници званично расформирани албанске терористичке групације ОВПБМ спона сарадње екстремистичких и исламистичких терористичких организација на Косову и Метохији и у окружењу“ (Стефановић 2019). То значи да потенцијал за организовање терористичких организација постоји, без обзира на чињеницу да ОВПБМ формално не постоји.

Исте године када је ОВПБМ расформирана, власти СР Југославије и Републике Србије предузеле су мере превенције тероризма. Краткорочне мере подразумевале су консолидацију безбедносних снага и формирање Кординационог тела с циљем усклађивања активности Војске, полиције и других државних

органа. Дугорочне мере обухватале су шири оквир политичких, дипломатских, економских, социјалних, безбедносних, организационих и информативних мера, које су предвиђене у документу „Програм и план решавања кризе настале деловањем албанских екстремистичких група у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа“ из 2001. године (Стевановић и др. 2012, 1708-1712). Ипак, без обзира на све предузете мере, чињеница је да су међуетничке напетости присутне у Бујановачко-прешевској области и да политички захтеви тамошњих арбанашких политичких партија иду у смеру територијалне аутономије, интеграције са тзв. Косовом и у последњем кораку учешћа у формирању „Велике Албаније“. Подсетимо се, концепт стварања Велике Албаније заснивао се на присилној албанизацији и етничком чишћењу, што је недвосмислен безбедносни изазов. Уколико томе додамо да је тај концепт изразито религијски са јако наглашеним исламским фактором хомогенизације (Деспотовић 2019, 105-112), онда треба да имамо на уму потенцијалну опасност од повезивања албанске терористичке организације „Ослободилачке војске Косова“ са исламским екстремистима, муџахединима и терористима, као што је то био случај деведесетих година. Албанци су тада послали неколико јасних порука, које су и данас веома реалне: 1) да се наставља процес територијалног заокруживања тзв. Велике Албаније; 2) да се он одвија у форми испољавања нових просторних аспирација према Србији, Црној Гори, Македонији и Грчкој; 3) да се цео процес одвија под прећутном подршком САД и Турске и 4) да је основни концепт националног уједињења Албанаца увијен у обланду исламског радикализма (Деспотовић 2015, 94).

Нема дилеме да су Сједињене Државе одредиле Арбанасе као трабанте на Балкану, подржавајући њихове територијалне аспирације, али у знатно већој мери користећи их као средство за реализацију геополитичких циљева у региону, на првом месту обуздавање српског чиниоца. Вашингтон вешто користи арбанашки фактор како би дестабилизовао политичке прилике у региону, контролисао и кажњавао локалне политичке елите (нпр. Никола Груевски) и у даљим корацима потпомогао Арбанасима да остваре великоалбанску идеју. Дестабилизација прилика на Косову и Метохији од стране арбанашких политичара, а уз свесрдну подршку Вашингтона, јесте средство контроле српске политичке елите. Стога „албанизацију Балкана“ морамо да посматрамо као изразит безбедносни и геополитички изазов, поготову што стварање „Природне Албаније“ отвара питање статуса Бујановачко-прешевске

области. Ана Игоровна Филимонова (*Филимонова Анна Игоревна*) упозорава да ће „албанизација Балкана омогућити НАТО пакту да без препрека и даље појачава своје војно присуство, да контролише транзит енергената и да даље дроби словенски простор на Балкану“ (Игоровна Филимонова 2011, 39). Сједињене Државе би на тај начин обезбедиле стратегијску дубину, преузимајући контролу над јадранском обалом, јужним делом Србије и над значајним коридорима и трансверзалама, на првом месту над Моравско-вардарском удолином. Дакле, пратећи историјски ток идеја о стварању Велике Албаније, примећујемо да је тај пројекат од почетка геополитички конструкт великих сила, које су се смењивале у историјским етапама његове реализације, свака вођена својим геополитичким интересима, али увек и искључиво на штету српског народа, српске државе и националних права. У тим процесима вршено је насиље над српским становништвом, девастирана је српска духовна и културна баштина и отимана је територија, део по део. Стога указујемо на опасност агресивних и офанзивних изјава арбанашких политичара, будући да иза њих стоје велике силе, особито Сједињене Државе.

Да постоји реална опасност по националну безбедност Србије од арбанашких територијалних аспирација, сведоче бројни догађаји од 2001. године. Од 2001. године до данас, ситуација у Бујановачко-прешевској области праћена је спорадичним оружаним инцидентима и сталним политичким тензијама. Напетост се повећава након хапшења припадника ОВК, односно „Гњиланске групе“ у децембру 2008. године, када долази до протеста арбанашког становништва на југу Србије. На протестима су учествовали и истакнути арбанашки политичари из Бујановца и Прешева, попут лидера Демократске партије Албанаца Рагми Мустафе, који и данас учествује у политичком животу, делујући несмањеном жестином у циљу припајања Бујановачко-прешевске области тзв. Косову. Мустафа је још 2011. године говорио да је подела Косова и Метохије једино решење и у том случају „Прешевска долина била би припојена Косову“, што је понављао више пута (РТС 2011, Бујановачке 2019, Блиц 2021). Бивши председник општине Прешево Шћиприм Арифи такође је говорио о уједињењу „Прешевске долине са Косовом“. Арифи је истакао три услова под којим жели уједињење. Прво, да све три општине (Бујановац, Прешево и Медвеђа) уђу у састав Косова, без дељења. Друго, разграничење не сме да буде у близини градова. И треће, Арифи сматра да је важна координација Брисела и Вашингтона (Данас 2020). У августу 2015. године председник Националног савета Албанаца Јонуз Муслију покренуо је иницијативу за стварање

Заједнице општина у којима живе Албанци, рекавши да „уколико Срби са севера прогласе Заједницу српских општина или аутономију, онда ћемо и ми из Прешевске долине прогласити аутономију са правом припајања нашој матичној земљи Косову“ (Костић 2016, 92). Следеће, 2016. године, Тирана, Приштина, Тетово, Улцињ и Прешево формирали су Унију албанских општина у региону, с циљем све тешње сарадње и повезивања општина са већинским албанским становништвом. Повезивање општина само по себи није опасност, већ је реторика која прати све њихове акције реална слика политике арбанашких представника. У децембру 2021. године политички представници Арбанаса из Бујановца и Прешева затражили су од потпредседнице „тзв. Владе Косова“ Донице Гервале уједињење општина са „Косовом“. Том приликом се и председник општине Бујановац Нагип Арифи zaloжио се за политику уједињења (ЈугПрес 2021).

Власти тзв. Косова у континуитету подржавају и помажу арбанашке политичаре у Бујановачко-прешевској области. Бивши председник Скупштине тзв. Косова Кадри Весели одржавао је чврсте везе са њима и тежио је уједињењу. Његово деловање кретало се у смеру припрема за евентуалну акцију преузимања контроле у наведеним општинама, што би у наредним корацима водило ка уједињењу са тзв. Косовом. Весели је био на челу обавештајне службе ШИК у оквиру ОВК и претпоставља се да је заједно са другим члановима настојао да формира организацију која ће наставити да делује попут службе ШИК и то на ширем простору који би укључивао општине Бујановац, Медвеђу и Прешево. То би највероватније подразумевало организовање политичких побуна и диверзантско-терористичких акција (Стефановић 2019). Бивши председник тзв. Косова Хашим Тачи више пута је истицао потребу да се Бујановац, Прешево и Медвеђа припоје Косову (РТС 2019). Тачи је обављао дужност председника до 5. новембра 2020. године, када је заједно са Веселијем и Реџепом Сељимијем ухапшен по налогу суда за злочине ОВК у Хагу. С тим у вези, треба узети у обзир оптужбе немачке опозиционе левице на рачун немачке Владе. Наиме, посланица немачке левице Севим Дагделен (*Sevim Dagdelen*) наводи да Влада Немачке сноси део одговорности за тешка кривична дела и корупцију на Косову. Дагделен такође наводи да су команданти УЧК посматрани као „савезници у противправном рату НАТО 1999. и подржавани на путу ка највишим функцијама у политици и тајним службама“ и додаје „није чудо да немачка Влада своје мрачне косовске везе држи под ознаком тајности“ (Deutsche Welle 2021).

Осим тога, реторика арбанашких политичара са Косова и Метохије у значајној мери доприноси радикализацији локалног становништва и погоршавању међуетничких односа, како у покрајини, тако и у Бујановачко-прешевској области. У мају 2020. године Вјоса Османи (*Vjosa Osmani Sadriu*) оптужила је Србију да спроводи систематско етничко чишћење у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа („Spastrimi i heshtur etnik organizuar nga shteti serb në Medvegjë, Preshevë e Bujanoc“) (Епока е ре 2020), да би у октобру 2021. године оптужила Србију да води „агресивну кампању против Косова“ (Политика 2021). Наглашавамо да је Вјоса Османи завршила магистарске и докторске студије у Сједињеним Државама и да тренутно обавља функцију председнице тзв. Косова. Подсетимо се шта се дешавало крајем 2021. године на Косову и Метохији, када су специјалне јединице РОСУ са дугим цевима спроводиле одлуку приштинске власти да уведе реципрочне мере према Србији и када је тзв. косовска полиција упала у Северну Митровицу и терорисала српски народ, користећи сузавце, шок-бомбе и ватрено оружје (Нови стандард 2021). У том контексту, занимљиве су две чињенице: 1) Велика Британија је подржала акцију косовске полиције (Политика 2021а), чиме потврђују своју јасну и недвосмислену политику према Србији и 2) у покрајину је стигао Први краљевски батаљон Гурки (Галовић 2021), елитна јединица Војске Велике Британије, а уколико се бар мало упознамо са улогом те јединице, с правом бисмо се запитали која ће бити њихова улога на југу Србије.

Према подацима Канцеларија за Косово и Метохију Владе Србије за 2021. годину на територији КиМ извршено је 50 одсто етнички мотивисаних инцидената више у односу на 2020. годину, од чега је забележено 20 напада на објекте Српске православне цркве (Политика 2021б). Тај тренд напада на Србе и српску имовину наставља се и у 2022. годину, неретко праћен обележјима терористичке ОВК. Такође, 26. фебруара 2022. године припадници Косовске полиције прекршили су Кумановски споразум, након што су распоредили своје снаге на 80м од административног прелаза Брњак. Два дана раније, 24. фебруара, Косовска полиција блокирала је алтернативне путеве према централној Србији на територији Подујева, Лепосавића и Зубиног Потока и према Северној Македонији на територији Гњилана и Витине (Канцеларија за КиМ 2022; Политика 2022). Последње у низу одлука које нарушавају права Срба на Косову и Метохији је забрана да се спроведу избори на територији Косова и Метохије 3. априла. Изјаве и догађаји које смо навели говоре у прилог тези да арбанашки политички представници

континуирано раде на радикализацији локалног арбанашког становништва и одржавању сепаратистичких идеја, како на Косову и Метохији, тако и у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа, што у перспективи представља потенцијалне геополитичке и безбедносне изазове за Републику Србију.

ЗАКЉУЧАК

Положај Републике Србије укључује два важна геополитичка обележја – положај у геополитичком чвору и фрагментираност – која би требало да посматрамо као повезана. Наиме, српске земље налазе се у зони испреплетених и паралелних интереса регионалних и глобалних сила, што се одражава на геополитички положај и безбедносно стање у Србији и региону. С тим у вези, фактор нове дестабилизације Србије може бити процес фрагментације, односно активирање геополитичких жаришта у Србији или у региону, особито на оним местима где живе Срби. Стога, говорећи о дешавањима у Бујановачко-прешевској области, можемо говорити о најмање три нивоа: међународном, регионалном и локалном.

Реална безбедносна и геополитичка опасност постоји, поготову у контексту актуелних међународних догађаја и сучељавања два супротстављена геополитичка концепта: атлантизма и неоевроазијства. Србија се по ко зна који пут нашла између Запада и Истока, трпећи притиске да уведе санкције Русији због дешавања у Украјини и покушавајући да у тој реалполитичкој позицији очува своје националне интересе и традиционално добре односе са Русијом. Сматрам да је међународни контексту и те како важан за позицију Републике Србије, посебно због могућих импликација на потенцијална геополитичка жаришта у држави и у региону. Евидентно је да се у Украјини води рат између САД и Русије. Уколико дође до краха америчке геополитике у Украјини, постоји реална могућност да САД изазову нестабилност на Балкану, на првом месту у подручју Косова и Метохије, где би се отворило и питање Бујановачко-прешевске области, али и на простору Рашке области и Републике Српске, где би се активирало тзв. бошњачко питање. Постоји више разлога за такву сумњу. Прво, САД би на тај начин покушале да обуздају српски фактор у целини, једини фактор посредством ког Русија може да приступи овом региону. Самим тим би баражирале руски вектор ка Средоземљу. Друго, на тај начин САД би се на симболичан начин обрачунале са Русијом, будући да се Срби у западним стереотипима перципирају као мали Руси

на Балкану. Треће, на тај начин би владајућа елита у Вашингтону тражила оправдање за потенцијалне неуспехе на истоку Европе и настојала би да очува свој легитимитет. Четврто, преузимањем контроле над важним балканским коридорима и трансверзалама САД би контролисале и кинески утицај који долази из правца Средоземља. Пето, САД би учврстиле геостратегијски лук на Балкану и обезбедиле би геостратешку позицију за наступања према североистоку, истоку и југоистоку, ка кључним геополитичким тачкама на евроазијском континенту.

На међународни контекст, наставља се регионални, који се у првом реду тиче стварања геополитичког пројекта „Природна Албанија“. Наведени пројекат користан је за Вашингтон, а самим тим и реалан за Арбанасе. Намеће се више разлога. Прво, Арбанаси су се показали као поуздан савезник и фактор посредством ког САД могу да контролишу и дестабилизују политичка дешавања у региону. Друго, стварањем Велике Албаније створила би се балканска хоризонтала која би била препрека руском продору ка југозападу. Треће, на тај начин Србија би била потиснута у само Срце (копна) Балкана. Четврто, Бујановачко-прешевска област припала би Арбанасима, што би отворило низ других геополитичких питања на Балкану. Пето, важан моравско-вардарски коридор био би стављен под контролу, чиме би Србија изгубила важан вектор ка Северној Македонији и Грчкој. Шесто, САД би контролисале јадранску обалу и Отранска врата. Седмо, наставило би се потискивање српског народа и у другим деловима Балкана.

На локалном нивоу, безбедносни изазови у Бујановачко-прешевској области са јасним геополитичким импликацијама су следећи. Прво, кретање терористичких група са простора Косова и Метохије на простор Бујановачко-прешевске области и обрнуто, услед географских, али и политичких разлога, може тећи неометано. Друго, бивши припадници терористичких организација сада делују као легитимно изабрани политички представници, што им омогућава коришћење ресурса, информација, политичке ситуације и контаката за, најпре реторичко, а у наредним корацима могуће практично деловање у циљу остваривања сепаратистичких идеја. Треће, неконтролисани преласци административне линије омогућавају шверц наркотика и друге нелегалне активности, најпре у смеру ка Северној Македонији и централној Србији. Четврто, повезивање екстремистичких идеја пружа се осовином Тирана-Приштина-Прешево-Бујановац, што представља балканску вертикалу и основу стварања „Велике Албаније“. Пето, арбанашки политичари

у општинама Бујановац, Прешево и Медвеђа, као и на Косову и Метохији несмањеном жестином заговарају идеју уједињења и радикализују локално становништво. Према томе, иако су арбанашке терористичке организације расформиране, то не значи да су идеје око којих су се формирале нестале.

Како би Република Србија одговорила на наведене изазове, треба да настави са јачањем безбедносних структура, са посебним освртом на персоналне, војно-техничке и тактичко-обавештајне капацитете. Војна база „Југ“ на Цепотини је од стратешког значаја и неопходно је да држава настави са опремањем и модернизацијом. Јачање војних капацитета треба да следи политичка и дипломатска доследност националним интересима наглашеним у Уставу Републике Србије и Стратегији националне безбедности из 2019. године. С тим у вези, државни врх мора да инсистира на Резолуцији 1244 СБ УН и да настави да развија односе са међународним чиниоцима који Србији гарантују национални суверенитет и територијални интегритет. У тренутној констелацији снага на мађународној политичкој сцени сви покушаји да се реши тзв. косовско питање ишли би искључиво на штету Србије и српског народа, стога је неопходно да сачекамо повољне међународне околности за покретање озбиљнијих политичких поступака у смеру очувања јужне српске покрајине. Подела територије и ново исцртавање граница покренуло би домино ефекат и активирање других геополитичких жаришта у Србији, на првом месту Бујановачко-прешевску област.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић, Душан. 2007. *Косово и Метохија: историја и идеологија*. Београд: Чигоја штампа.
- Бјелајац, Миле. 2019. „Прикривање и разоткривање правих разлога за рат 1999. на Косову и Метохији.“ *Политика националне безбедности* 16 (1): 13-36. doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.1612019.1>.
- Ничић, Будимир. 2021. „Весли Кларк: Желим да видим како се Косово развија.“ *Глас Америке*, 7. јул 2021.
- Бујановачке. 2019. „Занима нас само припајање Косову.“ *Бујановачке*, 25. новембар 2019.
- Блиц. 2021. „Мустафа: Верујемо да ће се Прешевска долина припојити Косову.“ *Блиц*, 5. јун 2021.

- Вучићевић, Александар и др. 2011. *Просторни план општине Бујановац*. Београд: Југословенски институт за урбанизам и становање.
- Гаћиновић, Радослав. 2017. „Утицај сецесије Косова и Метохије на националну безбедност Србије.“ *Политика националне безбедности* 13 (2): 69-86. doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.22017.4>.
- Глишин, Вања. 2019. *Балканска геополитичка парадигма*. Сремски Карловци: Каирос.
- Глишин, Вања. 2020. „Српски народ под империјалном пресом – положај у геополитичком чвору.“ *Напредак* 1 (2): 47-64. doi: 10.5937/Napredak2002047G.
- Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин. 2021а. „Геополитички идентитет Републике Србије и Стратегија националне безбедности.“ *Политика националне безбедности* 20 (1): 21-35. doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.2012021.2>.
- Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин. 2021б. „Геополитички интереси и политички концепти формирања двеју Југославија и разлози њиховог државног разбијања.“ *Лесковачки зборник LXI*: 439-453.
- Деспотовић, Љубиша, Вања Глишин. 2021в. „Геополитички разлози разбијања Титове Југославије у контексту међународне хегемоније САД.“ *Напредак* 2 (3): 63-74. doi: 10.5937/napredak2-34618.
- Деспотовић, Љубиша, Вања, Глишин. 2021. *Савремени међународни односи и геополитика*. Сремски Карловци: Каирос.
- Деспотовић, Љубиша. 2015. *Геополитика деструкције*. Сремски Карловци: Каирос.
- Деспотовић, Љубиша. 2018. „Кинеска дискретна геополитичка трансгресија ка Балкану и безбедносни идентитет Србије.“ *Политика националне безбедности* 15 (2): 31-40. doi: <https://doi.org/10.22182/pnb.1522018.2>
- Деспотовић, Љубиша. 2019. *Геополитика Светосавља*. Сремски Карловци: Каирос.
- Дробњак, Јово. 2018. „Српски пловни пут до мора: Дунав-Морава-Вардар-Егејско море.“ *Политичка ревија* 55 (1): 171-181. doi: <https://doi.org/10.22182/pr.5512018.8>.
- Данас. 2020. „Ариффи: Желимо припајање уз три услова.“ *Данас*, 25. фебруар 2020.

- Ђорић, Марија. 2014. Екстремна десница: међународни аспекти десничарског екстремизма. Београд: Удружење Наука и друштво Србије.
- ЈугПрес. 2021. „Албански политичари са југа Србије тражили уједињење са Косовом.“ *ЈугПрес*, 17. децембар 2021.
- Јовановић, Бранислав, Чедомир Милић, Милош Зеремски, Михајло Костић, Радован Ршумовић. 1969. „Удолина Велике и Јужне Мораве.“ Зборник радова географског института Јован Цвијић, књ. 22: 1-93. Доступно: http://www.gi.sanu.ac.rs/media/gi/pdf/en/journal/022/gijc_zr_22_002_jovanovic_i_drugi.pdf (Приступљено: 20.02.2022.).
- Костић, Марина. 2016. „Прешево, Бујановац и Медвеђа: статус/мањине, паралеле и ставови ЕУ и САД.“ *Национални интерес* 26 (2): 85-107. doi: <https://doi.org/10.22182/ni.2622016.4>.
- Канцеларија за Косово и Метохију. 2022. „Једнострана и противправна акција Косовске полиције на Брњаку с циљем дестабилизације на терену.“ *Канцеларија за Косово и Метохију*, 26. фебруар 2022.
- Галовић, Галовић. 2021. „Гурке поново на Космету.“ *Политика*, 9. октобар 2021.
- Нешић, Милан. 2021. „Весли Кларк: Милошевић сукоб на Косову учинио неизбежним.“ *Глас Америке*, 9. јун 2021.
- Нови стандард. 2021. „Хаос на КиМ: РОСУ на северу, почело одузимање таблица, бачен сузавац на Србе.“ *Нови стандард*, 20. септембар 2021.
- Политика. 2021. „Османи оптужила Србију да води агресивну кампању против Косова.“ *Политика*, 30. октобар 2021.
- Политика. 2021а. „Британска амбасада подржала полицијску акцију Приштине.“ *Политика*, 14. октобар 2021а.
- Политика. 2021б. „Стални напади на цркве и гробља на КиМ.“ *Политика*, 26. децембар 2021б.
- Политика. 2022. „Косовска полиција блокирала алтернативне путеве.“ *Политика*, 24. фебруар 2022.
- Пророковић, Душан. 2018. *Геополитика Србије*. Београд: Службени гласник.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2003. *Попис становништва у 2002. години: Национална или етничка припадност*. Књига 1. Београд: Републички завод за статистику. <https://publikacije.stat.gov.rs/G2002/Pdf/G20024001.pdf>. (Приступљено: 20.02.2022.).
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2022. *Профил Бујановац*. Београд: Републички завод за статистику. <http://devinfo.stat.gov>.

- rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Bujanovac_EURSRB002002008005.pdf.
- Републички завод за статистику [РЗС]. 2022. *Профил Прешево*. Београд: Републички завод за статистику. http://devinfo.stat.gov.rs/SerbiaProfileLauncher/files/profiles/sr/1/DI_Profil_Presevo_EURSRB002002008007.pdf. (Пристапљено: 20.02.2022.).
- PTC. 2011. „И југ Србије тема дијалога?“. *PTC*, 3. мај 2011.
- PTC. 2019. „Тачи најавио да ће тражити припајање ‘прешевске долине’“. *PTC*, 28. април 2019.
- PTC. 2022. „Скоро 200.000 Албанаца за четири месеца пријавило се за одлазак са КиМ.“ *PTC*, 29. март 2022.
- Секуловић, Драгољуб. 2006. „Геостратешки положај и значај геопростора Врањско-бујановачка котлина.“ *Глобус 31*, Српско географско друштво, стр. 75-88.
- Серж Алими, Доминик Видал, Анри Малер, Матјас Рејмон. 2020. *Како се фабрикује јавно мњење: медији и „праведни ратови“*. Београд: Факултет за медије и комуникацију.
- Стевановић, Обрад, Саша Мијалковић, Дане Субошић, Драган Млађан. 2012. „Превенција етнички мотивисаног тероризма у Републици Србији – студија случаја ‘Бујановац, Прешево и Медвеђа’“. *Теме* 36 (4): 1701-1717.
- Стефановић, Владислав. 2019. „Утицај тероризма на безбедност у региону Западног Балкана.“ Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
- Степић, Миломир. 2012. *Косово и Метохија постмодерни геополитички експеримент*. Београд: Институт за политичке студије.
- Филимонова Игорвна, Ана. 2011. „Албанизација Балкана.“ У: *Геополитика постмодерног света*. Београд: Геополитика.
- Хофбауер, Ханес. 2009. *Експеримент Косово: повратак колонијализма*. Београд: Албатрос плус.
- Цвијић, Јован. 1922. *Балканско полуострво и јужнословенске земље*. Београд: Државна штампарија Краљевине СХС.
- Шуваковић, Урош. 2015. *Транзиција*. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Шушић, Славољуб. 2004. *Геополитички кошмар Балкана*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Deutsche Welle. 2021. „Levica kritikuje odnos Berlina prema zločinima UČK.“ *Deutsche Welle*, 24. januar 2021.

- United Nations. 2019. World Population Prospects 2019. Department of Economic and Social Affairs, Population Division. New York: United Nations.
- Perić, Jovana & Cvetković, Vladimir. (2019). Demographic, socio-economic and phycological perspective of risk perception from disasters caused by floods: case study Belgrade. *International Journal of Disaster Risk Management*, 1(2), 31-43.
- Epoka e re. 2020. „Spastrimi i heshtur etnik organizuar nga shteti serb në Medvegjë, Preshevë e Bujanoc.“ *Epoka e re*, 11. maj 2020.

Vanja Glišin

Institute for Political Studies, Belgrade

BUJANOVACKO-PRESEVSKA AREA AS A POTENTIAL GEOPOLITICAL HOT SPOT IN SERBIA

Between national security and the „Natural Albania“ project

Resume

Historical processes and the geopolitical position of the Republic of Serbia have conditioned the existence of geopolitical hotspots on the territory of the state, which is reflected in national security. Territorial units in which we observe various forms of permanent or periodic instabilities and conflicts are determined as a geopolitical focus and in further research steps we analyze conflict potentials at the local and regional level. In the territory of the Republic of Serbia, the Bujanovac-Presevo area represents a potential geopolitical hotspot, where the majority Albanian representatives of the political authorities in their political goals emphasize the idea of separating the municipalities of Bujanovac and Presevo and their annexation. Kosovo. Due to the complex geopolitical situation in the south of Serbia, the first part of the paper will determine the geographical and demographic characteristics of municipalities. The second part of the paper is dedicated to the geopolitical and security analysis of the Bujanovac-Presevo area. The goal is to perform an analytical review of important events from the escalation of the conflict in the 1990s until today, in order to point out potential threats and risks and finally provide certain geopolitical and security recommendations to preserve national security and territorial integrity of Serbia.

Keywords: Bujanovac, Presevo, Republic of Serbia, geopolitics, security, national security

САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТ

*Ивана Лукнар**

Институт за политичке студије, Београд

ЗЛОУПОТРЕБА ИНФОРМАЦИОНИХ И КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА: ПОЈАМ И УРЕЂЕЊЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак

Бројни изазови потресају савремену светску сцену. Вишеструка криза (здравствена, економска, еколошка, рат у Украјини и миграције) створиле су тензије на међународном нивоу. Информационе и комуникационе технологије (ИКТ) су оруђе од виталног значаја за функционисање земаља широм света. У постојећим кризним условима безбедност ИКТ још више добија на важности, с'обзиром да се актуелне тензије и сукоби могу лако прелити у сајбер простор. Предмет рада су информационе и комуникационе технологије и њихова могућност злоупотребе. Рад пружа систематски прегледни опис теме и има за циљ да укаже на проблем злоупотребе ИКТ и подстакне размишљање о овом проблему. Методом анализе садржаја приказани су: историјски развој савремених ИКТ, кључни концепти у вези са злоупотребом ИКТ (концепт високотехнолошког криминала, концепт критичне инфраструктуре, сајбер тероризам) и уређење проблема на примеру Републике Србије.

Кључне речи: ИКТ, високотехнолошки криминал, критична инфраструктура, сајбер тероризам, сајбер безбедност

* Контакт: ivanaluknar@gmail.com

РАЗВОЈ ИНФОРМАЦИОНИХ И КОМУНИКАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Научно-технолошка револуција је изменила свет у целости. Масовна примена савремених информационих и комуникационих технологија довела је до промена у готово свим друштвеним делатностима, па и у свакодневном животу (комуникације, настанак онлајн заједница и др.). Развој информационих и комуникационих технологија (ИКТ-а) може се посматрати као двоетапни процес (Bezzina&Terrab, 2005, 17). У првој етапи технолошких промена издвојила су се три различита тренда:

1. дигитализација (*digitalization*),
2. компјутеризација (*computerization*) и
3. технологија пакетног преноса (*packet switched technologies*).

Поменути трендови имали су радикалан утицај на ИКТ пејзаж и његов даљи развој и формирање нових технологија.

Дигитализација је основни предуслов за даљи технолошки развој; омогућила је синергију и повезивање ИКТ у цео ланац, проширење ресурса и приступ мрежи на исплатив начин. У „Закону о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању“ стоји: „дигитализација је конверзија документа из облика који није електронски у електронски облик“ („Службени гласник РС“, бр. 94/17, 52/21). Дигитална технологија има широку примену у свакодневном животу. Омогућила је превођење неког објекта као што је: документ, слика, сигнал, звук из аналогног у дигитални облик. Другим речима дигитализација значи „говорити и о виртуелној стварности, дигиталним специјалним ефектима, дигиталном филму, дигиталној телевизији, електронској музици, видео играма, мултимедијима, светским мрежама“ (Гир, 2011, 17).

Примена рачунара несумњиво је представљала историјски корак у развоју савремених ИКТ. Први југословенски дигитални рачунар био је CER-10 (Цифарски електронски рачунар) који је 60-тих и 70-тих година XX века производио Институт Михајло Пупин. Воја Антонић је конструисао домаћи рачунар „Галаксија“ за најшири круг корисника у својој кућној радионици. У Институту Михајло Пупин у Београду средином 1980-тих година конструисана је серија TIM-100 микрорачунара чија је основна намена била шалтерска употреба. Употреба рачунара у Републици Србији је у сталном порасту (Табела 1), што потврђују последњи подаци објављени у Стратегији развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици

Србији за период од 2021. до 2026. године („Службени гласник РС“, бр. 86/2021).

Табела 1. Употреба рачунара („Службени гласник РС“, бр. 86/2021)

Употреба рачунара	
Домаћинства	коришћење рачунара у домаћинствима у сталном порасту -74,3 % највеће коришћење рачунара у Београду- 91,5% најмање коришћење рачунара у Војводини- 66,8% веће коришћење рачунара у градским срединама-81,6% мање коришћење рачунара у осталим срединама- 62,8%
Појединци	коришћење рачунара код појединаца у сталном порасту-72,4% 19,8% лица никада није користило рачунар 14,8% корисника рачунара има ниже од средњег образовања највише рачунаре користе студенти - 99,8% најмање рачунаре користе остали (пензионери...)- 52,3% највише рачунаре користе млади од 16-24. године 96,2 % користе жене, а 100% мушкарци најмање рачунаре користе старији од 55-74. године и у тој доби постоји разлика између мушкараца 59,6 % и жена 48,9 %

Технологија пакетног преноса омогућила је ефикаснију употребу расположивих технолошких средстава пружајући платформу за испоруку више услуга унутар мреже. Пол Баран (Paul Baran) је развио концепт пакетног преноса који подразумева протокол у којем се одређена информација (порука) раздваја на пакете, а потом шаље различитим путевима широм мреже до жељене дестинације где се делови поруке уједињују (реорганизују) у првобитну информацију (поруку). Баранова „архитектура“ мреже је направљена да омогући несметану комуникацију (Baran, 1964).

Друга етапа технолошких промена се такође може образложити кроз три различита тренда:

1. појава Интернет протокола (the emergence of the Internet Protocol);

2. нове инфраструктуре (new infrastructure) и

3. конвергенције (*convergence*) (Bezzina&Terrab, 2005, 18).

Појава Интернет протокола омогућила је фундаментално раздвајање између слојева преноса (*transmission layer*) и сервисаи апликације. Појава нових инфраструктура: инфраструктурне мреже које нису предвиђене затранспорт комуникација, него да пружају струјну подршку/линију, оне које користе бежичне и жичане везетехнологије (*WiFi/WiMAX*), оптичка влакна и хибридне оптичко-електричне инфраструктуре, омогућиле су настанак нове инфраструктурне мреже која служи за транспорт комуникација. Трећи технолошки тренд конвергенција омогућио је превазилажење специфичности

различитих медија, јер пружа могућност употребе истих или сличних материјала. Дигитализација, IP и напредни комуникациони протоколи/технологије омогућавају спајање различитих услуга које припадају засебним мрежама. Конвергенција се може изразити као способност различитих мрежних платформи да спроводе суштински сличне врсте услуга и омогућава повезивање потрошачких уређаја као што су телефон, телевизија и персонални рачунар. Конвергенција је омогућила технолошко и тржишно спајање телекомуникацијске и информатичке индустрије и технологије, и из темеља је изменила ове индустријске гране. Упркос томе што су фиксна и мобилна телефонија имале различите развојне путеве, њихова конвергенција је уследила као последица промене корисничких навика. У будућности можемо очекивати нове сервисе који ће омогућити нове побољшане начине пословања, комуникацију, поједноставити приступ информацијама, забави и др.

Технологија не пружа једино услуге већ има и друштвену димензију која се остварује кроз нове начине пословања и интеракције са друштвом. Поводом научно-технолошког развоја у Стратегији националне безбедности Републике Србије („Службени гласник РС”бр. 94/2019) наведено је: „насупротив очекивањима да ће бити повећан ниво одговорности свих укључених субјеката у погледу коришћења научних достигнућа у општем интересу и за добробит читавог човечанства, процењује се да ће развој науке и технологије наставити да буде подложен различитим видовима злоупотреба, што ће доводити до негативних безбедносних импликација“ („Службени гласник РС”бр. 94/2019).

УРЕЂЕЊЕ ИНФОРМАЦИОНОГ ДРУШТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Развој савремених ИКТ производа има двоструки ефекат. Односно, ИКТ истовремено могу да произведу како позитиван тако и негативан ефекат у зависности од начина и сврхе примене. Информационе и комуникационе технологије истовремено представљају средство за извршење, али и откривање криминалних радњи. Јер, поред тога што служе за функционисање и одржавање критичних државних инфраструктура и омогућавају пружање сајбер безбедносне подршке, контроле и превенције; ИКТ истовремено с друге стране омогућавају повезивање, комуникацију и функционисање актера унутар сложених криминалних система, као што су организовани криминал и тероризам.

Влада Републике Србије усвојила је различите стратегије, уредбе и акционе планове како би уредила област информационог друштва. У прилогу је дванаест најзначајнијих стратегија које су директно и индиректно обликовале уређење информационог друштва у Републици Србији:

1. „Стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма за период 2020 - 2024. године“ („Службени гласник РС“, бр. 14/20)
2. „Национална стратегија за спречавање и борбу против тероризма за период 2017 - 2021. године“ („Службени гласник РС“, бр. 94/17)
3. „Стратегија националне безбедности Републике Србије“ („Службени гласник РС“, 94/19)
4. „Стратегија одбране Републике Србије“ („Службени гласник РС“, бр. 94/19)
5. „Стратегија за борбу против високотехнолошког криминала за период од 2019. до 2023. године“ („Службени гласник РС“, бр. 71/18)
6. „Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020 - 2025“ („Службени гласник РС“, број 96/19)
7. „Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године“ („Службени гласник РС“, бр. 86/21)
8. „Стратегија развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године“ („Службени гласник РС“, бр. 68/10)
9. „Стратегија развоја индустрије информационих технологија за период од 2017. до 2020. године“ („Службени гласник РС“, бр. 95/16) чијим објављивањем је престала да важи претходно донешена „Стратегија развоја и подршке индустрији информационих технологија“ („Службени гласник РС“, бр. 25/13)
10. „Стратегија развоја мрежа нове генерације до 2023. године“ („Службени гласник РС“, бр. 33/18)
11. „Стратегија заштите података о личности“ („Службени гласник РС“, бр. 58/10)
12. „Стратегија развоја дигиталних вештина у РС за период 2020 - 2024“ („Службени гласник РС“, број 21/20).¹

¹ Имајући у виду да је ово прегледни рад, као и ограничен број страна, у раду су наведене поменуте стратегије. За детаљнији увид у Стратегије можете погледати наведене web адресе.

У Стратегији националне безбедности Републике Србије („Службени гласник РС”бр. 94/2019) у тачки 2 препознати су негативни ефекти развоја савремених информационих и комуникационих технологија, односно да „њихова присутност у свим сферама друштва има за последицу и пораст високотехнолошког криминала и угрожавање информационо-комуникационих система“ („Службени гласник РС”бр. 94/2019).

Република Србија је препознала индикације злоупотребе ИКТ. Међутим, сајбер претња не постоји у вакууму, па одговоре треба формулисати и спровести „у контексту шире глобалне безбедносне политике“ (Mandel, 2017). Савремену друштвено-политичку ситуацију карактерише вишеструка криза. У таквој ситуацији питања рањивости ИКТ, сајбер безбедности, високотехнолошки криминал и сајбер тероризам више него икада добијају на својој актуелности и потребно им је посветити посебну пажњу. Ефекти здравствене COVID-19 кризе, драстичне мере изолације и прекид трговине капитала и услуга за време ванредног стања довели су до економске кризе, што уз истовремену енергетску, еколошку кризу, рат у Украјини и миграције производи појачане тензије и ствара климу за различите сукобе. У таквим условима се незадовољство и тензије лако могу прелити у сајбер простор. То има за последицу пораст дела која убрајамо у високотехнолошки криминал и на међународном нивоу повећану претњу од сајбер тероризама (Luknar 2020a; Luknar 2020b).

ВИСОКОТЕХНОЛОШКИ КРИМИНАЛ

У употреби је неколико термина рачунарски криминал, високотехнолошки криминал, сајбер криминал да означе илегалну активност за чије извршење је употребљена рачунарска технологија.² Под злоупотребом рачунара подразумева се намерна активност која је повезана са рачунаримана било који начин, где жртва трпи губитак а извршилац активности остваруједобит.

Високотехнолошки криминал према Закону о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала: „представља вршење кривичних дела код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарске системи, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику. Под

2 Појмови рачунарски криминал и злоупотреба рачунара су први пут дефинисани у Министарству правде САД 1983. године.

производима у електронском облику посебно се подразумевају рачунарски програми и ауторска дела која се могу употребити у електронском облику“ („Службени гласник РС“, бр. 61/05, 104/09).

Дакле, високотехнолошки криминал подразумева било коју криминалну активност која је извршена посредством мреже и алата савремених информационих и комуникационих технологија и/или унутар сајбер простора, јер се рачунари и рачунарске мреже могу јавити не само као средство већ и као објекат извршења криминалне активности.

Кривичним законом (члан 298-304) су дефинисана „кривична дела против безбедности рачунарских података:

- Оштећење рачунарских података и програма;
- Рачунарска саботажа;
- Прављење и уношење рачунарских вируса;
- Рачунарска превара;
- Неовлашћени приступ заштићеном рачунару, рачунарској мрежи и електронској обради података;
- Спречавање и ограничавање приступа јавној рачунарској мрежи
- Прављење, набављање и давање другом средстава за извршење кривичних дела против безбедности рачунарских података“ (Службени гласник РС, бр. 85/05, 88/05- исправка, 107/05- исправка, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19).

На сајту Министарства унутрашњих послова поред претходно поменутих кривичних дела стоји:

- „кривична дела против интелектуалне својине, имовине и правног саобраћаја код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику
- кривична дела где се рачунари и рачунарске мреже јављају као средство извршења кривичних дела преваре, код злоупотреба платних картица на интернету, злоупотреба у области електронске трговине и банкарства, злоупотребе деце у порнографске сврхе на интернету (тзв. дејча порнографија), говора мржње на интернету (ширење националне, расне, верске мржње и нетрпељивости и сл.)“ (Министарство унутрашњих послова, е-извор)

Високотехнолошки криминал је у порасту. Његови учиниоци су током времена све организованији приликом извођења илегалних

онлајн активности и прибегавају све сложенијим врстама напада што нарочитозабрињава све оне који се боре са овом врстом криминала. Еволуција високотехнолошког криминала јестимулисала раст и развој индустрије сајбер безбедности. Предузећа у непрекидној трци са конкуренцијом настоје да одрже и прошире своје тржиште, усвајају иновације. Брзина и ефикасност имплементације технолошких иновација у привреду је критична за безбедност пословања. Јер, предузећа усвајају иновације како би постигле раст продуктивности, економски раст и да би остале конкурентне. Отуда примену савремених технологија треба да прати поузданост и безбедна примена како би крајњи утицај иновације имао вишеструкипозитиванефекат на пословање. Међутим, трошкови које компаније треба да издвоје за одбрану од високотехнолошког криминала из године у годину расту. На пример у САД-у: „порасли су за 62% са 7,2 милиона долара у 2014.години на 11,7 милиона долара у 2017.“ (Schirrmacher et al., 2018).

Потреба за све озбиљнијим улагањем у мере заштите и одбране од ове врсте криминала, као и неједнака могућност корисника ИКТ да поменуте мере заштите обезбеди остављају простора за различите сајбер малверзације. Савремено стање додатно компликује и правна регулатива чије је благовремено прилагођавање и праћење развоја злоупотреба савремених ИКТ упитно. Откривање и доказивање дела високотехнолошког криминала није једноставан посао. Постоје различити изазови са којим се суочава полиција у Србији и тамна бројка учињених дела која убрајамо у област високотехнолошког криминала. Писарић наводи следеће потешкоће за доказивање дела ове врсте криминала: „неусклађеност правне регулативе са савременим облицима извршења кривичних дела; недовољна техничка опремљеност и оспособљеност полицијских службеника везана за откривање извршилаца у онлајн окружењу; недостатак операционалних обука које би омогућиле да полицијски службеници који се баве спречавањем високотехнолошког криминала буду довољно обучени и технички опремљени за вршење ових задатака; потешкоће у откривању извршилаца кривичних дела који користе лажне идентитете у онлајн окружењу, посебно када се у обзир узме чињеница да је у великом броју случајева међународна полицијска сарадња лоша, а да у некима чак и не постоји; потешкоће у откривању тачне локације извршења кривичног дела, пошто се ова кривична дела врше са многих места широм света, а у великом броју случајева извршиоци кривичних дела користе мреже са јавним приступом“ (Писарић, 2016, 54). Због карактеристика ИКТ и услуга које оне

пружају корисницима постоје бројне потешкоће за откривање и доказивање дела високотехнолошког криминала. Потребно је континуирано праћење трендова развоја ИКТ и високотехнолошког криминала, стратешко планирање, усавршавање правне регулативе и техничких процедура на националном и међународном нивоу, континуирана сарадња и размена искустава, оспособљавање кадрова који се овом врстом криминала баве и подизање свести код људи о постојећем проблему.

ПРИМЕНА ИКТ У КРИТИЧНОЈ ИНФРАСТРУКТУРИ

Сајбер безбедност је значајан предуслов не само за функционисање привреде, него и целокупне државе, друштва. Јер, савремене ИКТ су постале окосница функционисања савремених критичних инфраструктурних система широм света. Појмови критичне инфраструктуре и критичне информационе инфраструктуре се разликују, али су међусобно повезани. Савремено значење синтагме критична инфраструктура је знатно шире од првобитног значења које је преузето из војне терминологије³. Критична инфраструктура у Републици Србији дефинисана је Законом о критичној инфраструктури ичине је: „системи, мреже, објекти или њихови делови, чији прекид функционисања или прекид испоруке роба односно услуга може имати озбиљне последице на националну безбедност, здравље и животе људи, имовину, животну средину, безбедност грађана, економску стабилност, односно угрозити функционисање Републике Србије“ („Службени гласник РС“, бр. 87/ 2018). Дакле, критична инфраструктура има велики значај за функционисање државе на свим нивоима, јер представља: „скуп мрежа, ентитета, система и структура које могу оштетити одрживост друштвеног поретка или јавне службе када престану да испуњавају своје функције делимично или потпуно“ (Yagli & Dal, 2014, 911).

Савремена информациона и комуникациона технологија је омогућила повезивање, односно умрежавање различитих инфраструктурних елемената, али и њихову већу међузависност. На тај начин је критична инфраструктура постала обимнија и сложенија. Критична инфраструктура у Републици Србији, како је наведено у члану 6 Закона о критичној инфраструктури сачињена је од осам

3 У војној терминологији означава све оно што је неопходно за функционисање војног система ради очувања сопствених објеката, мрежа и система током војних сукоба, али и за онеспособљавање војних система на противничкој страни.

сектора: „1) енергетика; 2) саобраћај; 3) снабдевање водом и храном; 4) здравство; 5) финансије; 6) телекомуникационе и информационе технологије; 7) заштита животне средине; 8) функционисање државних органа“ („Службени гласник РС“, бр. 87/ 2018).

Критични инфраструктурни систем садржи критичну информациону инфраструктуру која пружа функционалну информациону подршку која је потребна за рад поменутог система. Међутим нефункционисање критичне информационе инфраструктуре може да узрокује прекид и озбиљно угрози функционисање целокупне критичне инфраструктуре. Истовремено рад критичне инфраструктуре може да угрози низ других фактора који су неvezани за њену информациону инфраструктуру.

Средства за очување безбедности националне критичне инфраструктуре су од приоритетног значаја. Поменута средства су се током времена развијала. Национална критична инфраструктура је средином педесетих година била штићена интерним радом безбедносних служби (полиција, безбедносне и обавештајне службе) и обухватала је сва државна предузећа. Од друге половине седамдесетих година XX века, поред унутрашње службе безбедности уведен је и систем друштвене самозаштите свеобухватном мрежом који је обезбедио два додатна степена заштите⁴ критичне инфраструктуре, односно државне или јавне имовине у тадашњој Југославији. Поменути концепт друштвене самозаштите имплементиран је у периоду од 1973. до 1990. године и временом је усавршаван усвајањем различитих закона, одредби и уредби.(Вучинић & Милосављевић, 45).

Упркос томе што су препознати позитивни технолошки ефекти и могућности примене савремене ИКТ за остварење заштите критичног инфраструктурног система, потребно је развијати и унапређивати заштиту од инцидената у ИКТ системима органа власти. Такође је потребно „додатно уредити критеријуме за утврђивање критичне инфраструктуре са становишта информационе безбедности, критеријуме за карактеризацију напада применом информационих технологија на такву инфраструктуру у односу на класичне облике напада, као и услове заштите у овој области“ (Вучинић & Милосављевић, 2021, 51)

Безбедност критичне инфраструктуре је од виталног државног значаја. Левис указује да је сајбертероризам значајна претња којој треба посветити посебну пажњу јер може озбиљно да угрози критичну инфраструктуру неке земље, јер подразумева

4 Унутрашња финансијска контрола и контрола удружених радника.

„употребу компјутерских мрежа и интернет алата за ометање критичних националних инфраструктура (као што су енергија, јавни превоз, владине активности) или застрашивање или присиљавање влада једне земље или њених грађана“ (Lewis, 2002, 1). Последице сајбертерористичког напада на критичну националну инфраструктуру могу да буду катастрофалних размера, без обзира да ли је у питању један напад, или серија координираних наизглед независних напада (Wilke, 1999).

САЈБЕР ТЕРОРИЗАМ

Сајбер тероризам је посебна форма тероризма за чије извршење се користе савремене ИКТ било као оруђе или као мете напада ради остварења неког политичког мотива. У дела сајбер тероризма убрајамо „незаконите нападе и претње напада на рачунаре, мреже и информације које се тамо чувају“ како би (подвукла Лукнар) „заstraшили или приморали владу или њен народ да ради на остварењу политичких или друштвених циљева“ (Manar & Tehrani, 2012, 409).

Домаћа литература о сајбер тероризму је оскудна. Термин сајбертероризам се први пут помиње крајем двадесетог века (Collin, 1997, 15). Шиндер у дефинисању сајбер тероризма даје посебан осврт на разорност последица ове врсте напада. „Напади на компјутере и рачунарске мреже могу се дефинисати као сајбертероризам уколико су њихови ефекти довољно деструктивни толико да изазвају страх који је упоредив са физичким терористичким актом“ (Shinder, 2002, 19).

Предности које информационе и комуникационе технологије пружају својим корисницима такође погодују терористима и свим осталим корисницима који прибегавају различитим врстама злоупотреба ИКТ. Превасходно се мисли на: 1) могућност корисника да сачувају своју анонимност ангажовањем у сајбер простору помоћу креираног, односно виртуелног (сајбер)идентитета, 2) однос причињене штете у реалном (физичком) свету и напора, тј. конкретних улагања за извршење сајбер напада. 3) извршење поменутих дела поред знања из IT области и технолошке опремљености не захтева неке додатне организације и ризике. Управо због поменутих предности сајбер криминал и сајбер тероризам превазилазе традиционалне облике тероризма и криминала што их чини актуелним формама у савременом друштву.

Сајбер тероризам и сајбер криминал су тесно повезани, али се разликују. Основне одредице којима се прецизно дефинише сајбертероризам и јасно разликује од осталих сајбер злоупотреба су:

- а) правни контекст (Разликује се по намери извршења чина; завере; претње);
- б) употреба сајберпростора за спровођење напада, док истовремено сајбер простор може бити мета(циљ) напада;
- в) подразумева злонамерни поступак који садржи неку врсту насиља са тежњом за остварење далекосежних психолошких ефеката код циљаног аудиторијума;
- г) намера за извршење је у складу са дугорочним циљевима терориста или терористичка група, као што је нпр. тежња за остварење друштвене или политичке промене, утицај на политичко одлучивање“ (Akhgar, Staniforth&Bosco, 2014, 13).

Дамњановић наводи пет основних одредница сајбертероризма: „1. употреба информационих/компјутерских технологија као оружја (а не само као логистичке подршке, средства комуникације или мете) 2. политичка мотивација 3. оријентација ка симболици/спектакуларности/публицитету 4. значајна материјална штета и/или људске жртве, или претња таквим последицама, што доводи до 5. ширења страха већих размера.“ (Дамњановић, 2009, 244). Дакле, оно што разликује сајбер тероризам од осталих врсти сајбер напада је политички мотив. Сајбер терористи неретко прибегавају извршењу осталих врсти сајбер напада како би прибавили неку корист за себе, која им даље омогућава једноставнији и бржи долазак до коначног циља.

СМЕРНИЦЕ ЗА ОЧУВАЊЕ САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТИ

Смернице за очување безбедности сајбер простора се могу сумирати у три основне категорије:

1. Превенција - подразумева сајбер'хигијену' која служи да подигне свест о различитим врстама сајбер претњи и злоупотреба, едукује кориснике и радну снагу ради пружања заштите и достизања адекватног нивоа безбедности.
2. Технике детекције, одбране и кажњавања - развијена сензорна технологија на различите врсте сајбер грешака и упада, развијен систем сајбер одбране са мамцима за диверзију, едукованим кадром, развијена правна регулатива сензибилна за поменуте врсте сајбер злоупотреба.

Сајбер одвраћање је стратегија којом држава која се брани

настоји да одржи status quo сигнализирајући своје намере да одврати непријатељске сајбер активности с циљем да утиче на противников апарат за доношење одлука како би се избегле деструктивне сајбер активности и избегла већа одмазда од стране почетног агресора. Углавном се примењују два типа стратегије одвраћања: одвраћање казном и одвраћање одбијањем (Iasiello, 2014, 55). Сајбер одвраћање је захтевно за споровођење и да би било успешно захтева испуњеност одређених параметара: комуникација, сигнализирање, приписивање и пропорционалност (Iasiello, 2014, 55). Могућност комуникације са извршиоцем напада пружа се онда када извршиоци напада обезбеде директан канал за обављање размене података (информација) (Falco, Noriega& Susskind, 2019). Суочавање са сајбер нападачима изискује тзв. „*the Wade and seek method*“ (Wade, 2021) који је комбинација традиционалне методе преговорања са таоцима и терористима, која садржи базичне поставке дизајниране за решавање спорова које су прилагођене за рад у сајбер окружењу. Дакле, за успешно сајбер преговарање неопходно је урадити евалуацију трошкова и ризика, и применити интердисциплинаран приступ који комбинује технике решавања спорова и терористичке талачке кризе узимајући у обзир специфичности онлајн окружења.

3. Сарадња (национална, регионална и међународна) - Континуирано праћење актуелних стратегија одбране, развоја технологије и техника је неопходно за адекватну сајбер одбрану и очување сајбер безбедности. Суочавање са изазовима у области сајбер безбедности изискује активно праћење развоја различитих злоупотреба ИКТ, критично сагледавање могућности да се пружи адекватан одговор и превентивно делује.

ЗАКЉУЧАК

Употреба савремених информационих и комуникационих технологија широм света прожима готово сва поља друштвеног постојања. Основне државне структуре и индустрије (струја, гас, вода, железница и телекомуникације) своје функционисање ослањају на савремене информационе и комуникационе технологије. Глобална претња од различитих врсти сајбер малверзација и злоупотреба расте. Разматрање могућности злоупотребе ИКТ је комплексан проблем чија анализа захтева интердисциплинаран приступ.

У првом делу рада приказан је развој савремених информационих и комуникационих технологија. Потом је посебна пажња посвећена проблему високотехнолошког криминала. Подршка

коју савремене ИКТ пружају у раду критичних националних инфраструктура чини сајбер безбедност питањем од прворазредног значаја, док, актуелна друштвено-политичка ситуација у свету упућује на евентуалну претњу од сајбер тероризама. У раду су понуђене три основне смернице за очување сајбер безбедности. Питање безбедности савремених информационих и комуникационих технологија је изазов садашњости који ће засигурно бити актуелан у будућности.

ЛИТЕРАТУРА

- Akhgar, B., Staniforth A. & Bosco F. (2014). *Cyber Crime and Cyber Terrorism Investigator's Handbook*, USA: Elsevier Inc.
- Baran, P. (1964). On Distributed Communications XI. Summary Overview, RAND Corporation. Available at: https://www.rand.org/pubs/research_memoranda/RM3767.html (25.2.2022)
- Bezzina, J. & Terrab, M. (2005). Impacts of New Technologies on Regulatory Regimes, *Communications & Strategies*, Special Issue, 15-30.
- Collin, B. (1997). The Future of Cyberterrorism, *Crime and Justice International* 13(2), 15-18.
- Falco, G., Noriega, A., & Susskind, L. (2019). Cyber negotiation: A cyber risk management approach to defend urban critical infrastructure from cyberattacks. *Journal of Cyber Policy*, 4(1), 90e116. Geller, E., & Matisha.
- Iasiello, E. (2014). Is Cyber Deterrence an Illusory Course of Action? *Journal of Strategic Security* 7 (1), 54-67.
- Lewis, A. J. (2002, December). *Assessing the Risks of Cyber Washington DC, Terrorism, Cyber War and Other Cyber Threats*. Washington DC: Center for Strategic and International Studies. Retrieved from: http://csis.org/files/media/csis/pubs/021101_risks_of_cyberterror.pdf (10.1.2018)
- Luknar, I. (2020a). Cyber Terrorism Threat and the Pandemic. In: Cane T. Mojanoski (Ed. in chief), *The Euro-Atlantic values in the Balkan countries*, Vol. 3 (p. 29-38). Bitola: University "St. Kliment Ohridski", Skopje: Faculty of Security.
- Luknar, I. (2020b). Cybercrime – Emerging Issue. In: S. Jaćimovski (ed.), *Archibald Reiss Days. Vol. 10. International scientific conference* (621-628). Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet.
- Manap., N.A., & Tehrani, P.M. (2012). Cyber Terrorism: Issues in Its Interpretation and Enforcement. *International Journal of*

- Information and Electronics Engineering*, 2(3), 409-413.
- Mandel, Robert (2017). *Optimizing Cyberdeterrence : A Comprehensive Strategy for Preventing Foreign Cyberattacks*. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Schirmmacher, N. B., Ondrus, J., & Tan, F. T. C. (2018). Towards a response to ransomware: Examining digital capabilities of the WannaCry attack. In *Proceedings of the 2018 Pacific Asia Conference on Information Systems*. Atlanta, GA: Association for Information Systems.
- Shinder, L. D. (2002). *Scene of the Cybercrime: Computer Forensics Handbook*. USA; Rockland, MA: Syngress Publishing Inc.
- Wade, M. (2021). Digital hostages: Leveraging ransomware attacks in cyberspace, *Business Horizons* 64, 787-797.
- Wilke, A. Clifford. (1999, 5 March). *Infrastructure Threats from Cyber-Terrorists*. Retrieved from: <https://www.occ.gov/news-issuances/bulletins/1999/bulletin-1999-9.pdf> (8.6.2021)
- Yagli, S.&Dal, S. (2014). Active Cyber Defense within the Concept of NATO's Protection of Critical Infrastructures, *International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering* 8 (4). Retrieved from: <https://pdfs.semanticscholar.org/959c/817cd8d725a3e37feb3b251b18a1c951e1cf.pdf> (22.7.2021)
- Вучинић, Д., Милосављевић, Б. (2021). Одос према критичној инфраструктури у Републици Србији, *Војно дело* 73(4), 42-56.
- Гир, Ч. (2011). *Дигитална култура*. Београд: Слио.
- Дамњановић, И. (2009). Постоји ли сајбертероризам, *Политичка ревија* 19 (1), 237-254.
- Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању, Службени гласник РС, бр. 94/17. Преузето с <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2017/94/4/reg> (15.11.2021)
- Закон о критичној инфраструктури, «Службени гласник РС», бр. 87/ 2018. Преузето с <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2018/87/8> (22.2.2022)
- Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала, Службени гласник РС, бр. 61/05, 104/09. Преузето с <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/61/7/reg> (24.2.2022)

- Кривични законик, Службени гласник РС, бр. 85/05, 88/05- исправка, 107/05 – исправка, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14, 94/16 и 35/19. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2005/85/6/reg> (15.9.2019)
- Министарство унутрашњих послова Републике Србије (е-извор). Кривична дела која обухвата високотехнолошки криминал. Преузето с <http://www.mup.gov.rs/wps/portal/sr/gradjani/saveti/visokotehnoloski+kriminal/krivicna+dela+koja+obuhvata+visokotehnoloski+kriminal> (24.2.2022)
- Национална стратегија за спречавање и борбу против тероризма за период 2017-2021. године, Службени гласник РС, бр. 94/17. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2017/94/1/reg> (30.12.2017)
- Писарић, М. М. (2016). *Посебности доказивања дела високотехнолошког криминала*, Београдски Универзитет: Правни факултет.
- Стратегија за борбу против високотехнолошког криминала за период 2019-2023. године, Службени гласник РС, бр. 71/18. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2018/71/1/reg> (19.11.2021)
- Стратегија за борбу против прања новца и финансирања тероризма за период 2020-2024. године, Службени гласник РС, бр. 14/20. Преузето с <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/14/1/reg> (27.11.2021)
- Стратегија заштите података о личности, Службени гласник РС, бр. 58/10. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2010/58/1> (17.10.2019)
- Стратегија националне безбедности Републике Србије, „Службени гласник РС”бр. 94/2019. Преузето с <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/2> (25.2.2022)
- Стратегија одбране Републике Србије, Службени гласник РС, бр. 94/19. Преузето с <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/strategija/2019/94/1> (25.11.2021)

- Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025, Службени гласник РС, број 96/19. Преузето <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2019/96/1/reg> (27.11.2021)
- Стратегија развоја дигиталних вештина у РС за период 2020-2024, Службени гласник РС, број 21/20. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/21/2/reg/> (18.10.2021)
- Стратегија развоја електронских комуникација у Републици Србији од 2010. до 2020. године, Службени гласник РС, бр. 68/10. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/reg/viewAct/df3fb65a-6acc-4e90-bd0f-f69066f6e0aa> (19.11.2017)
- Стратегија развоја индустрије информационих технологија за период од 2017. до 2020. године, Службени гласник РС, бр. 95/16. Преузето с <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/95/1/reg> (12.1.2017)
- Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године („Службени гласник РС“, бр. 86/2021). Преузето с: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/86/1/reg> (25.2.2022)
- Стратегија развоја мрежа нове генерације до 2023. године, Службени гласник РС, бр. 33/18. Преузето <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2018/33/1> (3.4.2019)

Ivana Luknar*Institute for Political Studies, Belgrade***ABUSE OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGY: CONCEPT AND
REGULATION IN REPUBLIC OF SERBIA****Resume**

Numerous challenges are shaking modern world scene. Multiple crises (health, economic, environmental, war in Ukraine and migration) have created tensions at the international level. Information and communication technologies (ICT) are vital tool for the functioning of countries worldwide. In current crisis conditions, ICT security has become even more important because current tensions and conflicts can easily replace into cyberspace. The subject of this paper is ICT and its abuse. The paper provides a systematic overview of the topic in order to pay attention on ICT abuse and to encourage thinking about this issue. Through content analysis method there are conceptualized: the historical development of modern ICT, key concepts of ICT abuse (cybercrime, critical infrastructure, cyberterrorism) and its regulation in Republic of Serbia. The conclusion is that cyber security should be consider as one of the primary issues. The paper offers three main cyber security guidelines.

Keywords: ICT, cybercrime, critical infrastructure, cyber terrorism, cyber security

Синиша Домазет*

*Факултет за студије безбедности, Универзитет Едуконс,
Сремска Каменица*

САЈБЕР ШПИЈУНАЖА И ПРАВО НА ПРИВАТНОСТ СА АСПЕКТА ДОСАДАШЊЕ ПРАКСЕ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА И УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Сажетак

Сајбер шпијунажа у XXI веку представља изазов у међународним односима, као и њена веза са људским правима, превасходно правом на приватност. Предмет истраживања је анализа међусобног односа између делатности савремених обавештајних служби и њиховог настојања да заштите националну безбедност с једне стране и потребе да се заштити право на приватност с друге стране. Утврђено је да се право на приватност под одређеним околностима може ограничити. Акти Уједињених нација и јуриспруденција Европског суда за људска права дефинисали су одговарајуће стандарде при процени легалности ограничења права на приватност. Истраживање је показало да оспорена мера мора имати основу у домаћем праву. Даље, закон треба да буде приступачан датом лицу, које мора бити у стању да предвиди његове последице по њега. Мора се обезбедити и да се мере тајног надзора примењују само када су неопходне у демократском друштву посебно обезбеђивањем адекватних и делотворних заштитних механизма и гаранција против злоупотреба. У сваком случају понаособ потребно је одмерити пропорционалност мере надзора са обимом ограничења права на приватност, као и да постоји легитимни циљ за тако нешто. У истраживању су коришћени нормативни метод и правно-логички методи индукције и дедукције.

* Контакт: sdomazetns@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5964-2249>

Кључне речи: право, безбедност, сајбер простор, масовни надзор, обавештајне службе

УВОД

Развој информационо-комуникационих технологија донео је са собом многобројне позитивне ствари и промене у читавом свету, у свим сегментима живота и рада. Интернет је постао неизоставни део живота већине људи и из године у годину шири се број корисника у свим деловима света. Према најновијим подацима, у првом кварталу 2021. године, преко пет милијарди становника планете (односно 65% популације) има приступ Интернету, што чини раст од преко 1300% у односу на 2020. годину (Internet World Stats 2021). У времену које следи, поменуте бројке ће свакако бити веће, посебно с обзиром на развој Интернета интелигентних уређаја (енг. *Internet of Things*), вештачке интелигенције и блокчејн (енг. *Blockchain*) технологија.

Показало се да је сајбер простор изузетно користан за повезивање људи, размену идеја, знања и искуства. Међутим, појавиле су се и мрачне стране интернета, који је постао плодно тло за многобројне облике злоупотреба и претњи. Притом, угрожени субјекти нису само обични грађани и привреда који користе интернет, већ и субјекти од значаја за националну безбедност. Временом су претње постајале све софистицираније и вишезначне, па се почело говорити о сајбер претњама које потичу од хактивизма, сајбер вандализма, сајбер криминала, сајбер тероризма, сајбер напада против критичне инфраструктуре, сајбер превара финансијске природе, па све до сајбер шпијунаже и сајбер рата (Goldman and McCoу 2016, 595-597). Наведени облици претњи у великом броју случајева са собом носе и додатну опасност по личне податке и приватност грађана широм света, нарочито уколико претња потиче од органа јавне власти, или субјеката под њеном контролом.

У овом раду ће пажња посебно бити усмерена на сајбер шпијунажу, која у XXI веку представља прави изазов у међународним односима, као и њену везу са људским правима, превасходно правом на приватност. Разлога за то није мало. Једна од главних прекретница представља случај бившег припадника америчке Агенције за националну безбедност (NSA) Едварда Сноудена. Наводи Сноудена у погледу делатности америчког обавештајног сектора су пробудили донекле успавану међународну јавност по питању заштите права на приватност, односно личних података грађана широм света. Ситуацију додатно усложњава и чињеница да све више земаља

поседује техничко знање и капацитете за извођење најразличитијих облика сајбер шпијунаже, при чему професионализам на овом пољу расте из дана у дан, посебно кад су у питању велике силе. Различита техничка достигнућа и поседовање могућности за њихово коришћење, понекад у неслућеним границама, довели су до тога да се почело прибегавати масовном сајбер (онлајн) надзору комуникација и свакодневног живота грађана, не водећи притом довољно рачуна о загарантованим слободама и правима грађана.

Дакле, предмет рада је анализа међусобног односа између делатности савремених обавештајних служби и њиховог настојања да заштите националну безбедност с једне стране, и потребе да се заштити право на приватност с друге стране. У првом делу рада биће више речи о појму сајбер шпијунаже и њеним појавним облицима, да би се потом прешло на анализу аката Уједињених нација и судске праксе Европског суда за људска права који се односе на заштиту права на приватност и услова под којима оно може бити ограничено, у циљу заштите националне безбедности.

ПОЈАМ САЈБЕР ШПИЈУНАЖЕ

Уколико се говори о шпијунажи, може се рећи да она, историјски гледано, представља један од најчешћих начина за прикупљање података политичког, економског или војног карактера, чији корени датирају још из периода старог Египта, античке Грчке, или старог Рима. Временом се ова делатност усавршавала у организационом, техничком и сваком другом погледу, тако да се данашње, модерне обавештајне службе у много чему разликују у односу на оне из ранијих историјских епоха. Како истиче Волфганг Кригер, у свом делу „Историја тајних служби: од фараона до НСА“, „сасвим је сигурно да се шпијун на бојном пољу Александра Великог Македонског тешко може свести на заједнички именилац са данашњом обавештајном делатношћу, која се ослања на компјутере и сателите. Па ипак, основни принципи политике, а понекад чак и војни принципи, веома развијених држава Антике и данашње политике били су веома слични. Исти је остао, пре свега, људски фактор“ (Кригер 2016).

Постоји много различитих дефиниција шпијунаже, при чему треба истаћи да међународно право не садржи неку општеприхваћену дефиницију. Заправо, постоји читаво шаренило дефиниција, посебно у правним системима држава широм света. На овом месту биће поменуте неке од њих. Тако, према неким ауторима, шпијунажа

представља „прибављање и одавање података који представљају неку тајну“ (Бошковић 2017). Постоје и дефиниције које шпијунажу одређују као „тајно, потајно, прикривено и на преваран начин прикупљање економских, политичких, војних и техничких података, које држава и покрети означавају као тајне“ (Тепавац 2019, 164), или као „свесно лажно прикупљање информација, које је наредила влада или организација која је непријатељска или сумњива према онима на које се информације односе, а које су извршили људи који нису овлашћени од стране мете за прикупљање“ (Demarest 1996, 325-326), док неки други аутори шпијунажу дефинишу као „прикупљање поверљивих информација без неопходне дозволе њиховог власника“ (Androulidakis and Fragkiskos-Kioupakis 2016).

Сајбер шпијунажа је релативно нов феномен, који се појавио и развијао упоредо са настанком и развојем Интернета и информационо-комуникационих технологија. Може се рећи да сајбер шпијунажа представља својеврсну продужену руку класичне шпијунаже, с обзиром на технике које се притом користе. Штавише, овај облик шпијунаже омогућава бројна преимућства у односу на класичну шпијунажу, с обзиром да се прибављене информације могу прикупљати на даљину (дакле, без коришћења људског фактора, уз ризик губитка или преврбовања агента), уз релативно мале трошкове (једна успешна сајбер шпијунска операција може донети нападачу огромну добит, односно огромну штету другој страни), неслућене брзине (брзина прибављања употребљивих информација је од кључне важности) и у великом обиму и временски неограничено (макар до откривања шпијунске сајбер операције од противника). Може се слободно тврдити да је XXI век „златно доба“ сајбер шпијунаже и све државе, посебно велике силе, радо прибегавају овом виду шпијунаже.

Сајбер шпијунажа се може одредити као „коришћење сајбер могућности за надгледање, праћење, хватање или експлотирање електронски пренесених или ускладиштених комуникација, података или других информација“ (International Groups of Experts 2017), „коришћење радњи и операција-можда у дужем временском периоду-за прибављање информација које би се у супротном чувале поверљивим и које се налазе на или пролазе кроз противничке компјутерске системе или мреже“ (Lin 2010, 63), „чин или пракса прибављања тајне (осетљиве, власничке или поверљиве информације) од појединаца, конкурената, ривала, група, влада и непријатеља за војну, политичку или економску предност, користећи илегалне методе истраживања унутар Интернета, мреже, софтвера и/или

рачунара“ (Coleman 2008), или „наука о тајном хватању саобраћаја е-поште, текстуалних порука, других електронских комуникација и корпоративних података у сврху прикупљања података о националној безбедности или комерцијалних обавештајних информација“ (Kilovaty 2016, 47).

Британска влада у Националној стратегији за сајбер безбедност од 2016-2021. године у речнику појмова сајбер шпијунажу изједначава са појмом „експлоатација рачунарске мреже“ (енг. *“Computer Network Exploitation”*), истичући да се под тим појмом подразумева „коришћење рачунарске мреже за инфилтрирање у циљану рачунарску мрежу и прикупљање обавештајних података“ (UK HM Government 2016). С друге стране, у посебној америчкој председничкој директиви PPD-20 о америчкој политици сајбер операција се појам сајбер шпијунаже изједначава са појмом „сајбер прикупљања“ (енг. *“Cyber collection”*), наводећи да се ради о „операцијама и сродним програмима или активностима које се спроводе од стране Владе Сједињених Држава или у њено име, у или преко сајбер простора, за примарну сврху прикупљања обавештајних података-укључујући информације које се могу користити за будуће операције-од рачунара, информационих или комуникационих система, или мрежа са намером да се остане неоткривен“ (President of the United States, PPD-20).

Кинеска управа за сајбер безбедност у Националној стратегији за сајбер простор из 2016. године не даје стриктну дефиницију овог појма, али истиче да „употреба мрежа за мешање у унутрашње политичке послове других земаља, за напад на политичке системе других земаља, подстицање социјалних немира, подривање режима других земаља, као и сајбер надзор великих размера, сајбер шпијунажа и друге сличне активности наносе озбиљну штету националној политичкој безбедности и информационој безбедности корисника“ (Cyberspace Administration of China 2016).

Дакле, сајбер шпијунажа је вишеслојан појам и за очекивати је да ће се у наредном периоду, са даљим развојем информационо-комуникационих технологија, он даље проширивати.

ПОЈАМ И ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА НА ПРИВАТНОСТ

Појам приватности је дуго био предмет великог броја расправа и заокупљао је пажњу не само научне и стручне јавности и медија, већ и грађана широм света. Убрзани развој интернета, блокчејн технологија, интернета интелигентних уређаја, као и вештачке

интелигенције додатно је повећао бриге у вези са очувањем безбедности грађана и поставио нове захтеве у вези обухвата права на приватност. Кад је реч о дефиницији приватности, може се уочити велики број различитих приступа.

Тако, може се поменути дефиниција појединих аутора која право на приватност одређује као „право на спречавање ризика, или смањење ризика на прихватљив ниво да један субјект користи туђе приватне информације, а да за то нема овлашћење“ (Бошковић 2017). Неке дефиниције под приватношћу су подразумевале „личну аутономију, демократску партиципацију, управљање сопственим идентитетом и друштвену координацију“ (Cho, Rivera-Sanches and Sun Sun 2009, 395-416). У литератури је могуће пронаћи и појам „приватности у електронским комуникацијама“, која обухвата „прикупљање, обраду и давање информација о кориснику трећим лицима, при чему појединци/појединке када бележе активности и личне податке сами одређују када, како и у којој мери информације о њиховој приватној сфери треба и могу да буду доступне другима“ (Јовановић, 2014, 94, цитирано у: Вилић, 2016, 20). Има и аутора који користе појам „информациона приватност“, под којом подразумевају захтев појединаца, група или институција да самостално одлуче када ће, како и које информације о себи уступити другима. Према њима, у ширем смислу, појам информационе приватности обухвата „информациону сигурност, што подразумева да појединац у условима постојања информационог друштва одлучује када, коме, колико и како ће да саопшти личне податке, водећи рачуна о својим правима и потребама, као и о правима и потребама заједнице у којој живи. Информациона приватност обједињује правне вредности заштите права појединаца у друштву развијених информационих технологија, а овај концепт заштите личних података, везан за комуникацију преко електронских мрежа, другачије се назива и “е-приватност” (Boban, 2012, 581-582,595).

Право на приватност је било предмет разматрања и од стране међународних организација. На овом месту се може поменути став Савета за људска права УН, као и Генералне Скупштине УН из 2013. године, да државе имају обавезу да „поштују и штите право на приватност, укључујући и у контексту дигиталне комуникације“ (United Nations General Assembly 2013). Сличан став заузет је и 2015. године, где је истакнуто да „иста права која људи имају ван мреже такође морају бити заштићена на мрежи, укључујући право на приватност“ (United Nations General Assembly 2015). На овом месту треба поменути и члан 12. Универзалне декларације УН о

људским правима из 1948. године, где се наводи да се „нико не сме изложити произвољном мешању у приватни живот, породицу, стан или преписку, нити нападима на част и углед. Свако има право на заштиту закона против оваквог мешања или напада“. Међународни пакт о грађанским и политичким правима из 1966. године у члану 17. такође наводи да „нико не може бити предмет самовољних или незаконитих мешања у његов приватни живот, у његову породицу, у његов стан или његову преписку, нити незаконитих повреда нанетих његовој части или његовом угледу“. У члану 8. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године истиче се да „свако има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке“.

Нарочито важан став видљив је у Коментару Високог комесара УН за људска права из 1988. године, где је у пар. 8. истакнуто да „надзор, било електронски или други, пресретање телефонских, телеграфских и других облика комуникације, прислушкивање и снимање разговора треба забранити“ (Office of the High Commissioner for Human Rights 1988). Такав став је потврђен у пракси од стране Европског суда за људска права у случају *Liberty and Others v. the United Kingdom* из 2008. године, где се наводи да су „комуникације телефоном, факсом и е-поштом обухваћене појмовима „приватни живот“ и „преписка“ у смислу члана 8. (Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, прим. С.Д). Суд подсећа на своје налазе у претходним предметима [...] да само постојање закона који дозвољава систем за тајно праћење комуникација подразумева претњу надзора за све оне на које се закон може применити. Ова претња нужно погађа слободу комуникације између корисника телекомуникационих услуга и самим тим представља мешање у остваривање права подносилаца представке према члану 8, без обзира на све мере предузете против њих“ (*Case of Liberty and Others v. the United Kingdom*, 58243/00, par. 56). На основу наведеног, јасно је да прикупљање поверљивих информација и пресретање приватних комуникација (без обзира на средство) од стране државе представља кршење права на приватност.

У погледу националних прописа којима се уређује право на приватност, могу се уочити различити приступи. Тако, у неким државама је право на приватност наведено, односно експлицитно признато у уставима тих земаља. Друго, постоје и државе где је право на приватност посредно (индиректно) регулисано уставом, као и прописима из области кривичног законодавства (пример су САД). Треће, многе државе су донеле посебне прописе којима се

уређује заштита података о личности, док у неким земљама право на приватност није признато као аутономно право (примера ради, у Уједињеном Краљевству и Кини) (Домазет и Динић 2022, у штампани).

С обзиром на сву сложеност овог појма и изазове које су с тим у вези донеле нове технологије, не треба да чуди што су различита тела која се баве заштитом људских права избегавала да прецизно дефинишу појам права на приватност. Штавише, може се рећи да се у јуриспруденцији појам приватности схвата доста широко, што потврђују одређени случајеви. На пример, у случају *Mikulić v. Croatia*, Европски суд за људска права је у својој пресуди истакао да „поштовање приватног живота захтева да сви треба да буду у стању да утврде детаље свог идентитета као појединачна људска бића и да је право појединца на такве информације од важности због његових импликација на његову личност“ (*Case Mikulić v. Croatia*, 53176/99, par. 54), док је у случају *Pretty v. United Kingdom* истакао да је „концепт „приватног живота“ широк појам који није подложен исцрпној дефиницији. Покрива физички и психички интегритет особе. Понекад може да обухвати аспекте физичког и друштвеног идентитета појединца. Елементи као што су, на пример, родна идентификација, име и сексуална оријентација и сексуални живот спадају у личну сферу, у складу са чланом 8 (Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода, прим. С.Д). Члан 8. такође штити право на лични развој и право на успостављање и развијање односа са другим људским бићима и спољним светом. Иако ниједан претходни случај није као такав утврдио право на самоопредељење које је садржано у члану 8. Конвенције, Суд сматра да је појам личне аутономије важан принцип који лежи у основи тумачења његових гаранција“ (*Case Pretty v. United Kingdom Judgment*, 2346/02, par. 61).

Важан је и случај *Shimovolos v. Russia*, где је Европски суд за људска права указао да „члан 8. није ограничен на заштиту „унутрашњег круга“ у којем појединац може да живи свој лични живот како жели и да из њега у потпуности искључи спољашњи свет који није обухваћен тим кругом. Такође штити право на успостављање и развијање односа са другим људским бићима и спољним светом. Приватни живот може чак укључивати активности професионалне или пословне природе“ (*Case Shimovolos v. Russia Judgment*, 30194/09, par. 64). Даље, у истој пресуди наводи се да је „систематско прикупљање и чување података од стране служби безбедности о одређеним лицима представљало мешање у приватни живот ових лица, чак и ако су ти подаци прикупљени на јавном месту,

или се тичу искључиво професионалних или јавних активности особе“ (*Case Shimovolos v. Russia Judgment*, 30194/09, par. 65).

Без обзира на важност и многобројне дефиниције, право на приватност не представља апсолутно право, што значи да под одређеним условима оно може бити ограничено. О томе посебно говори члан 8. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода. У поменутом члану се наводи да се „јавне власти неће мешати у вршење овог права, сем ако то није у складу са законом и неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности, јавне безбедности или економске добробити земље, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, или ради заштите слободе и права других“. С друге стране, у Међународном пакту о грађанским и политичким правима се у члану 17. истиче да „нико не може бити предмет самовољних или незаконитих мешања у његов приватни живот“. Занимљиво је поменути и становиште Комитета за људска права УН (Генерални коментар број 27), где се у пар. 11. наводи да „ограничења (права на приватност, прим. С.Д.) морају бити предвиђена законом, морају бити неопходна у демократском друштву“ (Human Rights Committee 1999).

Још значајнија одредба садржана је у пар. 28. Извештаја Високог Комесара УН за људска права из 2014. године, према коме „држава мора да обезбеди да је свако мешање у право на приватност, породицу, дом или преписку допуштено законима који (а) су јавно доступни; (б) садрже одредбе које обезбеђују да је прикупљање, приступ и коришћење комуникационих података прилагођено одређеним легитимним циљевима; (ц) су довољно прецизни, детаљно наводећи прецизне околности у којима такво мешање може бити дозвољено, процедуре за давање овлашћења, категорије лица која могу бити стављена под надзором, ограничења трајања надзора и процедуре за коришћење и чување прикупљених података; и (д) обезбеди ефикасне мере заштите од злоупотребе“ (United Nations General Assembly 2014).

На овом месту треба нагласити и велики значај судске праксе Европског суда за људска права, која је дефинисала одговарајуће стандарде при процени легалности ограничења права на приватност. Тако, у случају *Weber and Saravia v. Germany*, Суд је заузео став да мера ограничења права на приватност мора бити у складу са правом, а под тим изразом се у случају *Szabo and Vissy v. Hungary* наводи да „прво, оспорена мера мора да има неку основу у домаћем праву; такође се односи на квалитет дотичног закона, захтевајући да треба

да буде компатибилан са владавином права и приступачан датом лицу, који, штавише, мора бити у стању да предвиди њене последице по њега. „Квалитет права“ у овај смисао имплицира да домаће право не само да мора бити доступно и предвидљиво у својој примени, већ мора обезбедити и да се мере тајног надзора примењују само када су „неопходне у демократском друштву“, посебно обезбеђивањем адекватних и делотворних заштитних механизма и гаранција против злоупотреба“ (Case of Szabo and Vissy v. Hungary, 37138/14, par. 59).

У погледу доступности домаћег права, у већ поменутом случају *Shimovolos v. Russia*, указано је да закон треба да је „доступан дотичном лицу, које мора, штавише, бити у стању да предвиди његове последице по њега“ (*Case Shimovolos v. Russia Judgment*, 30194/09, par. 67). Овај захтев је нарочито важан када се говори о обавештајним службама, с обзиром на природу њихове делатности. С тим у вези, обавештајне службе махом желе да избегну да се њихова делатност и овлашћења прецизно уреде законским прописима донетим у парламенту. Штавише, њихова делатност је, неретко, уређена актима интерног и неформалног карактера, у оквиру владиних тела. Управо у вези са овим посебно долази до изражаја пар. 29. Извештаја Високог Комесара УН за људска права из 2014. године, где се истиче да „последично, тајна правила и тајна тумачења – чак и тајна судска тумачења – права немају потребне квалитете закона“ (United Nations General Assembly 2014). Из овога се може закључити да се обавештајним службама не смеју дати превелика дискрециона овлашћења, с обзиром на значајне могућности злоупотреба. Стога се морају ограничити и јасно прецизирати овлашћења обавештајних агенција, при чему прописи морају бити транспарентни и доступни грађанима, а не скривени од очију јавности.

Потом, прописи морају бити таквог карактера да је могуће предвидети ефекте њихове примене. Тачније речено, грађани морају да буду у стању да разумеју под којим условима и околностима обавештајне службе могу предузимати мере надзора над њиховим активностима. Да би се то постигло, прописи морају бити довољно прецизни, како не би долазило до различитих тумачења, са несагледивим последицама.

С тим у вези, посебно је интересантан случај *Roman Zakharov v. Russia* из 2016. године, у коме је проблем представљало тајно пресретање мобилних телефонских комуникација. У том случају, Европски суд за људска права је заузео став да „позивање на „предвидљивост“ у контексту пресретања комуникација не може бити исто као у многим другим областима. Предвидљивост у

посебном контексту тајних мера надзора, као што је пресретање комуникација, не може значити да би појединац требало да буде у стању да предвиди када ће власти вероватно пресрести његову комуникацију како би он могао да прилагоди своје понашање у складу са тим [...]. Домаћи закон мора бити довољно јасан да грађанима пружи адекватну индикацију у вези са околностима и условима под којима су јавни органи овлашћени да прибегну таквим мерама“ (*Case Roman Zakharov v. Russia*, 47143/06, par. 229). Даље, у истој пресуди наведено је да „с обзиром да примена мера тајног надзора комуникација у пракси није под надзором појединаца или јавности у целини, било би у супротности са владавином закона да се дискреционо право дато извршној власти или судији да изразити у терминима неспутане моћи. Сходно томе, закон мора назначити обим сваког таквог дискреционог права датог надлежним органима и начин његовог коришћења са довољном јасноћом да се појединцу пружи адекватна заштита од произвољног мешања. (*Case Roman Zakharov v. Russia*, 47143/06, par. 230).

Такође, Суд је заузео став и да „захтев „предвидивости“ закона не иде толико далеко да приморава државе да донесу законске одредбе које детаљно наводе сва понашања која могу довести до одлуке да се појединац подвргне тајном надзору из разлога „националне безбедности“. По својој природи, претње националној безбедности могу се разликовати по карактеру и могу бити неочекиване или тешко унапред дефинисане [...]. Закон мора довољно јасно да назначи обим сваке такве дискреционе слободе која је дата надлежним органима и начин њеног спровођења, имајући у виду легитимни циљ дотичне мере, да се појединцу пружи адекватна заштита од произвољног мешања“ (*Case Roman Zakharov v. Russia*, 47143/06, par. 247).

Занимљиво је поменути и случај *Weber and Saravia v. Germany*, где је Суд поставио одређене „минималне мере заштите које би требало да буду постављене [...] како би се избегле злоупотребе овлашћења: природа кривичних дела која могу довести до налога за пресретање; дефиниција категорија људи којима се прислушкују телефони; ограничење трајања прислушкивања телефона; поступак који треба следити за испитивање, коришћење и чување добијених података; мере предострожности које треба предузети приликом саопштавања података другим странама; и околности у којима снимци могу или морају бити избрисани или траке уништене“ (*Case Weber and Saravia v. Germany*, 54934/00, par. 95).

Даље, национално законодавство мора бити формулисано на начин да се спрече могуће злоупотребе приликом спровођења мера

сајбер шпијунаже, односно сајбер надзора. Одређене недоумице у вези са овим проблемом разрешила су тела Уједињених Нација, а одговарајући ставови заузети су и од стране Европског суда за људска права. Кад је реч о Уједињеним Нацијама, значајно је споменути активност Генералне скупштине УН, која је још 2016. године заузела став да су државе обавезне да „успоставе или одржавају постојеће независне, ефективне, адекватним ресурсима и непристрасним судским, административним и/или парламентарним домаћим механизмима надзора који могу осигурати транспарентност, а према потреби, и одговорност за државни надзор комуникација, њихово пресретање и прикупљање личних података“ (United Nations General Assembly 2016).

Кад је реч о судској пракси Европског суда за људска права, у случају *Klass and Others v. Germany*, заузет је став да се „суд мора уверити да, који год систем надзора буде усвојен, постоје адекватне и делотворне гаранције против злоупотребе. Ова процена има само релативан карактер: зависи од свих околности случаја, као што су природа, обим и трајање могућих мера, разлога потребних за наређивање таквих мера, надлежни органи да дозволе, спроводе и надгледају такве мере и врсту правног лека предвиђеног националним законом“ (*Case Klass and Others v. Germany*, 5029/71, par. 50).

У случају *Weber and Saravia v. Germany*, Суд је истакао да је „питање накнадног обавештавања о надзорним мерама нераскидиво повезано са делотворношћу правних лекова пред судовима, а самим тим и са постојањем ефективних заштитних механизма против злоупотребе овлашћења надзора, пошто у принципу постоји мало простора за прибегавање судовима од стране дотичног појединца, осим ако је потоњи обавештен о мерама предузетим без његовог знања и на тај начин може ретроспективно да оспори њихову законитост“ (*Case Weber and Saravia v. Germany*, 54934/00, par. 135).

Важан је и случај *Szabó and Vissy v. Hungary*, где је Суд навео да „владавина права подразумева, између осталог, да мешање извршне власти у права појединца треба да буде предмет ефективне контроле коју би обично требало да обезбеди правосуђе, барем у крајњем случају, нудећи судску контролу најбоље гаранције независности, непристрасности и правилног поступка. У области у којој је злоупотреба потенцијално тако лака у појединачним случајевима и може имати тако штетне последице по демократско друштво у целини, у принципу је пожељно да се надзорна контрола повери судији“ (*Case Szabo and Vissy v. Hungary*, 37138/14, par 77).

Међутим, пракса Суда за људска права, што је показано у пар. 56. у одлуци у случају *Klass v. Germany*, допушта и могућност да се контрола повери и несудским телима, под условом да су она „независна од органа који спроводе надзор и да имају довољна овлашћења и надлежности да врше ефикасну и континуирану контролу“. То не значи да ће свако несудско тело, као на пример министар правде, бити довољна гаранција непристрасности и независности у надзору, што је потврђено у поменутом пар. 77. одлуке у случају *Szabó v. Hungary*. Дакле, ово питање ће се процењивати у сваком случају понаособ.

Ограничења права на приватност могућа су и у случају да постоји одговарајући легитимни циљ за такву активност, о чему посебно говори члан 8(2) Европске конвенције о заштити основних права и људских слобода. Судска пракса Европског суда за људска права и у овом случају потврдила је наводе из члана 8. Конвенције.

Тако, у већ поменутом случају *Klass v. Germany*, Суд је заузео становиште да „држава мора бити у стању, да би се ефикасно супротставила [...] претњама, да предузме тајни надзор субверзивних елемената који делују у оквиру њене надлежности. Суд стога мора да прихвати да је постојање неког закона који даје овлашћења тајног надзора над поштом, поштом и телекомуникацијама, под изузетним условима, неопходно у демократском друштву у интересу националне безбедности и/или ради спречавања нереда или злочина“ (*Case Klass and Others v. Germany*, 5029/71, par. 48).

Посебно је с овим у вези занимљив поменути случај *Szabó v. Hungary*, где је Суд окарактерисао важеће мађарске прописе у вези са надзором као незаконите, јер је постојала могућност да надлежна тела донесу одлуке о спровођењу мера надзора без обавезе да „произведу пратеће материјале или, посебно, довољну чињеничну основу за примену мера тајног прикупљања обавештајних података која би омогућила процену неопходности предложене мере - и то на основу индивидуалне сумње у вези са циљаном особом“ (*Case Szabo and Vissy v. Hungary*, 37138/14, par 71). У пракси Суда су се искристалисали и ставови да су “овлашћења тајног надзора над грађанима, која карактеришу и полицијску државу, подношљива према Конвенцији само у мери у којој је то неопходно за очување демократских институција“ (*Case Klass and Others v. Germany*, 5029/71), односно да „надзорно тело мора бити у стању да провери постојање основане сумње против дотичне особе, посебно да ли постоје чињеничне индиције за сумњу да је то лице планирало, починило или да је извршило кривична дела или друга дела која

могу довести до мера тајног надзора, као што су као на пример дела која угрожавају националну безбедност“ (*Case Roman Zakharov v. Russia*, 47143/06).

Дакле, да би се право на приватност могло ограничити коришћењем мера сајбер шпијунаже, потребно је да постоји и легитимни циљ за тако нешто. Остаје дилема шта чинити у случају када, приликом спровођења мера надзора над осумњиченим лицима, дође до случајног прикупљања личних података невиних грађана. С тим у вези, као услов за ограничење права на приватност стоји и принцип пропорционалности. Пракса Европског суда за људска права потврдила је овај став у већ помињаном случају *Weber and Saravia v. Germany*, када је Европски суд за људска права заузео став да је „спорна одредба била неопходна у демократском друштву. Успоставила је одговарајућу равнотежу између јавног интереса у отклањању озбиљних опасности [...] и интереса особа на које мере праћења утичу“ (*Case Weber and Saravia v. Germany*, 54934/00, par. 108).

Анализом судске праксе може се закључити да је неопходно у сваком случају понаособ одмерити пропорционалност мере надзора са обимом ограничења права на приватност. Уколико се утврди да се легитимни циљ националне безбедности могао остварити мерама или средствима која су мање рестриктивна у односу на ограничење људских права, односно права на приватност, тада ће се радити о незаконитој делатности. Разуме се, остаје дилема колика ће маргина процене у сваком конкретном случају у пракси бити примењена од стране држава.

МАСОВНИ НАДЗОР У ПРАКСИ ЕВРОПског СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Злоупотреба сајбер технологија, нажалост, поприма све озбиљније размере, а показало се да масовни надзор комуникација и прикупљање података о личности, неретко, немају никакву правну основу, већ се спроводе произвољно од стране обавештајних агенција широм света. На овом месту ће акценат бити стављен на праксу Европског суда за људска права, који је испитивао усклађеност поступака јавне власти са чланом 8. Европске конвенције о људским правима.

Тако, један од случајева у којима је Европски суд за људска права заузео негативан став је поменути случај *Liberty and Others v. the United Kingdom* из 2008. године, где су две британске и ирске цивилне

невладине организације навеле да су између 1990. и 1997. године њихове телефонске везе, факсимили, као и електронске комуникације били пресретани од стране посебног тела Министарства одбране Велике Британије. У овом случају, Суд је сматрао да овакви поступци нису у складу са Конвенцијом, јер домаћи закон у релевантно време није довољно јасно указао, како би обезбедио адекватну заштиту од злоупотребе овлашћења, обим или начин вршења веома широке дискреционе моћи која је дата држави да пресеће и испитује спољне комуникације. Конкретно, није изнео у форми доступном јавности било какву назнаку процедуре коју треба следити за испитивање, дељење, чување и уништавање пресретнутог материјала (European Court of Human Rights 2022).

Суд се негативно изјаснио и у случају *Szabó and Vissy v. Hungary* из 2016. године у погледу мађарских прописа о антитерористичком тајном надзору из 2011. године, где су апликанти тврдили да би били изложени непропорционалним и неоправданим мерама спровођеним из безбедносних разлога, потом у случају *Big Brother Watch and Others v. United Kingdom* из 2021. године, по основу жалбе новинара и организација за заштиту људских права, у погледу масовног пресретања комуникација и прибављања података од стране провајдера електронских услуга, као и у случају *Ekimdzhiev and Others v. Bulgaria* из 2022. године, с обзиром на мањкавости постојеће бугарске легислативе у погледу тајног надзора (European Court of Human Rights 2022).

Било је и одлука у којима је Европски суд за људска права заузео став да није дошло до кршења члана 8. Конвенције. Такве одлуке заузеле су, на пример, у случају *Klass and Others v. Germany*, где је утврђено да је немачка легислатива која је омогућила сајбер надзор била оправдана у интересу националне безбедности, или у случају *Kennedy v. The United Kingdom* из 2010. године, где је Суд закључио да је британско законодавство јасно прописало процедуре за одобравање и обраду налога за пресретање, као и обраду, саопштавање и уништавање прикупљених података (European Court of Human Rights 2022).

С обзиром на случај Едварда Сноудена, све већу забринутост јавности за очување права на приватност, као и надлазећа времена сајбер ратова, за очекивати је да ће у наредном периоду бити све више негативних одлука институција ЕУ, као и међународних тела широм света.

ЗАКЉУЧАК

Анализа праксе Европског суда за људска права и релевантних аката УН показала је да се очувању права на приватност поступа са великом пажњом. Показало се да сајбер надзор, односно сајбер шпијунажа представља прави изазов за право на приватност, стога је потребно јасно прецизирати услове под којима се право на приватност може ограничити. С тим у вези, ограничење права на приватност могуће је уколико је прописано легислативом која је транспарентна и доступна грађанима, при чему прописи морају бити таквог карактера да је могуће предвидети ефекте њихове примене. Даље, право на приватност се може ограничити само уколико је то пропорционално са обимом ограничења права на приватност и ако постоји легитимни циљ за тако нешто, као што је очување националне безбедности, јавног здравља, економских интереса државе и слично.

Без обзира на изузетке предвиђене Европском конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, остаје дилема да ли ће акти масовног (сајбер) надзора, односно сајбер шпијунаже бити оправдани. То ће зависити од законодавства дате државе којом је уређено спровођење надзора од стране обавештајних служби и евентуалних ограничења која су прописана. С тим у вези, пракса Европског суда за људска права поставила је одређене стандарде. Најпре, законодавством се мора прецизно прописати под којим условима обавештајне агенције могу предузимати акте масовног (сајбер) надзора према појединцима. Потом, морају се формирати независна тела која би могла да врше контролу над спровођењем операција масовног надзора и њихове усклађености са правним стандардима заштите права на приватност. Најзад, спровођење мера (сајбер) надзора мора бити у складу са легитимним циљевима и пропорционално, то јест уколико се утврди да се легитимни циљ могао остварити мерама или средствима која су мање рестриктивна у односу на ограничење људских права, тада ће се радити о незаконитој делатности. Међутим, остаје проблем у случајевима када се мерама надзора дође до информација о трећим невиним лицима лицима и тако наруше њихова људска права. Случај Едварда Сноудена и обелодањене злоупотребе од стране NSA захтеваће у будућности много труда на унапређењу важеће правне регулативе широм света.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић, Мило. 2017. *Лексикон безбедности*. Београд-Нови Сад: Службени гласник.
- Домазет, Синиша и Славица Динић. 2022. „Међународноправни аспекти масовног надзора и импликације на приватност.“ *Култура полиса* 19 (1): 79-97.
- Јовановић, Светлана. 2014. “Приватност и заштита података на интернету”. Твининг пројекат ЕУ – зборник „Везе сувер криминала са ирегуларном миграцијом и трговином људима”, Београд: Министарство унутрашњих послова Републике Србије.
- Кригер, Волфганг. 2016. *Историја тајних служби: од фараона до НСА*. Београд: Лагуна.
- Тевавац, Дејан. 2019. „Шпијунажа као облик угрожавања пословних информација.“ *Војно дело* 71(3): 164. doi: 10.5937/vojdelo1903163T
- Androulidakis Iosif, Fragkiskos – Emmanouil Kioupakis. 2016. *Industrial Espionage and Technical Surveillance Counter Measurers*. Switzerland: Springer
- Boban, Marija. 2012. The right to privacy and the right to access information in the modern information society. *Collected papers of the Law Faculty of the University of Split*, 49(3): 581-582.
- Case Klass ond Others v. Germany*. No. 5029/71 Judgment of the European Court of Human Rights (Plenary) on Merits and Just satisfaction of 06 September 1978, ECLI:CE:ECHR:1978:0906JUD000502971
- Case of Liberty and Others v. the United Kingdom*, No. 58243/00, Judgment of the European Court of Human Rights (First Section) on Merits and Just satisfaction of 01 July 2008, ECLI:CE:ECHR:2008:0701JUD005824300
- Case Mikulić v. Croatia*, No. 53176/99 Judgment of the European Court of Human Rights (First Section) on Merits and Just satisfaction of 7 February 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:0207JUD005317699
- Case Pretty v. United Kingdom Judgment*. No. 2346/02 Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section) on Merits and Just satisfaction of 29 April 2002, ECLI:CE:ECHR:2002:0429JUD000234602
- Case of Szabo and Vissy v. Hungary*, No. 37138/14, Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section) on Merits and Just satisfaction of 14 March 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0112JUD003713814

- Case Roman Zakharov v. Russia*, No. 47143/06, Judgment of the European Court of Human Rights (Grand Chamber) on Merits and Just satisfaction of 04 December 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1204JUD004714306
- Case Shimovolos v. Russia*, No. 30194/09, Judgment of the European Court of Human Rights (First Section) on Merits and Just satisfaction of 21 June 2011, ECLI:CE:ECHR:2011:0621JUD003019409
- Case Szabo v. Hungary*, No. 37138/14, Judgment of the European Court of Human Rights (Fourth Section) on Merits and Just satisfaction of 12 January 2016, ECLI:CE:ECHR:2016:0112JUD003713814
- Case Weber and Saravia v. Germany*, No. 54934/00 Judgment of the European Court of Human Rights (Third Section) on Merits and Just satisfaction of 29 June 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0629DEC005493400
- Cho, Hichang., Rivera-Sanchez, Milagros., Sun Sun, Lim. 2009. A Multinational Study on Online Privacy: Global Concern and Local Responses. *New Media & Society*, 11(3): 395-416. doi: HYPERLINK "<http://dx.doi.org/10.1177/1461444808101618>" \t "_blank" 10.1177/1461444808101618
- Coleman, Kevin. 2008. „The Growing Risk of Cyber Attacks and other Security Threats (the Risk Report).“ Last accessed January 22, 2022. <https://www.hwphillips.com/wp-content/uploads/2012/09/The-Growing-Risk-of-Cyber-Attack-and-Other-Security-Threats.pdf>.
- Cyberspace Administration of China. 2016. “China Copyright and Media.” Ed. Rogier Creemers. Cyberspace Administration of China. 26 December. Last accessed January 21, 2022. <https://chinacopyrightandmedia.wordpress.com/2016/12/27/national-cyberspace-security-strategy/>.
- Demarest, Geoffrey. 1996. „Espionage in International LAW.“ *Denver Journal of International Law and Policy* 24 (2): 321, 325-326.
- European Court of Human Rights. 2022. “Mass surveillance”. *European Court of Human Rights* Strasbourg, January. Last accessed March 23, 2022. https://www.echr.coe.int/documents/fs_mass_surveillance_eng.pdf.
- Goldman, Zachary, and Damon McCoy. 2016. „Economic Espionage: Deterring Financially Motivated Cybercrime.“ *Journal of National Security Law and Policy* 8(3): 595, 597. Last accessed January 14, 2022. https://jnsllp.com/wp-content/uploads/2017/10/Deterring-Financially-Motivated-Cybercrime_2.pdf.

- Human Rights Committee. 1999. "General Comment No. 27: Article 12 (Freedom of Movement)". *Human Rights Committee*, November 2 1999. <https://www.refworld.org/pdfid/45139c394.pdf>
- International Groups of Experts. 2017. "Tallinn manual 2.0 on the international law applicable to cyber operations". Last accessed 15. March 2022. https://assets.cambridge.org/97811071/77222/frontmatter/9781107177222_frontmatter.pdf
- International Covenant on Civil and Political Rights [ICCPR], 16 December 1966, UNTS 14668
- Internet World Stats. 2021. "World Internet Users and 2021 Population Stats". 3 July. Last accessed January 14, 2022. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>.
- Kilovaty, Ido. 2016. „World Wide Web of Exploitations – The Case of Peacetime Cyber Espionage Operations Under International Law: Towards a Contextual Approach.“ *The Columbia Science and Technology Law Review* 18(1):47. Last accessed January 20, 2022. <https://doi.org/10.7916/stlr.v18i1.4012>
- Lin, Herbert. 2010. „Offensive Cyber Operations and the Use of Force.“ *Journal of National Security, Law and Policy* 4(1):63. https://jnslp.com/wp-content/uploads/2010/08/06_Lin.pdf.
- Office of the High Commissioner for Human Rights. 1988. "CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy) The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour of Reputation". New York, 08 April. Last accessed March 06, 2022. file:///D:/DOWNLOADS/453883f922.pdf.
- President of the United States. 2012. „Presidential Policy Directive/PPD-20.“ *US Cyber Operations Policy*. USA, October. Last accessed January 21, 2022. <https://irp.fas.org/offdocs/ppd/ppd-20.pdf>.
- UK HM Government. 2016. „Government of the U.K.“ *National Cyber Security Strategy 2016 to 2021*. 1 November. Last accessed January 21, 2022. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/567242/national_cyber_security_strategy_2016.pdf.
- United Nations General Assembly. 2013. "The right to privacy in the digital age". New York, 20 November. Last accessed March 06, 2022. file:///D:/DOWNLOADS/A_C-3_68_L-45_Rev-1-EN.pdf.
- United Nations General Assembly. 2015. "The right to privacy in the digital age: resolution". United Nations. Last accessed December 29, 2020 from file:///C:/Users/S&B/AppData/Local/Temp/A_RES_69_166-EN.pdf

- United Nations General Assembly. 2016. "The right to privacy in the digital age". United Nations General Assembly. New York, 16 November. Last accessed March 20, 2022. https://tind-customer-undl.s3.amazonaws.com/0ec406a1-7841-48f0-8b10-0992e162549a?response-content-disposition=attachment%3B%20filename%2A%3DUTF-8%27%27A_C-3_71_L-39_Rev-1-EN.pdf&response-content-type=application%2Fpdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-
- United Nations General Assembly. 2014. "The Right to privacy in the Digital Age". United Nations General Assembly. New York, 30 June. Last accessed March 19, 2022. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/088/54/PDF/G1408854.pdf?OpenElement>.

Siniša Domazet*Faculty of security studies, Educons University, Sremska Kamenica*

CYBER ESPIONAGE AND THE RIGHT TO PRIVACY FROM THE ASPECT OF THE PREVIOUS PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE UNITED NATIONS

Resume

Cyber espionage in the 21st century is a challenge in international relations, as well as its connection to human rights, primarily the right to privacy. The subject of the research is the analysis of the mutual relationship between the activities of modern intelligence services and their efforts to protect national security on the one hand and the need to protect the right to privacy on the other hand. It has been established that the right to privacy may be restricted under certain circumstances. Acts of the United Nations and the jurisprudence of the European Court of Human Rights have defined appropriate standards in assessing the legality of restrictions on the right to privacy. The research showed that the disputed measure must have a basis in domestic law. Further, the law should be accessible to a given person, who must be able to foresee its consequences for him. It must also be ensured that covert surveillance measures are applied only when they are necessary in a democratic society, in particular by providing adequate and effective safeguards and guarantees against abuse. In any case, it is necessary to weigh the proportionality of the supervision measure with the scope of the restriction of the right to privacy, as well as that there is a legitimate goal for such a thing. The normative method and legal-logical methods of induction and deduction were used in the research.

Keywords: Law, Security, Cyberspace, Mass Surveillance, Intelligence Services

ПРИКАЗ

УДК 351.86(049.3)
DOI: <https://doi.org/10.22182/pnb.2212022.10>
Приказ

Страхиња Обреновић*

*Факултет политичких наука
Универзитета у Београду
Институт за политичке
студије, Београд*

**БЕЗБЕДНОСНА
ФУНКЦИЈА
ДРЖАВЕ
(друго допуњено
издање)**

Радослав Гађиновић. 2021.
*Безбедносна функција
државе.* Београд: Институт за
политичке студије, 382.

Друго издање књиге „Безбедносна функција државе“ представља вредно и значајно научно шtivo, а уједно и круну целокупног научно-истраживачког рада покојног и уваженог колеге Гађиновића. Вредност овог дела се може посматрати са неколико разина, о чему сведочи и коришћена научна и стручна литература, дубинско познавање материје и основног категоријално-појмовног апарата, интердисциплинарни приступ, и најзад обим дела.

Већ на почетку књиге аутор полази од одређења државе, као и њених конститутивних елемената. Индикативно је да се аутор најпре осврће на концепт правне државе, као основу и корен поимања савремене државе. Иако држава има различите функције, попут политичке, економске, социјалне, тешко се може пренебрегнути њена безбедносна функција. Аутор са правом уочава да ова функција државе не постоји одвојено од других елемената државе, те се види чврста веза са другим чиниоцима, попут друштва, привреде, власти, органа силе.

Читајући дело, брзо се увиђа да аутор књиге са лакоћом повезује основне нити између државе и концепта безбедности, позивајући се на имена водећих мислилаца и теоретичара из области права, филозофије, социологије и политике.

* Контакт: strahinja.obrenovic@fnp.bg.ac.rs

Аутор препознаје зачетак поимања концепта безбедности међу древним народима и цивилизацијама, још од 2000. године пре нове ере на Старом истоку (стр. 60). Неизоставно је и разматрање приступа старих Грка и Римљана феномену безбедности, што је несумњиво обликовало и нека данашња разумевања овог феномена. Ту аутор помиње и Платонову „Државу“, али и запажања Аристотела о држави и њеној вези са грађанима. Коначно, аутор свој приступ историјском развоју појма безбедности заокружује са вестфалским поретком, односно стварањем савремених држава и њиховим положајем у глобалној безбедносној архитектури.

Како Гађиновић са правом запажа, о безбедносној функцији државе се не може говорити без демократије (стр. 77). Од разматрања демократије у Старој Грчкој, могу се уочити промене које се везују за оно што аутор назива „модерном демократијом“ (стр. 80), нарочито кроз њено поистовећивање са правном државом и владавином права. Ипак, треба имати на уму да је реч о различитим концептима, како би се правила разлика између самих појмова. Други сегмент поред демократије, од значаја за разматрање савремене безбедности, јесте и национални идентитет. Несумњиво је да поред националног идентитета

постоје и други идентитети са којима се друштва и појединци идентификују.

Дидактичко-педагошки допринос ове књиге се најбоље огледа кроз прецизну систематизацију и класификацију унутар науке о безбедности, коју је аутор понудио читаоцу. Поред широког познавања основних постулата различитих научних дисциплина и истакнутих теоретичара, аутор нуди јасну класификацију безбедности на унутрашњу и међународну, које скупа творе интегралну безбедност (стр. 99). Унутрашња безбедност се, према аутору, даље дели на индивидуалну, националну и социјеталну, док се међународна безбедност састоји од регионалне, глобалне, са једне стране, и заједничке, колективне и кооперативне безбедности, са друге стране. Несумњиво је да су сви наведени типови безбедности у тесној вези са постојањем модерних држава. Чини се да нарочиту пажњу аутор поклања систему колективне безбедности, која се остварује пре свега кроз деловање Организације уједињених нација. Јасно је да поменути типови безбедности нису у потпуности изоловани једни од других и међусобно се прожимају.

Након класификовања и објашњења различитих типова безбедности, у књизи се објашњава систем безбедности

државе и њен значај. Систем је за разлику од скупа елемената, заправо, уређена целина са јасно постављеним и распоређеним конститутивним елементима. Овде је представљен и централни део књиге, који пружа значајан теоријски допринос одређењу система безбедности. Ту се најбоље и одсликава веза између модерне државе, њеног друштва и безбедности у заједници. Аутор је изричит да се такав систем уобличава кроз правно уређивање и нормирање. Правно обликовање система безбедности се најбоље уочава кроз интеракцију значајног броја институција и правила који су створени у периоду након Другог светског рата. Такав правно уређени систем се састоји од препознатљиве структуре, субјеката и задатака, односно поверених функција и овлашћења.

Након теоријског разматрања система националне безбедности, аутор се усредредио на поједине субјекте безбедности који постоје у модерним државама, попут полиције, војске, обавештајних служби, царине, судова и тужилаштва, које назива „конвенционалним субјектима система безбедности“. За разлику од конвенционалних субјеката, законодавни, извршни и органи иностраних послова представљају

„неконвенционалне субјекте система безбедности“ (стр. 169).

Полазећи од полиције као субјекта система безбедности, аутор указује да је реч о „једној од најстаријих служби“ у друштву. Полиција је очувала значајне прерогативе које је стекла временом, али се трансформисала у оквиру модерних демократских држава. Упоредо са њеним развојем се развијала и наука о полицији, која је истраживала њену улогу и позицију у друштву. Кроз векове постојања, полиција је и добијала нове делатности које традиционално нису спадале у домен њених задужења. Нарочита улога полиције у савременим друштвима је посвећена супротстављању тероризму, као посебне претње данашњице (стр. 197).

Сличну промену је доживела и војска као несумњиви субјекат система националне безбедности. Попут полиције, и војска има дугу историју у друштву. Исто тако, пролазила је и кроз различите фазе развоја и прилагођавала се новим изазовима са којима се државе суочавају. Временом се напуштала идеја о масовној војсци, и ишло се ка њеној професионализацији. Такође, све више пажње се посвећује питању цивилне контроле оружаних снага (стр. 263), друштвеној улози војске и војничкој етици.

Поред полиције и војске, значајно место у систему националне безбедности заузима и рад обавештајних служби. Значај прикупљања података о другим државама и друштвима, како запажа аутор, присутан је још од периода постојања древних цивилизација. Развојем технологије, овај субјект безбедности је почео све више да добија на значају. Како би се ефикасно обављали задаци, обавештајне службе морају на располагању да имају адекватне ресурсе и средства. Такође, морају да постоје тачно утврђене методе рада и методе прикупљања података.

Коначно, аутор посвећује део рада цивилној одбрани, царини, судовима, тужилаштвима и инспекцијским органима као важним елементима у изградњи и заокруживању безбедности једне државе.

У закључку аутор наводи да је прави изазов изучавању безбедности био интердисциплинарни приступ (стр. 357). Државу одликују различите функције, од економских, политичких, социјалних, услужних, али и функција безбедности. Савремени период је обележен различитим изазовима и ризицима, што захтева значајно ангажовање држава и друштава. Напори аутора да обухвати тако сложен предмет истраживања

показали су се успешним, уз адекватно познавање материје и основних постулата и концепата. Књига може да послужи као вредно штиво за све оне који истраживају феномен безбедности, нарочито везу између безбедности и државе у савременом свету.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политика националне безбедности* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике. Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском, руском и француском језику.

Часопис се објављује два пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. април и 1. октобар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радове слати на имејл-адресу: pnb@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацама, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама. Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политика националне безбедности* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада. Податке у библиографској парентези и списку референци навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*. Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnstone Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.“, „прев.“, „прig.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 2346. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana.
(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.
(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука.
(Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.
(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9.
(Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.
(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*.

Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*.

Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач.

Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гаћиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог

рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/rpb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Српска политичка мисао*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из*

референце – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „ ... ”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „ ... ”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна. Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Српска политичка мисао* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, i 33/15 i 14/19.

(ZN 2019, čl. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.
(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.
(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.
(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.
(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326,

Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.
(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСРС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСРС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или
(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или
(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати кратак опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – *ако је позната само фасцикла, а не и кутија*
Dalhousie University Archives [DUA, Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d. (DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*
(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Тањуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.”
28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.
(Тањуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних**

имена и израза у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).

- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.

- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.

- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.

- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угласом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.

- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).

- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (’ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

Име и презиме првог аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графика/слике центрирано написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;
- испод табеле/графика/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов

рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Приказ књиге форматирати на следећи начин:

Текст поделити у **две колоне**.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење институционалне
имејл-адресе аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**

слику предње корице

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према

следећем правилу:

Име и презиме. Година

издања. *Наслов*. Место

издања: издавач, број страна.
Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да допринесе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

351.862/.863(497.11)

ПОЛИТИКА националне безбедности = The Policy of
National Security / главни и одговорни уредник Марија Ђорић.
- Год. 5, бр. 5 (2013)- . - Београд : Институт за политичке
студије, 2013- (Житиште : Ситопринт). - 24 cm

Доступно и на: <http://www.pnbips.edu.rs/>. - Полугодишње. –
Преузима нумерацију зборника “Србија”. -
ISSN 2334-959X = Политика националне безбедности
COBISS.SR-ID 203583500

01
2022

ПОЛИТИКА
НАЦИОНАЛНЕ
БЕЗБЕДНОСТИ

ISSN 2334-959X UDK: 351.862/.863(497.11) година XIII vol.22 број 1/2022

ISSN 2334959X

9 772334 959002